

**საერთო ფასეულობები ქართველებსა და
ოსებს შორის ნდობის აღსადგენად**

**Иумиаг хæзнатæ гуырdziæгты æмæ
ирæтты 'хсæн æууæнк сног кæнынæн**

**Common Values for Rebuilding Confidence
between Georgians and Ossetians**

საერთო ფასეულობები ქართველებსა
და ოსებს შორის
ნდობის აღსადგენად

საერთო ფასეულობები ქართველებსა და ოსებს შორის ნდობის აღსადგენად

პროექტი განხორციელდა ფრიდრიხ ებერტის ფონდის მხარდაჭერით. პუბლიკაციაში წარმოდგენილია ავტორთა პირადი მოსაზრებები.

დაუშვებელია ფრიდრიხ ებერტის ფონდის მიერ მოცემული მასალების კომერციული მიზნით გამოყენება ფონდის თანხმობის გარეშე.

© ფრიდრიხ ებერტის ფონდი

კვლევა მომზადებულია ა(ა)იპ „ინიციატივა სამოქალაქო საზოგადოებისათვის“

ავტორები: პაატა გაჩეჩილაძე, კობა ჩოფლიანი

თბილისი 2022 წ.

შესავალი

ქართველებსა და ოსებს შორის მრავალი საუკუნის განმავლობაში ჩამოყალიბდა გამორჩეულად მჭიდრო ურთიერთობა და კავშირი პოლიტიკურ, ეკონომიკურ, სოციალურ, კულტურულ, რელიგიურ და სხვა სფეროში, რასაც განსაკუთრებულ სიმტკიცეს მატებდა ნათესაური ურთიერთობა და შერეული ოჯახების სიმრავლე.

გასული საუკუნის 90-იანი წლების კონფლიქტის, განსაკუთრებით კი 2008 წლიდან შექმნილი რთული მდგომარეობის მიუხედავად, მიგვაჩნია, რომ მაინც არსებობს რიგი ფაქტორებისა, რამაც შეიძლება ხელი შეუწყოს ქართველებსა და გამყოფ ხაზ მიღმა თუ რუსეთის ტერიტორიაზე მცხოვრებ ოსებს შორის კონტაქტის აღდგენას და დადებითად იმოქმედოს ომის შემდგომი რთული მდგომარეობის თუნდაც ნაწილობრივ გაუმჯობესებაზე.

ქართულ სახელმწიფოებრივ სივრცეში ოსები ყველაზე მეტად იყვნენ ინტეგრირებული და არსებობდა ყველაზე მეტი შერეული ოჯახი. ქართველებსა და ოსებს ხანგრძლივი საერთო თანაცხოვრების პერიოდში ჩამოყალიბდათ საერთო ტრადიციები, წეს-ჩვეულებები თუ რიტუალები. კონფლიქტამდე არსებული მჭიდრო ნათესაური და მეგობრული კავშირი ქართველებსა და ოსებს შორის გარკვეული დოზით დღესაც შენარჩუნებულია.

ორივე ერის უმრავლესობა მართლმადიდებელი ქრისტიანია და, ამდენად საერთო რელიგიურ-კულტურული მატერიალური თუ არამატერიალური ფასეულობანი ძვირფასია ორივე ერის წარმომადგენლებისათვის. შემორჩენილია საკულტო-რელიგიური ნაგებობანი თუ ადათებთან და ტრადიციებთან დაკავშირებული, ძლიერი ემოციის მატარებელი ძეგლები და ადგილები.

საქართველოს სხვადასხვა ქალაქის მუზეუმებში, არქივებსა თუ ბიბლიოთეკებში დაცულია ოსი მეცნიერების, კულტურისა თუ საზოგადო მოღვაწეთა ცხოვრებისა და შემოქმედების ამსახველი მასალები, რომლებიც, ვფიქრობთ, ძალზედ საინტერესოა ოსების ისტორიისა და კულტურის შესწავლისათვის, ასევე ამ მოღვაწეების ღვაწლის გასაცნობად.

ასევე ძალზე მნიშვნელოვანია საქართველოს ხელი-სუფლების კონტროლირებადი ტერიტორიიდან გასული ოსების ქონებრივი და რესტიტუციის საკითხები და მათი აქ ცხოვრების სოციალურ-ეკონომიკური პერსპექტივა.

სწორედ ამ კომპონენტების შესწავლა და წინ წამოწევა იყო ჩვენი კვლევის მიზანი. პროექტის ფარგლებში ორგანიზებული იყო სავლეე გასვლები სამცხე-ჯავახეთის, შიდა და ქვემო ქართლის, მცხეთა-მთიანეთის, იმერეთის, რაჭისა და კახეთის რეგიონებში. მოვინახულეთ ის დასახლებული პუნქტები, სოფლები თუ ნასახლარები, სადაც ცხოვრობენ ან/და ცხოვრობდნენ ეთნიკური ოსები, კულტურის ძეგლები, საკულტო ნაგებობები, ნიშები, სასაფლაოები და ა.შ.

შევხვდით ადგილობრივ მოსახლეობას, მუნიციპალიტეტის წარმომადგენლებს, ქართულ-ოსური ურთიერთობების საკითხებზე მომუშავე პირებს.

მოპოვებული ინფორმაციისა და მასალების საფუძველზე შევიმუშავეთ რეკომენდაციები რომელთა გაცნობა და მხარეების მიერ განხილვა, ვფიქრობთ, ხელს შეუწყობს ურთიერთგაგებისა და ნდობის გარემოს ჩამოყალიბებას ქართველებსა და ოსებს შორის.

ოსების დღევანდელი განსახლება საქართველოს კონტროლირებად ტერიტორიაზე

ოსები საქართველოს ერთ-ერთ ყველაზე მრავალრიცხოვან ეთნიკურ უმცირესობას განეკუთვნებოდნენ. XIX საუკუნეში საქართველოში დაახლოებით - 30 000, რუსეთის იმპერიის 1897 წლის კამერალური აღწერით კი 71 000 ოსი ცხოვრობდა.¹ 1989 წლის მონაცემებით, ოსების რაოდენობა 164 055 აღწევდა, რომელთაგან სამხრეთ ოსეთის ავტონომიური ოლქის გარეთ დაახლოებით 99 000 ოსი ცხოვრობდა. თბილისის შემდეგ ყველაზე მრავალრიცხოვანი ოსი მოსახლეობა შიდა ქართლში იყო - 30 000-ზე მეტი, კახეთში დაახლოებით - 12 400, მცხეთა-მთიანეთში - 10 000 და ა.შ.² გასული საუკუნის 90-იანი წლების კონფლიქტებმა და თანმდევმა ეკონომიკურმა კრიზისმა, კრიმინალის გაძლიერებამ, სამართალდამცავი სისტემის მოშლამ, საზოგადოების ნაწილში ნაციონალისტური განწყობის გავრცელებამ განაპირობა ოსი მოსახლეობის დიდი ნაწილის ძირითადად რუსეთში, უმეტესად ვლადიკავკასასა და ჩრდილოეთ ოსეთის ავტონომიურ რესპუბლიკაში გადასახლება.

2014 წლის საყოველთაო აღწერის თანახმად, საქართველოს ხელისუფლების მიერ კონტროლირებად ტერიტორიაზე ოსური მოსახლეობა მხოლოდ 14 400 (მოსახლეობის 0.39%) შეადგენდა³. გარდა დიდი ქალაქებისა, ოსები ცხოვრობენ შვიდ მხარეში.

სამცხე-ჯავახეთის რეგიონში ოსები ძირითადად ქ. ბორჯომში, დაბა ბაკურიანში, სოფლებში - დიდი და

1 ოს. მარიამ ლორთქიფანიძე, „შიდა ქართლში ოსთა ჩამოსახლების საკითხისთვის“.

2 ოს. 1989 წლის მოსახლეობის სრულიად საკავშირო აღწერა.

3 ოს. <https://www.geostat.ge/media/20679/2014-wlis-aRweris-ZiriTadi-Sedegebi.pdf>.

პატარა მიტარბი და გუჯარეთის ხეობის ცხრა სოფელში ცხოვრობდნენ. დღეისათვის მთლიანად დაცლილია მოსახლეობისაგან გუჯარეთის ხეობის სოფლები - მაჭარწყალი, წინუბანი, გვერდისუბანი, ღვთისმშობელი, ვარდევანი, წითელსოფელი და სხვ. და პატარა მიტარბი. ოსები ქ. ბორჯომში, დაბა ბაკურიანსა და სოფელ დიდ მიტარბში (რამოდენიმე ოჯახი) არიან დარჩენილი.

ქვემო ქართლის რეგიონი - დღეისათვის ოსი მოსახლეობა აქ შემორჩენილია ქ. თეთრიწყაროში და სოფლებში - ალექსეევკა და მენქალისი. სოფლები არხოტი, ჭინჭრიანი, გუდარები, აღქალაფა და ვაკე, სადაც ადრე ცხოვრობდნენ ოსები, ამჟამად თითქმის მთლიანად დაცლილია მოსახლეობისაგან.

მხარეებს შორის ყველაზე მეტი ოსი შიდა ქართლში ცხოვრობდა. დღესაც ცხოვრობენ ისინი კასპის, გორის, ქარელისა და ხაშურის მუნიციპალიტეტების დაახლოებით 60 სოფელში. სოფლების - ქვემო შავშვები, წითელუბანი, დიდი ხურვალეთი, ნაწრეტი (გორის რაიონი), გამდლისწყარო, ზადიანთკარი, ზემო რენე, ნიგოზა, ქვემო რენე, ყარაფილა, თვაურები, ხვითი, გორაკა, ვაკე, პანტიანი (კასპის რაიონი), ელბაქიანი, ყინწვისი (ქარელის რაიონი) მცხოვრებთა 60% და მეტი ეთნიკურად ოსია⁴.

ოსური მოსახლეობის მრავალრიცხოვნობით გამოირჩეოდა კახეთიც, სადაც ოსები 30-ზე მეტ სოფელში სახლობდნენ. დღეისათვის ისინი კომპაქტურად ხუთი - გურჯაანის, თელავის, ახმეტის, ყვარლისა და ლაგოდეხის მუნიციპალიტეტების ტერიტორიაზე ცხოვრობენ, მაგრამ მათი რიცხვი ძლიერ შემცირებულია, ხოლო ზოგიერთ ადგილას (მაგ. პანკისის ხეობა) საერთოდ აღარ არიან.

გურჯაანის მუნიციპალიტეტში ოსები ცხოვრობენ სოფ.

4 იხ. გ. სორდია, „ოსები საქართველოში“ მდგომარეობა 2008 წლის ომის შემდეგ.

ციტანში, თელავის მუნიციპალიტეტში - სოფ. ჯუღანში, ყვარლის მუნიციპალიტეტში - სოფ. წიწიკანთსერში. ლაგოდეხის მუნიციპალიტეტში სოფლებში - არემფერანი, ბოლქვი, ფონა, დონა, ქვემო და ზემო ხეჩილი.

ახმეტის მუნიციპალიტეტში ოსები ცხოვრობენ სოფლებში: არაშენდა, არგოხი, ახლაშენი, ახშისველები, ფიჩხოვანი. ოსური მოსახლეობისაგან დაცლილია სოფლები ჩარექაული, ოსიაური, კოჯორი და პანკისის ხეობა, სადაც ადრე ათი ოსური სოფელი იყო (კუწახტა, ქვემო ხალაწანი, წინუბანი, დუმასტური და სხვ.) ოსების მიგრაცია აქ ისევე, როგორც სხვა რეგიონებში, 1989-1992 წლებში დაიწყო დაწლების განმავლობაში გრძელდებოდა. ადგილობრივების განცხადებით კონფლიქტამდე ახმეტის რაიონში დაახლოებით 8 ათასი ოსი ცხოვრობდა.

მცხეთა-მთიანეთის მხარეში ოსები კომპაქტურად ძირითადად თრუსოს ხეობასა და სოფელ კობში, ასევე დუშეთის რაიონში ცხოვრობდნენ.

ოსების მიგრაცია თრუსოდან მე-20 საუკუნის 60-იანი წლებიდან დაიწყო. თრუსოს ბუნება ლამაზია, მაგრამ კლიმატი - მკაცრი. ბუნების სილამაზის მიუხედავად, ინფრასტრუქტურის უქონლობისა და საყოფაცხოვრებო პირობების სიმძიმის გამო 70-80-იან წლებში თრუსოში მცხოვრები ოსების დიდი ნაწილი საცხოვრებლად ვლადიკავკაზში გადავიდა, 90-იანი წლების კონფლიქტის გამო კი ოსების დარჩენილმა ნაწილმაც დატოვა თრუსოს ხეობა. ადრე აქ 15 სოფელი იყო - აბანო, ბურმასიგი, ჯიძარა, მნა, დესი, კეტრისი, ნოგყაუ, ტეფი, რესი, სუათისი, ქვემო ოქროყანა, ზემო ოქროყანა, შევარდენი, კართსოფელი, ცოცოლთა.

ოსები ასევე წავიდნენ სოფელ კობიდან და სხვა დასახლებებიდან. კობში და მეზობელ გუდოს ხეობაში, ოსებით დასახლებული 11 და 9 სოფელი იყო.

ამჟამად სტეფანწმინდის მუნიციპალიტეტში ოსების მცირე ნაწილი ცხოვრობს შერეულ ოჯახებში.

რაჭაში ოსი მოსახლეობა სოფლებში - გადამში, ჭკვებარი, ღურშევი და კოზი ცხოვრობდა. დღეისათვის პირველი სამი სოფელი მთლიანად დაცლილია, ხოლო კოზზე (რომელშიც სამი დასახლება იყო გაერთიანებული) საქართველოს იურისდიქცია აღარ ვრცელდება.

იმერეთში, საჩხერის რაიონში, ოსები ცხოვრობდნენ სოფლებში - თედელეთი, ჯალაბეთი, ჭურნალი და ჯრია. დღეისათვის მუნიციპალიტეტის ტერიტორიაზე მხოლოდ შერეული ოჯახის წევრები არიან დარჩენილი. სოფელ ქარძმანსა და საქართველოს იურისდიქციაში შემავალ სოფელ პერევთან მდებარე საგუმბაგოს გავლით, 2022 წლის დეკემბრამდე, შესაძლებელია იქ მაცხოვრებელთა შეზღუდული გადაადგილება.

ამ მიმოხილვიდანაც ჩანს, რომ დღეისათვის საქართველოს ხელისუფლების იურისდიქციაში შემავალ ტერიტორიაზე ეთნიკურად ოსი მოსახლეობის რაოდენობა ძალზე შემცირებულია. ოსები უფრო მცირე რაოდენობით ცხოვრობენ იმ მუნიციპალიტეტებში, სადაც გასული საუკუნის 90-იანი წლების კონფლიქტამდე ცხოვრობდნენ. ოსების მიგრაციის პროცესი (განსაკუთრებით მაღალმთიან რეგიონებში ან ადგილებში, სადაც გაუმართავია ინფრასტრუქტურა) დღესაც გრძელდება, რაც, 90-იანი წლების მდგომარეობისაგან განსხვავებით, იქ არსებული მძიმე სოციალურ-ეკონომიკური მიზეზების შედეგია და ნაწილია საქართველოდან დიდი მიგრაციისა ბოლო ათწლეულებში. აქედან გასული ოსი მოსახლეობის მხოლოდ მცირე ოდენობით დაბრუნება შეინიშნება. შესაბამისად, მიგრაციის პროცესის შესაჩერებლად დასაგეგმი და განსახორციელებელია მთელი ღონისძიებები.

ჩვენი რეკომენდაციები

ადგილობრივი თვითმმართველობის ორგანოებს:

- რეგულარულად განახორციელონ ოსი მოსახლეობის კომპაქტურად განსახლების ადგილების მონიტორინგი და შეისწავლონ მოსახლეობის საჭიროებები, რათა გამოავლინონ პრობლემები, რაც იწვევს მათ მიგრაციას;
 - ამ პრობლემებზე მუშაობისას, თავიანთი კომპეტენციის ფარგლებში, გადაჭრან კონკრეტული საკითხები;
 - მიაწოდონ ინფორმაცია და მათი ხედვა ცენტრალური ხელისუფლების შესაბამის სტრუქტურებს ოსი მოსახლეობის წინაშე არსებული პრობლემების გადასაწყვეტად;
- შერიგებისა და სამოქალაქო თანასწორობის საკითხებში საქართველოს სახელმწიფო მინისტრის აპარატს აღმასრულებელი ხელისუფლების სხვა დაწესებულებებთან ერთად:
- შეიმუშაოს და წარმოადგინოს სამოქმედო გეგმა ოსების კომპაქტურად განსახლების ადგილებში არსებული პრობლემების კომპლექსურად გადასაჭრელად;
 - განსაკუთრებული ყურადღება დაუთმოს ოსების მიმართ ეთნიკური ნიშნით შესაძლო განსხვავებული მოპყრობის ფაქტების გამოვლენას, შესწავლასა და მათზე სამართლებრივ რეაგირებას;
 - შემუშავდეს ოსების კომპაქტურად განსახლების ადგილების სოციალური-ეკონომიკური განვითარების სტრატეგია;
 - სტრატეგია შემუშავდეს ოსური თემის წარმომადგენლებთან თანამშრომლობით.

ქართულ-ოსური ურთიერთობის მოკლე მიმოხილვა

ქართველებსა და ალან-ოსებს შორის ურთიერთობა უხსოვარი დროიდან იღებს სათავეს. ადრეული შუა საუკუნეებიდან ამ ორ ერს შორის მჭიდრო პოლიტიკური და სამხედრო ურთიერთობა არსებობდა. პოლიტიკური კონიუნქტურიდან გამომდინარე, რასაკვირველია, იყო სამხედრო დაპირისპირებაც (მაგ. ვახტანგ გორგასლის, საქართველოში მონღოლების ბატონობისა თუ გიორგი ბრწყინვალის დროს). თუმცა მთლიანობაში ოსები ქართულ ეთნოსთან დაახლოებულ, კულტურულად მონათესავე ერად მიიჩნეოდა. მათ მჭიდრო კონტაქტი ჰქონდათ ქართველებთან და პერიოდულად საქართველოს სამხედრო, პოლიტიკურ თუ კულტურულ ცხოვრებაში აქტიურად მონაწილეობდნენ. საქართველოსა და ოსების მმართველ წრეებში ხშირი იყო საქორწინო კავშირი. არსებობს ცნობები ქართველი უფლისწულების აღსაზრდელად ოს მთავრებთან გაგზავნის თაობაზე. ქართლის მეფე ფარნავაზის უფროსი და გათხოვდა სარმატთა/ოსთა მთავარზე. საქართველოს მეფე გიორგი პირველს (1014-1027 წწ.) ცოლად ჰყავდა ოსთა მეფის ასული ალდე. ბაგრატ IV-ის (1027-1072 წწ.) მეუღლე ბორენა დედოფალი ოსთა მეფის ასული იყო. ერთ-ერთი ყველაზე გავრცელებული ვერსიით, ბორენა დედოფალი სვანეთში, ლენჯერის თემში დაცული ღვთისმშობლის ხატზე დატანებული ჰიმნის ავტორია. ბორენას ძმა დურღულე ქართველებს ლაშქრით ეხმარება არაბებთან ბრძოლაში.

მეფე გიორგი III-ის (1156-1184 წწ) მეუღლე იყო დედოფალი ბურდუხანი, ოსთა მეფეს ხუდანის ასული, თამარ მეფისა და რუსუდანის დედა. თამარის მამიდა, გიორგი III-ის და რუსუდანი გათხოვილა ოსების ერთ-ერთ მთავარზე.

საყოველთაოდ არის ცნობილი თამარ დედოფლის მეუღლე დავით სოსლანი, რომელიც იმ ეპოქის საქართველოში მნიშვნელოვანი სამხედრო და პოლიტიკური მოღვაწე იყო.

ისტორიული ცნობების მიხედვით, დავით აღმაშენებელს გიორგი ჭყონდიდელი (მწიგნობართუხუცესი) ოსეთს მიუვლენია, სადაც 12 წელი დარჩენილა და იქვე აღსრულებულა. დავით აღმაშენებლის ძალისხმევით გათავისუფლებულა ოსეთი არაბებისგან⁵. დავით აღმაშენებელს ბიზანტიაში სასწავლებლად 40 ახალგაზრდა გაუგზავნია, რომელთა შორის ოსებიც ყოფილან.

ოსების დახასიათებისას ვახუშტი ბატონიშვილი აღნიშნავს: „კაცნი და ქალნი არიან მშვენიერნი, ჰაეროვანნი, შავ თვალ-წარბიანნი, შავ-თმოსანნი, თეთრ ყირმიზნი, ტანოვანნი, წერწეტნი, ჭამა - სმაში ზომიერნი.“ ოსები ქართველების გვერდიგვერდ არაერთ ომში იბრძოდნენ. ადრეული შუა საუკუნეებიდან ალანები თითქმის ყოველთვის იყვნენ ქართველთა გვერდით სხვადასხვა დამპყრობლის წინააღმდეგ ბრძოლისას. მაგ. დიდგორის ბრძოლაში დავით აღმაშენებლის ლაშქარში სელჩუკთა წინააღმდეგ 500 ალანი იბრძოდა.

აღნიშნულ საკითხს არაერთი პუბლიკაცია მიუძღვნეს პროფესორმა ნიკო ჯავახიშვილმა და სხვა ავტორებმა. საქართველოს ტერიტორიაზე, კავკასიის სამხრეთით, მცხოვრები ოსები, საქართველოს მთიელთა მსგავსად მონაწილეობდნენ⁶ სხვადასხვა ომებში, ასევე ხშირი იყო ჩრდილოეთ კავკასიიდან გადმოსული ოსებისა და ინგუშების მონაწილეობა საქართველოს ლაშქარში.

5 ოსეთის ისტორია, ზ. ჭიჭინაძე, ტფილისი 1913, ელექტო-მბეჭდავი „სორაპანი“;

6 ნ.ჯავახიშვილი, „ოსები საქართველოს დროშის ქვეშ (XVIII საუკუნის მეორე ნახევარი)“, კავკასიოლოგთა IV საერთაშორისო კონგრესის მასალები, 2016 წელი, თბილისი.

ერეკლე მეორის გვერდში იბრძოდნენ ოსები ასპინძის ომში 1770 წელს, ხერთვისის ბრძოლაში 1771 წელს და ქართლ-კახეთის სამეფოს სხვა მრავალ ომსა და ლაშქრობაში. ბრძოლებში მონაწილეობისათვის ქართველი მეფეები ერეკლე II, გიორგი XII და სხვები ოსებს დიდ პატივს მიაგებდნენ.

1801 წლის შემდგომ ბაგრატიოვანთა სამეფო ოჯახი ტახტის დაბრუნებას ცდილობდა. ხშირი იყო აჯანყებები, რაშიც საქართველოს სამეფო კარის ერთგული მოკავშირეები ყოფილან ლიახვისა და ქსნის ხეობებისა და კავკასიის სამხრეთით მცხოვრები ოსები. ერეკლე მეორემ თავის დროზე ლიახვის ხეობის ნაწილი და ცხინვალი სამკვიდროდ თავის შვილს - იულონს გადასცა ⁷ და როგორც ჩანს, ოსურ მოსახლეობაში იულონს მნიშვნელოვანი დასაყრდენი ჰქონდა. საქართველოს სამეფო ოჯახის წარმომადგენლების - იულონ, ფარნაოზ და ლევან ბაგრატიონების წინამძღოლობით, ოსებიც იბრძოდნენ ქართლ-კახეთისა და იმერეთის სამეფოების დამოუკიდებლობის აღსადგენად და სამეფო ტახტზე ბაგრატიონთა დინასტიის დასაბრუნებლად.

„ოსები ყოველთვის მხარში ედგნენ მოძმე ქართველ ხალხს, როდესაც მათ საშიშროება ემუქრებოდათ დამპყრობლებისგან, ისტორიაში მათი ერთობლივი ბრძოლის ბევრი ფაქტია, მაგალითად, ოსები ქართველების მხარეს იბრძოდნენ არაბთა, ირანელთა, თურქთა და სხვა დამპყრობლების წინააღმდეგ.“⁸ ერეკლე II-ის მიერ გადახდილი ერთ-ერთი ბრძოლის შესახებ ისტორიულ ცნობის მიხედვით „მოვიდა ქალაქში იმიერ ოსეთის ჯარი, მეფემ მათ ჯამაგირი მისცა, მეგზურები

7 ვ.სუხიტაშვილი, „ქართველი და ოსი ხალხების ბრძოლა რუსული ხელისუფლების წინააღმდეგ XIX საუკუნის დასაწყისში“, კავკასიის მაცნე N16 2007 წელი;

8 „ქართულ-ოსური კულტურული ურთიერთობის ისტორიიდან“, პროფ. ზ.ცხოვრებოვი, „საბჭოთა ოსეთი“. 18.04. 1972 წ.

გააყოლა და გაგზავნა თავის ვაჟთან. მოვიდნენ და მეფე ერეკლესთან ერთად გობაკანში შევიდნენ (ქართველებმა გაიმარჯვეს).“⁹

ზაქარია ჭიჭინაძე 1916 წლის პუბლიკაციაში „ოსების ჩამოსახლება ქართლში და ქართველების ამაგი და ღვაწლი მათზედ,“¹⁰ მრავალ ისტორიულ მოვლენას აღწერს, მათ შორის ჩამოთვლილი აქვს საქართველოს ჯარის მიერ ოსების მონაწილეობით გადახდილი ბრძოლების ნაწილი - „1496 წ. შაჰ- ისმაილი ტფილისში ქართველებმა დაამხეს და გააძევეს, ამ ომში ოსებიც იღებდნენ მონაწილეობას; 1536 წ. შაჰ-თამაზი საქართველოდან ქართველებმა განდევნეს, ტფილისის განთავისუფლებაში ოსებიც იღებდნენ მონაწილეობას; 1556 წ. სულთან სულეიმანი ქართველებმა დაამხეს და გააძევეს საქართველოდან ოსმალთა ჯარი, ამ ომში ოსებიც იღებდნენ მონაწილეობას; 1562 წელს გიორგი მეფემ ოსმალელებზე გაიმარჯვა, ამ ომში ოსებიც იღებდნენ მონაწილეობას; 1583 წ. სიმონ მეფემ გორი აიღო, ოსმალნი განდევნა, ამ ომში ოსებიც იღებდნენ მონაწილეობას; 1617 წელს შაჰ-აბასმა კახეთი აიკლო, ამ აკლების დროს ოსეთიდან ოსები ჩამოვიდნენ და ფიცი მისცეს კახელებს და მის შემდეგ მტერს ერთად ებრძოლეს; 1634წ. ოსები შეუერთდნენ ქართველებს და ყიზილბაშთა წინააღმდეგ სასტიკად იბრძოლეს. ყიზილბაშნი ტფილისიდან სულ გარეკეს და ა.შ.“

ქართველი პოლიტიკური და საზოგადოებრივი მოღვაწეები დიდ ყურადღებას უთმობდნენ ქართულ-ოსურ ურთიერთობას. ქართული პრესა ადრეული პერიოდიდან აშუქებდა ოსების კულტურას, ტრადიციებს, ისტორიას და სხვა მნიშვნელოვან საკითხებს. ილია ჭავჭავაძის „ივერია“ პერიოდულად აქვეყნებდა პუბლიკაციებს ოსების შესახებ. 1877 წელს „ივერიაში“ (26

⁹ იქვე;

¹⁰ <https://www.georoyal.ge/?MTID=5&TID=64&id=1090>.

მაისი N13) დაიბეჭდა წერილი „ვინ არიან ოსები“¹¹. ამ პუბლიკაციაში განხილული იყო ოსების ისტორიის, ეთნოგენეზისა და სხვა მნიშვნელოვანი საკითხები. 1899 წელს „ივერია“ სიხარულით შეხვდა კოსტა ხეთაგუროვის „ირონ ფანდირის“ გამოქვეყნებას. ივერიაში იბეჭდებოდა პუბლიკაციები ოსებში წერა-კითხვის გავრცელების, ოსურ ენაზე სახელმძღვანელოების გამოცემის, სასულიერო და საერო წიგნების თარგმნის, მოსახლეობის განათლების - მათ შორის ქალების განათლების, გზების მშენებლობის, სოციალურ-ეკონომიკური მდგომარეობის, მრეწველობის, ქართველებისა და ოსების მეგობრობის სხვადასხვა მნიშვნელოვან საკითხებზე. „ივერია“ უყურადღებოდ არ ტოვებდა ჩრდილოეთ ოსეთში განვითარებულ მნიშვნელოვან მოვლენებს.

„ივერიასთან“ ერთად, ოსების, ქართულ-ოსური ურთიერთობის, ჩრდილო ოსეთში - კავკასია და მოზდოკში მცხოვრები ქართველების ცხოვრების შესახებ წერდა, პრაქტიკულად, ყველა ქართული გამოცემა.

აკაკი წერეთლის გამოცემაში, „აკაკის თვიური კრებული“, პერიოდულად ქვეყნდებოდა მასალები ოსების შესახებ. მათ შორის ხალხური გადმოცემები და თქმულებები, რომელთა შორისაც იყო (1898 წ. N8) დაბა ცხინვალში ოსი მთხრობელისგან ჩაწერილი თქმულება თამარ დედოფალზე¹², რომელიც არაერთ მისტიკურ მოვლენას შეიცავს. ამ თქმულების მიხედვით, თამარ დედოფალმა ბრუტ-საბძელის მთაზე¹³ ააგო ციხე-სიმაგრე და ეკლესია. იმ დროს ცისკარი ზეცად არ ყოფილა, იგი თამარს ამ ციხეში ჰყოლია. ლეგენდის მიხედვით, თამარი იმერეთში ზღვის პირისკენ წასულა, ხოლო ის ოთახი, სადაც ცისკარი

11 <https://dspace.nplg.gov.ge/handle/1234/563> - „ივერია“, 1877წ. 26 მაისი, N 13;

12 <https://dspace.nplg.gov.ge/handle/1234/266540> - „აკაკის თვიური კრებული“, 1898 წ. N8;

13 მდებარეობს ჯავის რაიონში.

იყო მოახლეს გაუღია, ცისკარს კი ციხე დაუტოვებია და ზეცად ამაღლებულა. იმერეთში მყოფ თამარს უნახავს ღრუბლებს ზევით ცისკარი და საქმის საშველად დაბრუნებულა ბრუტ-საბძელის ციხისკენ. გზაზე ძლიერ მოუთოვია, ცხენს თოვლი მუხლამდე სწვდებოდაო. სოფელ ღართან ცხენს ღარივით გაუკვალავს გზა და ღარი ამიტომ დაერქვაო, დაბა ონთან ცხენს თოვლი ბეჭამდე მოსდგომია და ამის გამო დაერქვაო ონი¹⁴, სოფელ კუდაროსთან ცხენი მომკვდარა და ამის სოფელს კუდარო ეწოდაო. მონათხრობი ლეგენდის თანახმად, უწინ ოსეთში ყურძენი უხვად ყოფილა, მაგრამ თამართან დაკავშირებული ამ ამბის შემდეგ ოსეთში ყურძენი აღარ მოდიოდა, და თოვლსა და ზამთარს დაუსადგურებია.

აკაკის „კრებულში“ ასევე გამოქვეყნდა პუბლიკაცია სოფელ ქურთის შესახებ, რომელშიც ქართველებისა და ოსების ძმური ცხოვრება იყო აღწერილი და თან მითითებული იყო გვარები - მაისურამეები, ხაჭაპურიძეები, კაჟაშვილები, ცხოვრებაშვილები და სხვა. აკაკის „კრებული“ საგანგებო მადლობას უხდის და აღექსანდე დავითის ძე მაჩაბელს, რომელსაც სოფელ ქურთისა და მისი მიმდებარე სოფლების ისტორიის, თქმულებებისა და სხვადასხვა საინტერესო მასალა მიუწოდებია, რომელთა შორის ოსების შესახებაც ყოფილა მასალები.

აკაკის „კრებულში“ და სხვა ჟურნალ-გაზეთებში ფსევდონიმით - „ქართველი ოსებში“ იბეჭდებოდა ნესტორ ბაკურაძის პუბლიკაციები, რომლებშიც აღწერილი იყო ოსური ეთნოგრაფიის, თქმულებების, ყოფა-ცხოვრების საინტერესო და მნიშვნელოვანი საკითხები. ნესტორ ბაკურაძეს მნიშვნელოვანი წვლილი შეუტანია მე-19 საუკუნეში ოსური თქმულებებისა და ისტორიების ჩაწერაში, რითაც ბევრი საინტერესო ოსურ თქმულება და

14 სტატიის მიხედვით ოსურად „ონი“ ბექს ნიშნავს.

ისტორია გადაურჩენია დავიწყებასა და დაკარგვას.

აკაკის „კრებულთან“ თანამშრომლობდა თერგის ოლქის სახალხო სკოლის ინსპექტორი ალექსი ჭიჭინაძე, რომელმაც სხვა მოღვაწეებთან ერთად მნიშვნელოვანი როლი შეასრულა ჩრდილოეთ ოსეთში ოსური ენის სწავლების დამკვიდრებაში¹⁵. იმ პერიოდში სკოლებში სწავლა ძირითადად რუსულად მიმდინარეობდა, ადგილობრივი ენები იგნორირებული იყო. მეფის მოხელეებმა დანერგეს ე.წ. „მუნჯურიმეთოდი“, რაც საგნების სწავლებას მხოლოდ რუსულად გულისხმობდა. კავკასიის მრავალი მოღვაწე ცდილობდა რუსული და სხვა დისციპლინების სწავლებისას გამოეყენებინათ ადგილობრივი ენები, რათა მოსწავლეებს სწავლა გაადვილებოდათ და ადგილობრივი ენები გადარჩენილიყო.

აკაკი წერეთელს განსაკუთრებული დამოკიდებულება ჰქონდა ოსებისადმი, ოსებიც დიდ ყურადღებასა და სიყვარულს იჩენდნენ პოეტის მიმართ. ოსურად ითარგმნა აკაკის მრავალი ნაწარმოები. აკაკის გულთბილი შეხვედრა მოუწყვეს კავკავში¹⁶ და მამისონთან.

ოსების განათლების საკითხზე წერდა იაკობ გოგებაშვილი. მე-19 საუკუნეში, მეფის რუსეთის საგანმანათლებლო პოლიტიკის თანახმად, იმ კავკასიელი მთიელებისათვის, რომლებსაც არ ჰქონდათ დამწერლობა, სასწავლო ენა რუსული უნდა ყოფილიყო. ამ აზრს საქართველოში ბევრი მოწინააღმდეგე გამოუჩნდა, მათ შორის - იაკობ გოგებაშვილი. იგი მოითხოვდა, რომ ოსებს სკოლაში ოსურად ესწავლათ და მიუღებლად მიიჩნევდა ე.წ. „მუნჯი“ მასწავლებლის გაგზავნას, რომელმაც მხოლოდ რუსული ენა იცოდა და არ იცოდა ადგილობრივი ენები - ქართული, ოსური, სომხური, აფხაზური და

15 ა.ცოტნიაშვილი, „მე-19 საუკუნის დასასრულისა და მე-20 საუკუნის დასაწყისის პერიოდიკა ქართულ-ოსური ურთიერთობების შესახებ“;

16 ამჟამად ვლადიკავკაზი.

სხვა. „იგი პრინციპულად იმ აზრს იცავდა, რომ ოსეთის სკოლებში გვყავდეს მომზადებული ოსი მასწავლებლები, ქართულში- ქართველი, სომხურში-სომეხი“¹⁷.

ქართული პრესა ყურადღებას უთმობდა ოსების სოციალურ-ეკონომიკური საკითხების მოწესრიგებას და თანაგრძნობით იყო მათ მიმართ განწყობილი. გაზეთში „ცნობის ფურცელი“, 1905 წლის 14 ოქტომბერი (N2932), ასეთი რამ წერია - „დიდი ხანია, ლაპარაკი ჩამოვარდა იმ ხიზან ოსების ყოფა-მდგომარეობის მოწესრიგებაზე, რომლებიც გორის მაზრისა და თერგის ოლქის სამაჩაბლოს მთა ადგილებში სცხოვრობენ. ეს საქმე კავკასიის პირველი ნამესტნიკობის დროს აღიძრა 1853 წელს და მას აქეთ, არ იქნა, დასასრული არ ელირსა. უფრო გულმოდგინედ ამ საქმეს შეუდგნენ შარშან, 1904 წელს. მაშინდელმა მთავარმართებელმა მოიწონა თავისი საბჭოს წევრთა უმრავლესობის აზრი, საბჭომ საჭიროდ იცნო, მთავრობის დახმარებით საჩქაროდ გამოეყიდნათ სამაჩაბლოს ის ადგილები, სადაც ოსები ცხოვრობენ. ეს ადგილები გამოსყიდვის შემდეგ ოსებს საკუთრებად უნდა დაურიგდეთ. ...ეხლა, როგორც დანამდვილებით გავიგეთ, მთავრობა ძალიან აჩქარებს ამ საქმეს და სცდილობს, ასე თუ ისე გადაწყვიტოს სამაჩაბლოს ოსების მოწესრიგების საკითხი“¹⁸

განსაკუთრებული ურთიერთობა ჰქონდა ოსებთან ალექსანდრე ყაზბეგს. მწერლის ოსებთან მჭიდრო ურთიერთობას მოწმობს კოსტა ხეთაგუროვის ცნობილი წერილი ალექსანდრე ყაზბეგის ავადმყოფობის გამო, რომელიც 1893 წლის 3 მაისს „სევერნი კავკაზში“ გამოქვეყნდა. იგი გაკვირვებას და აღშფოთებას გამოთქვამდა „ტიფლისკი ლისტოკში“ (N94) გამოქვეყ-

17 ა.ვოტინიაშვილი „მე-19 საუკუნის დასასრულისა და მე-20 საუკუნის დასაწყისის პერიოდიკა ქართულ-ოსური ურთიერთობების შესახებ”.

18 <https://dspace.nplg.gov.ge/handle/1234/33062> - „ცნობის ფურცელი“ 1905 წ. 14 ოქტომბრის (N2932).

ნებული ინფორმაციის გამო, რომლის მიხედვითაც, ალექსანდრე ყაზბეგი „იმყოფება საგიჟეთში, სხვა შემთხვევებთან ერთად საერთო პალატაში, იკვებება როგორც უღარიბესი კაცი, არ აქვს ჩაი და პაპიროსი. არ აქვს საშუალება, მკურნალობის ფული გადაუხადოს საავადმყოფოს“. კოსტა ხეთაგუროვი აღშფოთებულია ამ ცნობით და მიმართავს ყაზბეგის ახლო ნათესავებს, დაადასტურონ ან უარყონ ეს ინფორმაცია, ხოლო კავკასიის სხვა გამოცემების რედაქტორებს სთხოვს გადაბეჭდონ აღნიშნული წერილი.

ქართული პრესა ხშირად აქვეყნებდა ამბებს ჩრდილოეთ ოსეთში - კავკავში, იგივე ძაუგში და მოზდოკში მცხოვრები ქართველების, ქართული ეკლესიის, სამრევლოსა და სკოლის შესახებ. ავთანდილ ცოტნიაშვილი პუბლიკაციაში - „მე-19 საუკუნის დასასრულისა და მე-20 საუკუნის დასაწყისის პერიოდიკა ქართულ-ოსური ურთიერთობების შესახებ“ გადმოგვცემს მრავალ საინტერესო ინფორმაციას, მათ შორის - ჩრდილოეთ ოსეთში, მოზდოკში მცხოვრები ქართველების შესახებ, სადაც შესულია კოსტა ხეთაგუროვის მეგობრის, დიმიტრი არაყიშვილის, წერილი „ორიოდე სიტყვა მოზდოკელი ქართველების შესახებ“. ამ წერილის თანახმად, „ქალაქი მოზდოკი, როგორც ცნობილია, დიდი ხნიდან დასახლებულია ქართველებით, როდის გადმოსახლდნენ ესენი აქ, საიდან და რისი მიზეზით, მე მგონი, არავინ არ იცის“ პუბლიკაციის მიხედვით, ცნობილი მეცნიერი დიმიტრი ბაქრაძე მიიჩნევდა, რომ „ქართული ენა ყველაზე უკეთ დაცული არის თუშებში და მოზდოკელ ქართველებში“.

მე-19 და მე-20 საუკუნეების ქართულ პერიოდიკაში, რადიოში, ტელეეთერით მრავალ ავტორს არაერთი მნიშვნელოვანი პუბლიკაცია და სიუჟეტი აქვს გამოქვეყნებული და მომზადებული ოსების შესახებ,

რაშიც გარკვეულწილად აისახა ის კეთილი, მზრუნველი და ძმური დამოკიდებულება, რაც ქართველებს და ოსებს ჰქონდათ ერთმანეთის მიმართ.

ქართველებსა და ოსებს შორის საუკუნეების განმავლობაში სხვა მნიშვნელოვანი, პოზიტიური ისტორიული მოვლენებიც მრავლად მომხდარა, რისი კვლევა და საზოგადოებისთვის ინფორმაციის მიწოდება უმნიშვნელოვანესია ქართულ-ოსური ურთიერთობის პოზიტიურ, კონსტრუქციულ ჩარჩოებში წარსამართავად.

რეკომენდაციები განათლებისა და მეცნიერების სამინისტროს:

- ქართველებისა და ოსების საერთო ისტორიის პოზიტიური ელემენტების კვლევისა და პოპულარიზაციის ხელშეწყობა. სამისოდ სასურველია, რომ სახელმწიფომ გამოეყოს საგრანტო კომპონენტი, რათა ქართველი და ოსი ისტორიკოსების თანამშრომლობით ჩატარდეს მნიშვნელოვანი ისტორიული საკითხების ერთობლივი კვლევა;
- სასკოლო და საუნივერსიტეტო სახელმძღვანელოებში აისახოს ქართველებისა და ოსების ურთიერთობაში განსაკუთრებით საინტერესო და მნიშვნელოვანი ისტორიული ფაქტები.

„ოსური ენა, დამწერლობა, რელიგია, ქართულ-ოსური კულტურული იდენტობა“

ოსური ენა ინდოევროპულ ენათა ოჯახის ჩრდილოეთ ირანულ ჯგუფს განეკუთვნება. ოსურ ენაში ორ დიალექტს - ირონულს და დიგორულს გამოყოფენ. სალიტერატურო ენად ირონული ჩამოყალიბდა. საქართველოში მცხოვრები ოსები ძირითადად ირონულ დიალექტზე მეტყველებენ.

ლინგვისტების მოსაზრებით ოსური ენა ინდოევროპულ ენათა ოჯახის ირანულ ჯგუფს, ხოლო ქართული ენა კი იბერიულ-კავკასიურ ენათა ჯგუფს განეკუთვნება, მაგრამ განსხვავებული ენობრივი ოჯახებისადმი კუთვნილების მიუხედავად ქართულსა და ოსურში მრავალი საერთო ჩამოყალიბდა. მრავალსაუკუნოვანი თანაცხოვრების შედეგად ოსურსა და ქართულში მეზობელი ხალხების ლინგვისტური კვალიც მრავლად მოიპოვება. ოსურში ქართული და სხვა კავკასიური ენების კვალის შესახებ მრავალი მეცნიერი აღნიშნავს - „აკადემიკოს გიორგი ახვლედიანის აზრით ოსური ენა „ძლიერ გაკავკასიებულია“, ვ. აბაევის აზრით „მასში ირანულთან ერთად მრავალი არაირანულია შერწყმული“¹⁹. ვასილი აბაევი ოსურ ენასთან პარალელებს სამივე ქართველურ ენაში - ქართულში, მეგრულსა და სვანურში ხედავს²⁰ და იმოწმებს შესაბამის სალიტერატურო და გრამატიკულ მასალას. მეცნიერების აზრით ქართულ ენაშიც არის შემოსული ოსური წარმოშობის ენობრივი ნასესხობები²¹²². დოქტორ კ.აუგტსონის აზრით ოსურსა და ქართულს „საზიარო გაააჩნია არა მხოლოდ ლექსიკა, არამედ გრამატიკაც“²³. ქართულ-ოსური ენობრივი ურთიერთობისა და ნასესხობების შესახებ

19 ნ.ბეპიევა - ქართულ-ოსური ენობრივი ნასესხობანი. ქართულ-ოსური განვითარების პერსპექტივები II საერთაშორისო კონფერენციის მასალები 2016 წ.

20 Абаев В. И. Осетинский язык и фольклор 1949;

21 ნ.ბეპიევა - ქართულ-ოსური ენობრივი ნასესხობანი. ქართულ-ოსური განვითარების პერსპექტივები II საერთაშორისო კონფერენციის მასალები 2016 წ.

22 მ.ბუკია ქართულ-ჩერქეზულ-ოსური ლექსიკური შეხვედრები. ქართულ-ოსური განვითარების პერსპექტივები II საერთაშორისო კონფერენციის მასალები 2016 წ.

23 კარლ აუგუსტსონი, ფილოლოგიის დოქტორი - „ოსურის ინდოევროპული ენისა და ქართულის - არაინდოევროპული ენის ურთიერთკავშირი„ქართულ-ოსური განვითარების პერსპექტივები V საერთაშორისო კონფერენციის მასალები 2019წ.

მრავალი სამეცნიერო პუბლიკაცია და შრომა არსებობს (გ.ახვლედიანი, ვ.აბაევი, მ. ანდრონიკაშვილი, ნ.ბეპიევი, მ.ბუკია, მ.ჩუხუა და სხვები).

ქართულ და ოსურ ენობრივ სიახლოვეს სავარაუდოდ ხელი შეუწყო ქრისტიანობის გავრცელებამაც. ქართულიდან ოსურში შესული მიაჩნია პროფესორ ჯ.გვასალიას ოსურში დამკვიდრებული რელიგიური ტერმინოლოგიისა და კვირის დღეების სახელწოდების ნაწილი ძუარ - ჯვარი, თარანჯელოს - მთავარანგელოზი, მარხო - მარხვა, მიქელ-გაბირთა - მიქელ-გაბრიელი, ბარასკა - პარასკევი, კუირი - კვირა, და სხვა²⁴

პროფესორ ვ. აბაევს წმინდა გიორგის ოსური ფორმის სახელი ვას-გერგი²⁵ სავარაუდოდ სვანურიდან შესულად მიაჩნია, ხოლო ოსურიდან სვანურში შესულად მიიჩნევს რანგ-ს, რაც სვანურად თაფლისგან დამზადებულ არაალკოჰოლოურ სასმელს ნიშნავს, ხოლო ოსურად „რონგ“ ოსური მითოლოგიის გმირი ნართების მითიური სასმელია²⁶, რომლის სახელწოდება და აღწერაც მნიშვნელოვნად ჰგავს სვანეთში გავრცელებულ ტრადიციულ სასმელს.

პროფესორ ნაირა ბეპიევის აზრით მზის აღმნიშვნელი ოსური სიტყვა ხურ-ი ქართულ სიტყვათაშეთანხმებებში - მხურვალე, გახურებული და სხვა გვხვდება, ხოლო სახელი ხვარამზე და გეოგრაფიული ადგილის ხოხისმთა (ხოხ ოსურად მთა) ქართულ და ოსურ ფუძეთა შეერთებით მიღებულად მიაჩნია²⁷.

მეცნიერების დაკვირვებით ქართველებისა და ოსების

24 ქართულ-ოსური ურთიერთობის ისტორიიდან, ჯონდო გვასალია, ჯვარი ვაზისა;

25 Абаев В. И. Осетинский язык и фольклор 1949 гв. 305;

26 Абаев В. И. Осетинский язык и фольклор 1949 гв. 299;

27 ნ.ბეპიევა - ქართულ-ოსური ენობრივი ნასესხობანი. ქართულ-ოსური განვითარების პერსპექტივები II საერთაშორისო კონფერენციის მასალები 2016 წ.

ურთიერთობის საინტერესო ელემენტებს ინახავს ზეპირსიტყვიერება და თქმულებები. თქმულება ამირანდარეჯანიანი საკმაოდ გავრცელებულა ოსებში და გაჩენილა ოსური ვერსია, რასაც ოსები „დარემანოვს“ უწოდებდნენ. ვ.აბაევის აზრით ოსური „დარემანოვი“ უახლოვდება ამირანდარეჯანიანის სვანურ და ფშავურ ვერსიებს. მიიჩნევენ, რომ ოსურიდან არის ქართულში ნართების ეპოსი შემოსული²⁸.

ნართული ეპოსის შეკრება, კვლევა და გამოქვეყნება მე-19 საუკუნის 60-იან წლებში დაიწყო თბილისის სასულიერო სემინარიის ოსური ენის მასწავლებლებმა დანიელ ჭონქაძემ და ოსმა მასწავლებელმა ვასილი ცორაევმა.

სამხრეთ ოსეთში პირველი საერო მასწავლებელი ყოფილა თომა ჩოჩიევი (ჩოჩიშვილი)²⁹, რომლის შვილმა გიორგი ჩოჩიშვილმა მნიშვნელოვანი წვლილი შეიტანა XIX საუკუნის ბოლოს და XX საუკუნის დასაწყისში ოსთა განათლების საკითხში. გიორგი ჩოჩიშვილი ქართულ პრესაში „ლიახველი-ს“ ფსევდონიმით იბეჭდებოდა.

1837 წლიდან მღვდელი გიორგი ჭონქაძე ოჯახთან ერთად ცხოვრობდა და მოღვაწეობდა მოზდოკში. მისმა შვილმა დანიელ ჭონქაძემ მოზდოკში შეისწავლა ოსური ენა. დანიელი ოსურს ასწავლიდან სტავროპოლში და შემდეგ თბილისის სასულიერო სემინარიაში, მან შეადგინა ოსური-ქართული და ქართულ-ოსური ლექსიკონები.

ოსურ ენაზე მწერლობის პირველი ნიმუშად მიჩნეულია ზელენჩუკის საფლავის ქვის წარწერა, რომელიც ბერძნული დამწერლობით არის შესრულებული³⁰. ქრისტიანობის გავრცელებასთან ერთად ოსეთში გავრცელდა

28 ქართულ-ოსური კულტურული ურთიერთობის ისტორიიდან. პროფ. ზ.ცხოვრებოვი. „საბჭოთა ოსეთი“ 18.04. 1972 წ.

29 ქართულ-ოსური კულტურული ურთიერთობის ისტორიიდან. პროფ. ზ.ცხოვრებოვი. „საბჭოთა ოსეთი“ 18.04. 1972 წ.

30 იხ. ეთნიკური მრავალფეროვნება საქართველოში. სახალხო დამცველის ბიბლიოთეკა 2021 წ.

ბერძნული და ქართული დამწერლობის ნიმუშები.

XIX საუკუნის 20-30-იან წლებში ლათინური შრიფტი ყოფილა შემოდებული, რომელიც შემდგომ ჩრდილოეთ ოსეთში კირილიცამ ჩაანაცვლა. სამხრეთ ოსეთში XX საუკუნის 50-იანი წლების შუა პერიოდამდე ქართული გრაფიკის საფუძველზე შედგენილი ოსური ანბანი გამოიყენებოდა.

XIX საუკუნის დასაწყისში ქართული გრაფიკის საფუძველზე იოანე იალღუზიძემ(გაბარაევმა)³¹ ოსური ანბანი ჩამოაყალიბა. იოანლე იალღუზიძის მიერ ოსურ ენაზე ქართული ხუცური ანბანის გამოყენებით შედგენილი ლოცვანი 1819 წელს დაიბეჭდა თბილისში. იალღუზიძის მიერ შედგენილი ანბანის საფუძველზე მოგვიანებით ოსურად სხვა რელიგიური ლიტერატურაც იბეჭდებოდა.

XIX და XX საუკუნეეში აქტიურად მიმდინარეობდა რუსული კირილიცას საფუძველზე ოსური დამწერლობის დამკვიდრების პოლიტიკა და ამჟამად ოსური დამწერლობა სრულად არის გადასული კირილიცას საფუძველზე შედგენილ ანბანზე.

საქართველოში ოსური ენის შესწავლას დიდი ტრადიცია აქვს. საბჭოთა პერიოდში ოსური ენა 50-მდე სკოლაში ისწავლებოდა, შემდეგ ეს რიცხვი ცნობილი მოვლენების გამო საგრძნობლად შემცირდა. საქართველოს კონტროლირებად ტერიტორიებზე ოსური ენა 2009 წლიდან ფაქტიურად არ ისწავლებოდა. სახალხო დამცველთან არსებული ეროვნულ უმცირესობათ საბჭოს მრავალწლიანი ადვოკატორებისა და სახალხო დამცველის რეკომენდაციების შედეგად განათლების სამინისტრომ 2016 წელის მიიღო შესაბამისი გადაწყვეტილება და საქართველოში მცხოვრები 6 მცირერიცხოვანი ეთნოსის (ოსები, ხუნძები/ავარლები, უდიები, ქისტები/ჩეჩნები,

31 ვახტანგ ითონიშვილი - შტრიხები ეთნოგრაფილი პორტრეტისთვის. ჟურნალი „ჯვარი ვაზისა“.

ასურელები, ქურთები/ეზიდები) წარმომადგენლებს შესაძლებლობა მიეცათ სასკოლო განათლების ფარგლებში შეისწავლონ მშობლიური ენა, მათ შორის ოსური ენა. საგანი არ არის სავალდებულო მოსწავლეებისთვის.

რელიგიის საკითხში ქართველებისა და ოსების ურთიერთობის შესახებ ინფორმაცია გვხვდება, როგორც ქართველი ავტორების ცნობებსა და პუბლიკაციებში („ქართლის ცხოვრება“, ვახუშტი ბატონიშვილი, მ. ლორთქიფანიძე, ჯ. გვასალია, ი. მეგრელიძე, ითონიშვილი და სხვები), ასევე უცხოელი ავტორების - პროკოფი კესარიელისა და სხვათა შრომებში. ამ წყაროებისა და პუბლიკაციების მიხედვით სხვადასხვა ეპოქაში ქართველ მეფეებს, კათალიკოსებს და სხვადასხვა დონის სახელმწიფო მოხელეებსა და რელიგიური იერარქებს ოსებში ქრისტიანობის გავრცელებაში მნიშვნელოვანი როლი შეუსრულებიათ.

„ქართლის ცხოვრების“ მიხედვით ქართლში ქრისტიანობის ქადაგების შემდეგ ანდრია პირველწოდებული და სვიმონ კანანელი ოსეთში გადასულან და იქ უქადაგიათ. „შევიდა ქვეყანასა ოსეთისასა და მიიწივნა ქალაქსა, რომელსაც ეწოდებოდა ფოსტაფორი, სადაც დიდი სასწაული ქნეს და მრავალნი ერნი მოაქცივნეს და განანათლეს“. VI საუკუნის ბიზანტიელი ისტორიკოსის პროკოფი კესარიელის მიხედვით „იბერთა საზღვრებთან ახლოს ბევრი სხვადასხვა ტომი ცხოვრობს. მათ შორის ალანები და აბასგებიც, რომლებიც ქრისტიანენი არიან და ძველთაგანვე რომაელების მეგობრები“. 921-925 წლებში ქრისტიანობა ოსეთში სახელმწიფო რელიგიად გამოცხადდა, რაშიც დიდი წვლილი მიუძღვით კონსტანტინოპოლის პატრიარქს ნიკოლოზ მისტიკოსს და აფხაზეთისა და ეგრისის მეფე გიორგის, რომელმაც მონათლა ოსთა/ალანთა მმართველები და დიდებულები³².

32 პროფესორი ჯონდო გვასალია, ქართულ ოსური ურთიერთობის ისტორიიდან.

ალანთა საეპისკოპოსო ეპარქიათა ნუსხაში პირველად X საუკუნეში გვხვდება. კონსტანტინოპოლის საეკლესიო დიპტიხში იგი რუსეთის შემდეგ 61-ე ადგილს იკავებდა³³. როგორც ჩანს ოსეთში ქრისტიანობის გავრცელება საქართველოს სამეფოს დახმარებითა და ხელშეწყობითაც ხდებოდა.

XVII საუკუნეში ოსეთის ეკლესიებისთვის საეკლესიო ზარები შეუწირავს მეფე გიორგი XI და შესაბამისი წარწერებიც გაუკეთებია.

შემოსევების და სხვა მიზეზების გამო სავარაუდოდ ქრისტიანული რელიგია პერიოდულად სუსტდებოდა ოსებში ან საჭიროებდა დროის შესაბამის ცვლილებებსა და გარკვეულ რეფორმებს. ქართველი მეფეები, დიდებულები და სასულიერო პირები დიდ ყურადღებას უთმობდნენ ოსეთში ქრისტიანობის განმტკიცების საკითხს. ცნობილი ფაქტია, რომ XVIII საუკუნის შუა ხანებში რუსეთში ვახტანგ მეექვსესთან ერთად სასულიერო პირებიც გაიხიზნენ, სადაც მათ სხვა საკითხებთან ერთად ოსებში ქრისტიანობის განმტკიცებისა და გავრცელების აუცილებლობის საკითხი დასვეს.

1742 წელს ქართველმა მღვდელმთავრებმა - მოსკოვის ზნამენსკის მონასტრის წინამძღვარმა, მთავარეპისკოპოსმა ნიკოლოზმა და მთავარეპისკოპოსმა იოსებ სამებელმა, რუსეთის იმპერატორს წარუდგინეს მოხსენება ოსეთში ქრისტიანობის აღდგენისა და განმტკიცებისთვის ქართველი სასულიერ პირების გაგზავნის მოთხოვნით. ქართველი სასულიერო პირებისგან შემდგარი სასულიერო კომისია 1745 წლიდან 1771 წლამდე მოღვაწეობდა ოსეთში და ხელს უწყობდა ქრისტიანობის გავრცელებასა და განმტკიცებას. იმავე პერიოდში ქართულიდან ოსურად ითარგმნა და ქართული შრიფტის გამოყენებით გამოიცა სასულიერო ლიტერატურა ოსურ ენაზე.

33 პროფესორი ჯონდო გვასალია, ქართულ ოსური ურთიერთობის ისტორიიდან.

„ოსების დიდი მოამაგე იყო ერეკლე მეორე, რომლის დავალებითაც ანტონ კათალიკოსმა შეისწავლა ოსური ენა³⁴. ანტონ კათალიკოსმა საქართველოში ჩამოიყვანა სასულიერო განათლების მიღებით დაინტერესებული ოსი ახალგაზრდები, რომლებსაც თელავის სემინარიაში მიუღიათ სასულიერო განათლება და შემდეგ მოძღვრებად გამწესდნენ ოსებით დასახლებულ სოფლებში. ერეკლე მეორისა და სამეფო კარის ხელშეწყობით მიუღია განათლება იოანე იალღუზიძე-ეგაბარაევს, რომელმაც შემდეგ დიდი წვლილი შეიტანა ოსური ანბანისა და დამწერლობის ჩამოყალიბებასა და იმპერიოდის ქართულ-ოსურ ურთიერთობებში. პროფესორ ბ. გამყრელიძის მიხედვით³⁵ - XVIII საუკუნის მიწურულს ერეკლე მეორეს წილკნის მთავარეპისკოპოსი იოანე მთიანეთში გაუგზავნია ქრისტიანობის განსამტკიცებლად. აღმოსავლეთ საქართველოს მთიელებთან ერთად მას თრუსოში მცხოვრები ოსები მოუნახულებია, რომელთა შესახებაც მთავარეპისკოპოს იოანეს დაუწერია, რომ ოსები წმინდად ინახვენ მარხვას, ახსოვთ ბევრი წმინდანის სახელი, აქვთ რწმენა და სასულიერო სწავლების წინააღმდეგი არ არიან. ოსებისა და ქართველების ერთობლივ რელიგიურ ცხოვრება ბოლომდე არც კომუნისტური მმართველობის ეპოქაში მოშლილა. მიუხედავად აგრესიული ათეიზმის პოლიტიკისა, საბჭოეთის ეპოქაშიც, შეზღუდულად და ხშირად მალულად, მაგრამ მაინც იმართებოდა რელიგიური თუ სახალხო დღესასწაულები და რიტუალები. შერეულ ქართულ ოსურ სოფლებში ქართველებსა და ოსებს ჰქონდათ და 90-იან წლებსა და შემდგომი პერიოდის კონფლიქტის მიუხედავად დღესაც აქვთ გაზიარებული სალოცავები. პრაქტიკულად მთელი

34 პროფესორი იოსებ მეგრელიძე, ოსთა სამოსახლოები დიდი ლიახვის ხეობაში;

35 პროფესორი ბახვა გამყრელიძე - უქმნიდნენ ერთმანეთს ზიანსა ვითარცა მტერნი „ჯვარი ვაზისა“ 1997 წ.

საქართველოს მამულებით იმ სოფლებსა და დასახლებებში, სადაც კომპაქტურად ცხოვრობდნენ ქართველები და ოსები, ხშირი იყო ქართველების მიერ ოსი და ოსების მიერ ქართველი ნათესავების, მეზობლებისა და ნათელ-მირონების მიწვევა რელიგიური დღეობებზე.

90-იანი წლების კონფლიქტის შემდეგ ეს ტრადიცია ზოგიერთ ადგილებში მინელდა, მაგრამ 2008 წლის ომამდე ქართველები და ოსები ბევრგან მაინც ახერხებდნენ ტრადიციული დღეობებისა და რიტუალების ერთად ჩატარებას. 2008 წლის რუსეთ-საქართველოს ომის შემდეგ გადააგილებს შეზღუდვის გამო, აღნიშნული ურთიერთობა ძალზე გართულებული და ხშირად შეუძლებელია გახდა.

მრავალსაუკუნოვანი ქრისტიანიზაციის პროცესის პარალელურად ოსურ თემში ცოცხლად შემორჩა ქრისტიანობამდელი სალოცავების ნაწილი და მათთან დაკავშირებული რელიგიური რიტუალების შესრულების ტრადიცია. ოსების რწმენაში შეინიშნება ქრისტიული და ქრისტიანობამდელი რელიგიის სინკრეტიზაციის ძლიერი კვალი. ქრისტიანობამდელმა ღვთაებების ნაწილმა განიცადა გარკვეული ადაპტაცია და ერთგვარი ინტეგრაცია შესაბამისი საკრალური ფუნქციის მატარებლად მიჩნეულ ქრისტიან წმინდანებთან. ოსებით დასახლებულ სოფლებში ოსები ლოცულობენ, როგორც იმ სოფელში არსებულ ქრისტიანულ ეკლესიებში, ასევე ლოცულობენ მათ მიერ სხვადასხვა ღვთაებებისა და რელიგიური წმინდანების სახელზე აშენებულ ნიშებთან. ასევე ზოგან გვხვდება საკრალურად მიჩნეულ ხეებთან ლოცვის პრაქტიკა.

მსხვილფეხა პირუტყვის, ხარებისა და მგლების მფარველად არის მიჩნეული თოთური/თუთრი, რომელიც გარკვეულ პარალელს ჰპოვებს წმინდა თევდორესთან და თევდორობასთან. ღვთაება ფალერი

წვრილფეხა პირუტყვის მფარველად არის მიჩნეული, ხოლო აფსათი მხეცების მფარველად ითვლება. ფიდუანი ბავშვების მფარველია. ბევრგან გვხვდება თარნჯელოსი - მთავარანგელოზის ნიში. ყვავილების ღვთაება/ანგელოზად არის მიჩნეული ალარდის ღვთაება. აღნიშნული ღვთაებებისა და სალოცავების პარალელურად ოსებით დასახლებულ სოფლებში გვხვდება სხვა მრავალი ქრისტიანობამდელი ღვთაებისა და ქრისტიანული წმინდანის სახელზე აგებული ნიში.

ერთ მნიშვნელოვანი სპეციფიკა, რაც ახასიათებს ოსურ ნიშებს ეს არის სალოცავი ნიშის „ჩამოტანის“ და გადატანის ტრადიცია/შესაძლებლობა. აღნიშნული გულისხმობს უკვე არსებული ნიშიდან ქვის და სხვა ნივთის აღებას და ახალ ადგილზე ასაგები სალოცავი ნიშის სამირკველში მის ჩატნევას და შესაბამისი წმინდანის ან ღვთაების სახელზე ახალი ნიშის აგებას. ოსებში ამჟამადაც არის შემორჩენილი ნიშის გადატანის დროს შესაბამისი ლოცვების წარმოთქმისა და რიტუალის შესრულების ტრადიცია.

ოსებს ტრადიციულად თავისი წინაპრების საგვარეულო სალოცავი ნიშიდან მოჰქონდათ ქვა ან რიტუალურად დასაშვები სხვა საკრალურად მიჩნეული ნივთი, სოფლის მაღლობზე შეარჩევდნენ შესაფერის ადგილს და იქ ააგებდნენ წინაპართა სალოცავი ნიშის სახელობის ახალ ნიშს. ასეთი ტრადიციით გადატანილი და აგებული ნიშები ოსებით დასახლებულ საქართველოს სხვადასხვა სოფლებში მრავლად გვხვდა. მორწმუნეთ აზრითა და ტრადიციით ეს გადმოტანილი ნიშები იგივე მაღლისა და ძალის მქონედ მიიჩნევა, როგორც ის ნიში, საიდანაც მოხდა მისი გადმოტანა. თუმცაღა ამავე დროს ძირი (პირველი) ნიში ინარჩუნებს კონკრეტული ღვთაებისა და წმინდანის სახელზე აგებული მთავარი ნიშის/სალოცავის სტატუსს.

რელიგიური დღეობისას ლოცვას აღვლენს ხუცესი - ხისტარი, რომელიც აანთებს სამ სანთელს, მორწმუნეები შესწირავენ თხას, ცხვარს ან ხარს. ლოცვის აღვლენა/წაკითხვისას მლოცველი სამსხვერპლო პირუტყვს სანთლით ყურთან შეუტრუსავენ ბეწვს. უფლის, შესაბამისი ღვთაების ან წმინდანის სახელზე შესწირავს რიტუალური მიზნებისთვის მომზადებულ საკვებს - საგანგებოდ ლოცვისთვის გამომცხვარ სამ რიტუალურ პურს-ხაბიზ(ჟ) გინს (ყველის, ერბოს და კარტოფილის გულიანი პური), შეწირული პირუტყვის სამ ნეკნს და საგანგებოდ დღეობისთვის გამოხდილ სასმელს (ლუდს ან არაყს). აღსანიშნავია, რომ ოსურ ამ რიტუალებს მსგავსება აქვს აღმოსავლეთ საქართველოს მთის მოსახლეობის - ფშავლების, მოხვევების, მთიულების და სხვა მხარეების ხალხურ რელიგიურ ტრადიციებთან.

ოსური კულტურა მდიდარია სხვადასხვა ჟანრის სიმღერებითა და ცეკვით. სიმღერა და ცეკვა ოსი ხალხის ცხოვრების განუყოფელი ნაწილი იყო ლხინში, შრომაში, რელიგიური, საწესო და ხალხური რიტუალების შესრულებისას. სამეცნიერო წრეების წარმომადგენლები 20-მდე³⁶ ოსურ ცეკვასა და ასობით სიმღერას გამოყოფენ, ხოლო საქართველოსა და ჩრდილო ოსეთის დამსახურებული მხატვარი მახარბეგ თულანოვი 25 ცეკვას გამოყოფდა³⁷. ოსურ კულტურაში ცეკვა ნართული ეპოსშიც არის გადმოცემული, ნართი სოსლანი ლუდის სახარში ქვაბის პირზე ცეკვავს.³⁸

სამხრეთ ოსეთის სიმღერისა და ცეკვის ანსამბლი 1938 წელს ჩამოყალიბდა. ქართულ-ოსურმა მრავალსაუკუნოვანმა ურთიერთობამ, მეზობლობამ და ერთ სივრცეში ცხოვრებამ გავლენა ჰპოვა მუსიკალურ

36 ეთნიკური მრავალფეროვნება საქართველოში. სახალხო დამცველთან არსებული ტოლერანტობის ცენტრის გამოცემა 2021 წ.

37 საბჭოთა ოსეთი 1972 წ 6 მაისი „ცეკვა ვეხის თითებზე“.

38 იქვე.

ხელოვნებაზე. ქართველი და ოსი მუსიკათმცოდნეები დიმიტრი არაყიშვილი, კომპოზიტორი ვიქტორ დოლიძე, ოსი ხელოვნები გალავეცი, მამულოვი და სხვები ქართულ და ოსურ მუსიკას შორის მსგავსებას ხედავდნენ და მიიჩნევდნენ, რომ ოსებში მრავალხმიანი სიმღერა ქართულის გავლენით გაჩნდა. ეს გავლენა განსაკუთრებით სამხრეთ ოსეთში გვხვდება. დიგორულ ზარსაც ჰქონია გარკვეული მსგავსება ქართულთან. ქართულ მრავალხმიანობის გავლენის მიუხედავად ოსურ სიმღერებს არ დაუკარგავთ თავისი მახასიათებელი თავისებურებები.

ოსური ფოლკლორული სიმღერების შეგროვებაში პირველი ნაბიჯები გადაუდგამს კავკავში დაბადებულ და გაზრდილ სახელოვან ქართველ კომპოზიტორს დიმიტრი არაყიშვილს³⁹. 1902 წელს იგი შეხვედრია კოსტა ხეთაგუროვს და გაუცნია თავისი მიზნები ოსური მუსიკის შეკრების შესახებ. ამ ამბავს კ. ხეთაგუროვი ძალიან გაუხარებია. ოსური მუსიკით დაინტერესებულა და მრავალი ჩანაწერი გაუკეთებია ზაქარია ფალიაშვილს. ვიქტორ დოლიძეს 200-მდე ოსური სიმღერა ჩაუწერია და შეუსწავლია.

საქართველოს ფოლკლორის ეროვნულმა ცენტრმა 2015 წელს გამოსცა ოსური სიმღერების კრებული, რომელშიც 60-მდე ოსური სიმღერა შევიდა. კრებულის ციფრული ვერსია ხელმისაწვდომია ფოლკლორის ცენტრის ვებგვერდზე⁴⁰.

სამხრეთ ოსეთის ადმინისტრაციასთან არსებობს ხალხური ცეკვისა და სიმღერის სახელმწიფო ანსამბლი „ნართები“, რომლი რეპერტუარიც ქართული და ოსური ხალხური ცეკვებისა და სიმღერებისგან შედგება.

39 გაზეთი „თბილისი“ 29 აგვისტო 1987. „ჩვენი მრავალხმიანობის მონათესავე“. მარიამ გარშაულაშვილი;

40 <http://folk.gov.ge/osuri/>.

ოსური თეატრისა და დრამატურგიის წარმოშობას კოსტა ხეთაგუროვს უკავშირებენ. მას 1897 წელს დაუწერია პიესა „დუნია“, რომელსაც მნიშვნელოვანი ბიძგი მიუცია ოსური დრამატურგიის განვითარებისთვის⁴¹. ოსურ ენაზე პირველი წარმოდგენები ჩრდილოეთ და სამხრეთ ოსეთის სოფლებში გაიმართა 1900-იანი წლების დასაწყისში. წარმოდგენებს ხელოვნებით დაინტერესებული მოყვარული ახალგაზრდები დგამდნენ.

1906 წელს თბილისში დაარსდა ოსური დრამატული წრე, რომელიც იყო პირველი პროფესიული ოსური თეატრი. მას ხელმძღვანელობდა მსახიობი გ.მამიევი. ე.ბრიტაევმა დადგა პირველი წარმოდგენა „სირცხვილს სიკვდილი ჯობია“⁴².

1930 წელს თბილისის ოსური დრამატული წრე გადაკეთდა მოძრავ საკოლმეურნეო თეატრად, რომელსაც კოკოევი და ქანთარია ხელმძღვანელობდნენ. 1931 წელს ცხინვალში ჩამოყალიბდა სამხრეთ ოსეთის სახელმწიფო დრამატული თეატრი. თეატრმა პირველი წარმოდგენა იმავე წლის 29 ივლისს დადგა - პიესა „ციებ-ცხელება“, ავტორი წერეთელი, დამდგმელი რეჟისორი ხეთაგუროვი, მხატვარი თულანოვი⁴³.

1933 წელს რუსთაველის თეატრთან არსებულ სტუდიაში გაიხსნა ოსური სექტორი, სადაც ცხინვალიდან ჩაირიცხა 20 ახალგაზრდა. სწავლის დასრულების შემდეგ ისინი ცხინვალის თეატრს შეუერთდნენ.

ცხინვალის თეატრი ქართული და ოსური დასისგან შედგებოდა, სპექტაკლები ქართულ და ოსურ ენაზე

41 ვ.ცაბაევი, კოსტა ხეთაგუროვის სახელობის სამხრეთ ოსეთის სახელმწიფო დრამატული თეატრი 1957 წ.

42 К. Чочиев, Этапы развития и формирования юго-осетинского драматического театра, Тбилиси 1983 г.

43 ვ.ცაბაევი, კოსტა ხეთაგუროვის სახელობის სამხრეთ ოსეთის სახელმწიფო დრამატული თეატრი 1957 წ.

იდგმებოდა. ათწლეულების განმავლობაში თეატრი ოსებისა და ქართველების მეგობრობისა და შემოქმედების მნიშვნელოვანი კერა იყო.

რეკომენდაცია განათლებისა და მეცნიერების სამინისტროს:

- შესწავლილ იქნას ოსების კომპაქტურად განსახლების ადგილებში ოსური ენის სწავლების დანერგვის შესაძლებლობა (იმ სკოლების გარდა სადაც უკვე ისწავლება ოსური ენა);
- ოსური ენის შესწავლის ხელშეწყობის მიზნით განათლებისა და მეცნიერების სამინისტროს მხარდაჭერით საქართველოში გამოიცეს ოსური ენისა და ლიტერატურის სახელმძღვანელოები;
- ხელი შეეწყოს ოსურ ენის პედაგოგების მომზადებასა და გადამზადებას.

რეკომენდაცია კულტურისა და ძეგლთა დაცვის სამინისტროს და ადგილობრივ თვითმმართველობებს:

- შესწავლილ იქნას ოსურ თემში რელიგიური კულტურის სპეციფიკა, თავისებურებები და საქართველოს არამატერიალური კულტურული მემკვიდრეობის ძეგლის სტატუსი მიენიჭოს საქართველოს კონტროლირებად ტერიტორიაზე, ოსებით დასახლებულ სოფლებში, ხალხური (ან გახალხურებული) რელიგიური რიტუალების აღნიშვნის განსაკუთრებით მნიშვნელოვანი წესებს რიტუალებსა და სალოცავი ნიშების მოწყობის ტრადიციას;
- ხელი შეეწყოს საქართველოს მიერ კონტროლირებად ოსურენოვან სოფლებში ოსური ხალხური დღეობების აღნიშვნის ტრადიციის შენარჩუნებასა და მასში მეზობელი ქართული სოფლების ტრადიციულ მონაწილეობას.
- ხელი შეეწყოს ხელოვნებისა და კულტურის

(მათ შორის რელიგიური კულტურის) სფეროში ქართველებისა და ოსების თანამშრომლობის, ისტორიისა და მსგავსების კვლევასა და პოპულარიზებას.

ოსების კულტურული, რელიგიური, სარიტუალო თუ სხვა ძლიერი ემოციური მეხსიერების გამომწვევი ადგილები

გამოკითხული ოსების და ქართველების აბსოლუტური უმრავლესობა ემოციების გარეშე ვერ საუბრობს წარსულის პოზიტიურ მოგონებებზე მეგობრობის, ნათესაობის, ერთობლივი ლხინის, დღეობებისა თუ რელიგიური დღესასწაულების აღნიშვნის შესახებ.

მისასალმებელია, რომ კონფლიქტის შემდგომ პერიოდში რიგ რეგიონებში, არა უწინდელი მასშტაბით, მაგრამ მაინც დღემდეა შემორჩენილი ამ დღესასწაულების ერთობლივად აღნიშვნის ტრადიცია, ისევე როგორც ოსებისა და ქართველების საერთო თაყვანისცემის ადგილები.

თეთრიწყაროს მუნიციპალიტეტის სოფელ მენკალისში, სოფლიდან 2-3 კილომეტრში, მუხნარში დგას ფილიელებისა და მაკიელების საგვარეულო სალოცავი ნიში⁴⁴. გამოკითხულთა ინფორმაციით იგი გასული საუკუნის 50-იან წლებშია აგებული. აღნიშნული ნიშის გვერდით წარმოშობით მენკალისელმა, ამჟამად თბილისში მცხოვრებმა ქალბატონმა, გვარად მაკიევამ, რამოდენიმე წლის წინ, საკუთარი სახსრებით ააგო სალოცავი რომელშიც მთავარანგელოზის ხატია დაბრძანებული.

⁴⁴ ფოტოები იხილეთ დანართში.

ფილიევეებისა და მაკიევეების წარმომადგენლები ამ ნიშთან იკრიბებოდნენ, ლოცულობდნენ, კლავდნენ რიტუალურ საკლავს და იხდიდნენ გვარისა და სხვა დღეობებს, სადაც პატიჟებდნენ თავიანთ ნათესავებს, მეზობლებს, მეგობრებს, რომელთა შორისაც ქართველებიც მრავლად იყვნენ.

ნიშთან ახლოს, მუხის ძირში მოწყობილია ლითონის სატრაპეზო მაგიდა და სკამები, სადაც შესაბამისი რიტუალების შემდეგ პურობას მართავდნენ მლოცველები, მათი ოჯახის წევრები და მოწვეული სტუმრები. მენკალისის ნიშთან ხალხური და რელიგიური დღეობები ამჟამადაც აღინიშნება. ამ სოფლიდან გამოსული პირები, რომლებიც საქართველოში, რუსეთში და ჩრდილოეთ ოსეთში ცხოვრობენ პერიოდულად ჩადიან მენკალისში და აღნიშნავენ შესაბამის რელიგიური დღესასწაულებს.

ანალოგიური სურათი შეიძლება ვნახოთ გუჯარეთის ხეობაში. სოფელ ღვთისმშობელში, ღვთისმშობლობის დღესასწაულზე მთელი ხეობის მოსახლეობა იკრიბებოდა და ეს ტრადიცია კომუნისტებმაც კი ვერ მოშალეს. დღესაც ამ დღესასწაულს, სოფელში შემორჩენილ XI საუკუნის ნატადრალში მისვლით, იქ ზაფხულობით ამოსული რამოდენიმე მოსახლე აგრძელებს.

ელიაობა საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში მესხეთში, იმერეთში და კახეთში იმართება. დიდი მიტარბისა და სხვა ოსური სოფლების მოსახლეობისათვის ამ დღესასწაულს განსაკუთრებული დატვირთვა ქონდა. ბაკურიანიდან სოფელ დიდ მიტარბში მიმავალ გზიდან ხელმარჯვნივ კომუნისტური მმართველობის დროსაც არსებობდა ოსური სალოცავი. დღეს იქ მცირე ზომის ტაძარია აშენებული. წმ. ელიას დღესასწაულის დღე, 2 აგვისტო ტრადიციულად აქ ხალხმრავლობით გამოირჩეოდა მოლოცვით, სანთლების დანთებით და ტრადიციული სუფრით. ეს დღესასწაული იმდენად მნიშვნელოვანი და

ფასეულია ოსებისთვის, რომ დღესაც ამ ადგილებიდან რუსეთის ფედერაციაში გადასახლებული ოსები, მართალია მცირე ოდენობით, მაგრამ მაინც ჩამოდიან მის აღსანიშნავად.

კასპის მუნიციპალიტეტის სოფელ ხვითში არის ლომისის, ვასტრჯის და სხვა სალოცავი ნიშები. აქ აღდგომის მეორე დღეს განსაკუთრებულად აღნიშნავენ დედაღვთისას/ღვთისმშობლობის დღესასწაულს „ბენისობას“⁴⁵. აღნიშნულ ეკლესიასთან და პრაქტიკულად ყველა იმ ნიშთან, სადაც ბუნება და კლიმატი იძლევა ამის შესაძლებლობას საგვარეულოებს, ოჯახებს მოწყობილი აქვთ სამლოცველო ნიშის ან ეკლესიის დღეობისთვის განკუთვნილი სატრაპეზო - მომლოცველთა შესაკრები სივრცე, სადაც დამონტაჟებულია მაგიდები, სკამები. ზოგჯერ ეს სივრცეები გადახურულია, უმრავლეს შემთხვევაში ღია ცის ქვეშ ხეების ძირში არის მოწყობილი.

ოსებისთვის განსაკუთრებით მნიშვნელოვანი ღვთაებები და წმინდანებია ვაჩილა-ვაცილა, რომელიც მოსავლის, ნაყოფიერების, ჭექა ქუხილის, დარ-ავდრის ღვთაებად მიიჩნევა, იგი პარალელს ჰპოვებს წმინდა ელია წინასწარმეტყველთან და ელიაობის დღესასწაულთან. სტეფანწმინდის მუნიციპალიტეტში, სოფელ არშაში, თოთის ნასოფლარის თავზე არის სამი სალოცავი: ელიას, ზაქარიას და ვაჩილას. ვაცილას, იგივე ვაჩილას ოსური სალოცავი მნიშვნელოვანია, როგორც ქართველი მთიელებისთვის (მოხევეებისთვის), ასევე ოსებისთვის.

ვაჩილობა 20 ივლისს, მაღალ მთაზე არსებულ სალოცავ ნიშთან აღინიშნება. პროფესორი ლავრენტი ჯანიაშვილის მიხედვით აღნიშნული ნიში მე-17 საუკუნეში არაგვის ერისთავთა მოურავს, შიოლა ღუდუშაურის ხელშეწყობით

45 თამილა კომორიძე, გორის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტი ისტორიისა და არქეოლოგიის ცენტრი N15 2018 წელი.

ჩამოსახლებულ ოსებს ჩამოუტანიათ და დაუარსებიათ⁴⁶ ვაჩილობას იხდიდნენ სალბიევები, თუმცა დღეობაში ხულებლიძეების ოჯახიც მონაწილეობდა. დღეობაზე მთელი სოფელი მოაწილეობდა და ხარჯსაც ყოველი ოჯახი ეწეოდა. თემის სტუმარსაც კომლობრივ ინაწილებდნენ და დღესასწაულის აღნიშვნას თითქმის ერთ კვირამდე აგრძელებდნენ⁴⁷. დღესასწაული დღესაც აღნიშნება და მიუხედავად იმისა რომ იგი მოსახლეობის შემცირების გამო ხალხმრავლობით აღარ გამოირჩევა, მასზე დასასწრებად ოსი მომლოცველები თბილისისა და საქართველოს სხვადასხვა რეგიონებიდან ამჟამადაც ადიან მოსალოცად, ისევე როგორც იშვიათად მაგრამ მაინც რუსეთიდან, ვლადიკავკაზიდან თუ სხვა რეგიონებიდანაც ჩამოდიან.

სტეფანწმინდელები პოზიტიურად აფასებენ ოსების მონაწილეობას სხვადასხვა დღეობებში, მაგრამ ამავე დროს სიფრთხილით ეკიდებიან ამ საკითხს. ეს გამოწვეულია იმ გარემოებით, რომ არსებობს ცხინვალის დე-ფაქტო ხელისუფლების არაერთი გაცხადება რომელშიც ისინი თრუსოს, კობისა და გუდოს ხეობას ისტორიული აღმოსავლეთ ოსეთის ტერიტორიად მოიხსენიებენ. მათი მხრიდან ამ საკითხის წამოწევა პერიოდულად ხდება, რასაც ქართული მხარე ნეგატიურად აფასებს⁴⁸.

მეომრების, მამაკაცების, გზის მფარველი ღვთაება ვასტრჯი პარალელს ჰპოვებს წმინდა გიორგისთან, მისი სალოცავი ნიში ოსებს ბევრგან აქვთ მოწყობილი. სტეფანწმინდის მუნიციპალიტეტის სოფელ კობში,

46 ლავრენტი ჯანიაშვილი, ქართულ-ოსური ურთიერთობა ყაზბეგის რაიონში 2018 წელი;

47 იხ. სოფიო ბიჭაძე, „რელიგიური დღესასწაულები ხევში“;

48 მაგ. იხილე ბ-ნი დიმიტრი მედოევის ინტერვიუ გერმანულ გაზეთთან Neues Deutschland, „ადრე თუ გვიან ოსი ხალხი დაიბრუნებს თრუსოს, კობს და გუდოს ხეობას“.

მაღლობზე, ძველი ციხის ნანგრევებთან მდებარებს მისი სახელობის სალოცავი, სადაც ოსები და მოხვევები/ქართველები ტრადიციულად ერთად ზეიმობდნენ აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთში გავრცელებულ ათენგენობის დღესასწაულს - იგივე ათნაგთას (ოს.). ყაზბეგის რაიონის სოფელ კობიდან ჩრდილოეთ ოსეთში გადასული ოსები დღესასწაულზე პერიოდულად ჩამოდრიოდნენ და სტუმრობდნენ აღნიშნულ სალოცავს.

გარესამყაროსთან საკმაოდ რთული გზა აკავშირებს თრუსოს ხეობას, მისი სიგრძე დაახლოებით 30 კილომეტრია. ხეობას დასავლეთით ცხინვალის რეგიონი ესაზღვრება, ჩრდილოეთით კი რუსეთის ფედერაცია.

თრუსოში ოსების მრავალრიცხოვანი დასახლება იყო, რომელთა დიდი ნაწილი ამჟამად დანგრეულია. სოფლებში ჩანს სახლების კედლები და ნასახლარები. ბუნებრივია იქ არსებობდა წმინდა ადგილები, რომლებიც მნიშვნელოვანი იყო ოსების რელიგიური კულტურისა და რწმენა წარმოდგენებისთვის. ოსი მეცნიერებისა და მოსახლეების ინფორმაციით უმნიშვნელოვანესია ოსებისთვის თრუსოს სალოცავები, მათ შორის არის ზაქაგორის ციხის კომპლექსი. კობისა და თრუსოს მიდამოებში ასევე არის ფიდუანის სალოცავი, რაც ბავშვების მფარველად ითვლება.

თრუსოს ხეობაში სხვადასხვა ადგილებში გხვდება ქვის ჯვრები, რომლებიც წარწერების მიხედვით მე-19 საუკუნის ბოლო, მე-20-ს დასაწყისს განეკუთვნება. ეს ჯვრები გარდაცვლილი ადამიანების სახელზე არის აღმართული.

ონში ტრადიციულად იმართებოდა ორი - ონისა და ჯავის რაიონის მოსახლეობის შეხვედრები. ეს ორი ქალაქი გასული საუკუნის 70-იან წლებში დამძობილებულები იყვნენ. ონის რაიონიდან ჩამოსულ სტუმრებს

გულთბილად ხვდებოდნენ როგორც მაშინდელი ადგილობრივი ხელისუფლების ასევე კულტურის მოღვაწეები და საზოგადოების წარმომადგენლები. დღის მეორე ნახევარში ორგანიზდებოდა საზეიმო კონცერტი ქართველი და ოსი ხელოვნების მოღვაწეების მონაწილეობით. მოგვიანებით კი იმართებოდა ტრადიციული ღვინო.

მთავარანგელოზობა სოფელ ღარში, ონში დამკვიდრებული დღესასწაულია, რომელიც „საჯვარეობის“ სახელითაა ცნობილი. საჯვარეობა აღდგომიდან მერვე შაბათ-კვირას იმართება. ეს ძალზედ პოლულარული და მასობრივი დღესასწაულია რომელშიც მონაწილეობას ადრე ასობით მომლოცველი იღებდა.

დღესასწაული მთავარანგელოზის კულტთან არის დაკავშირებული და ონის რაიონის სოფელი ღარის მთავარანგელოზის სახელობის ეკლესიიდან იწყება. ცხენებზე ამხედრებული მომლოცველები მიემართებიან მდინარე ღარულას სათავისაკენ მთაში არსებული სალოცავზე და ამგავარად იმეორებენ იმ მარშრუტს რომელიც ლეგენდის თანახმად მთავარანგელოზმა ლოცვით გაიარა. გზაზე ისინი რამოდენიმე სალოცავს გაივლიან. მსველობა მთავრდება ღამის თევით, რის შემდგომაც ისინი კვირა დღეს უკან ბრუნდებიან და სოფლის თავში იმართება დიდი ზეიმი და ღვინო რომელშიც მთელი სოფლის მოსახლეობა და სტუმრები იღებენ მონაწილეობას. ამ რიტუალში ოსი მოსახლეობა აქტიურად მონაწილეობდა. ისინი ტრადიციული ოსური კერძებით და სასმელით ხვდებოდნენ მომლოცველებს.

დღესათვის საჯვარეობის სრული რიტუალით შესრულება ვეღარ ხერხდება, რადგან მაღლა მთაში მდებარე ღამისთევისა და მოლოცვის ბოლო პუნქტზე საქართველოს იურისდიქცია აღარ ვრცელდება. უფრო

მეტიც, 2011 წელს ამ დღესასწაულის 10 მონაწილე სამხრეთ ოსეთის დე-ფაქტო ხელისუფლების ძალოვანის სტრუქტურების მიერ იქნა დაკავებული⁴⁹.

ლაგოდების მუნიციპალიტეტში სოფლების არემ-ფერანისა და ხომატიანის სასაფლაოზე დგას გვიანი შუა საუკუნეების ღვთისმშობლის დარბაზული ეკლესია. გადმოცემის თანახმად აქ ურჩხულთან მეომარი გმირი ხომატია დაკრძალული. სოფლის და ტაძრის სახელიც მისგან მოდის. ეკლესიაში შემორჩენილ ფრესკებში ჩანს თეთრ რაშზე ამხედრებული გმირი, რომელიც შუბით კლავს გველეშაპს, რომელიც ხომატადაა მიჩნეული.

ეს ეკლესია ერთიანად ძვირფასი და სათაყვანოა როგორც ოსების, ასევე ქართველებისათვის. ტაძრის ტერიტორიიდან წაქცეული ხის გამოტანაც კი არ შეიძლება, იგი ეკლესიის საჭიროებისთვის უნდა იყოს გამოყენებული.

და ბოლოს, ლომისობის დღესასწაული რომელიც ჩრდილოეთ ოსეთშიც აღინიშნება. ოსები ტრადიციულად დადიოდნენ ლომისის წმინდა გიორგის ტაძრის მოსალოცად. ეს სალოცავი მათთვისაც ძალიან ძვირფასი და მნიშვნელოვანია და არაერთ სოფელში გვხვდება ლომისის სახელზე მოწყობილი ნიში. დღესაც მის აღნიშვნას გარკვეული რისკის არსებობის მიუხედავად ოსებიც ესწრებიან.

ჩვენს მიერ მონახულებულ უმეტეს დასახლებულ პუნქტში შემორჩენილია ნიშები, მცირე სალოცავები, სასაფლაოები, და ა.შ. ძალზე სასიამოვნოა რომ ადგილობრივი მოსახლეობა პატივისცემით ეკიდება ამ ნაგებობებს. ჩვენ ვერ მივაკვლიეთ ინფორმაციას მათი რაიმე სახით ხელყოფის შესახებ. პირიქით ბევრ ადგილას

49 იხ. საქართველოს საგარე საქმეთა სამინისტროს კომენტარი <https://civil.ge/ka/archives/149223>.

სოფლებში დარჩენილი თუ ჩამოსახლებული მოსახლეობა შეძლებისდაგვარად ცდილობს მოუაროს ამ ნაგებობებს, აახლებს, ახალ ელემენტებს ამატებს, უცვლის გადახურვას. მეტნაკლებად კარგადაა შემორჩენილი სასაფლაოებიც სადაც ჯერ კიდევ შეიძლება იქ დაკრძალული პირების ვინაობის გარკვევა.

ბოლოს შევჩერდებით ნათესაურ კავშირებზე. კონფლიქტამდე უფრო მეტი ოსი, საქართველოს სხვა რაიონებში ცხოვრობდა ვიდრე სამხრეთ ოსეთის ავტონომიურ ოლქში და სახეზე იყო ყველაზე მეტი ეთნიკურად შერეული ოჯახი. მათ დიდ ნაწილს 90-იანი წლების კონფლიქტის შემდგომ თავიანთი საცხოვრებელი არ დაუტოვებია. ამასთან ხელოვნური საზღვრის გასწვრივ ასევე არაერთი ქართულ-ოსური შერეული სოფელი თუ ოჯახი იყო. ამ გარემოებების გამო შენარჩუნდა კონტაქტები აქ დაჩენილებსა და რუსეთში წასულებს თუ გამყოფი ხაზის გაღმა დარჩენილებს შორის. მიმოსვლა და ერთმანეთის მონახულება შეძლებისდაგვარად გრძელდებოდა და გრძელდება ქორწილებში, დღეობებში, დაკრძალვაზე თუ სხვ.

ჩვენი რეკომენდაციები ადგილობრივი თვითმართველობის ორგანოებს:

- წარმოადგინონ წინადადებები ოსების კომპაქტურად მცხოვრებ ადგილებში მათი ისტორიული, კულტურული თუ რელიგიური ნაგებობების რეაბილიტაცია- რესტავრაციისათვის;
- წაახალისონ ოსური კულტურისა და თვითმყოფადობის ამსახველი სხვადასხვა ღონისძიებებისა თუ დღესასწაულების აღნიშვნა;
- წაახალისონ სახალხო-რელიგიური დღესასწაულების ორგანიზება, რომელიც საერთო ქართველებისა და ოსებისათვის;

- ამ დღესასწაულებზე გასწიონ პროპაგანდა ქართულ-ოსური მეგობრობის და ტოლერანტობის თაობაზე;
- წაახალისოს ადგილზე დარჩენილი მოსახლეობის აქტიურობები ტოლერანტობის ურთერთ-პატივისცემის და შემწყნარებლობის საკითხებზე.

შერიგებისა და სამოქალაქო თანასწორობის საკითხებში საქართველოს სახელმწიფო მინისტრის აპარატს და საქართველოს კულტურის, სპორტისა და ახალგაზრდობის სამინისტროს:

- შეიმუშაოს ოსების დასახლების ადგილებში დარჩენილი კულტურული, რელიგიური ძეგლების, სალოცავების, ნიშების, საფლავების და ძლიერი ემოციური მეხსიერების მქონე ადგილების რეაბილიტაცია-რესტავრაციის და მოვლის პროგრამები;
- შეიმუშაონ ქართულ-ოსური საერთო სახალხო-რელიგიური ღონისძიებების აღნიშვნის მხარდამჭერი წინადადებები;
- შეიმუშაონ ამ ღონისძიებებში საქართველოს ფარგლებს გარეთ მყოფ ოსთა მონაწილეობის მხარდამჭერი წინადადებები.

ოსი კულტურის და მეცნიერების მოღვაწეთა ცხოვრებისა და შემოქმედების კვალი საქართველოში

კოსტა ხეთაგუროვი - დაიბადა 1859 წელს ჩრდილო ოსეთში, ალაგირის რაიონის სოფელ ნარში. კოსტა ხეთაგუროვი იყო გამორჩეული პიროვნება და განმანათლებელი. მან უდიდესი და სავსებით უნიკალური რულიშეასრულა ოსი ხალხის ცხოვრებაში. იგი იყო პოეტი, პროზაიკოსი, დრამატურგი, მხატვარი, განმანათლებელი,

პუბლიცისტი, საზოგადო მოღვაწე. მიიჩნეულია ოსური სალიტერატურო ენის ფუძემდებლად. 1899 წელს გამოსცა ცნობილი ლექსების კრებული „ოსური ლირა“. მისი წვლილი ოსურ ლიტერატურაში და გავლენა მის მომდევნო განვითარებაზე ძალზედ დიდია.

მან საკუთრ თავზე გამოსცადა თავისი ხალხის დიდი ნაწილის გაჭირვება და მძიმე ცხოვრება. მძიმე სოციალური მდგომარეობის მიუხედავად მას არ შეუწყვეტია თავისი საქმიანობა, აგრძელებდა ოსი ხალხის ეროვნულ საქმეს - წერდა, ქმნიდა, აქვეყნებდა და იბრძოდა ოსი ხალხის უკეთესი მერმისისთვის.

1891 წელს „კავკავში მცხოვრები ოსთა წაქეზებისთვის, უმართებულო თხოვნებისა და უკანონო ადრესების მიმართმევის გამო“ იგი თერგის ოლქიდან 5 წლის ვადით გადაასახლეს.

კოსტა ხეთაგუროვს განსაკუთრებული ურთიერთობა ჰქონდა კავკავის ქართულ დიასპორასთან, რომელთა შორის გამორჩეული იყო თერგის ოლქის საადგილ-მამულოს გამმიჯვნელი სამმართველოს უფროსი მიხეილ ყიფიანი, რომელიც იქ უდიდესი სიყვარულითა და პატივისცემით სარგებლობდა. გამორჩეული ყოფილა მისი გარდაცვალებისას კოსტა ხეთაგუროვის ლექსით წარმოთქმული გამოსამშვიდობებელი სიტყვა.

კოსტა ხეთაგუროვს დაუხატავს წმინდა ნინოს გამოსახულება, რომელის შესრულების ტექნიკით ყველა აღფრთოვანებულა. აღნიშნულის შესახებ გაზეთ „ივერიაშიც“ დაუწერიათ 1887 წელს. კ.ხეთაგუროვს ასევე დაუხატავს მიხეილ ყიფიანის პორტრეტი. აღნიშნული ნახატები დაკარგულად ითვლება.

კ.ხეთაგუროვის არქივში დაცულია მისივე ხელით გადაწერილი ტექსტები, რომელშიც იგი აღშფოთებას გამოხატავს რუსეთის ეგზარქოსების მიერ საქართველოს ეკლესია-მონასტრების ძარცვის, გაქურდვისა და

საქართველოს ეროვნული განძის ქვეყნიდან გატანის გამო.

კოსტა ხეტაგუროვს ახლო ურთიერთობა ჰქონია დიმიტრი არაყიშვილთან, რომელსაც კ.ხეტაგუროვის ლექსისთვის პირველი მუსიკალური ნაწარმოები დაუწერია. დ. არაყიშვილი, როგორც ცნობილია კავკავში დაიბადა და გაიზარდა, ახლოს იცნობდა ოსურ კულტურას, მას ჩაუწერია და პირველს გამოუცია ოსური სიმღერები, რითიც პირველმა გააცნო ოსური მუსიკა რუსეთის იმპერიის საზოგადოებას⁵⁰.

კოსტა ხეტაგუროვს ასევე ახლო ურთიერთობა ჰქონდა ალექსანდრე ხახანაშვილთან, ი. იმედაშვილთან, სონია ესენოვა-თარხნიშვილთან და კავკავის ქართველობასთან⁵¹. პერიოდულად მონაწილეობა კავკავის ქართველობის შეხვედრებში.

„ქართველი და ოსი ხალხის თანამეგობრობისა და ბრძოლის მშვენიერი იდეა აისახა კოსტა ხეტაგუროვის შემოქმედებაშიც. მან თავის დაუმთავრებელ ეპიკურ პოემაში „ხეტაგ“ დაგვიხატა ოსეთის გმირული წარსული, ქართველ ხალხთან ერთად თავგანწირული ბრძოლა სამშობლოს თავისუფლებისთვის და მით ხაზი გაუსვა ამ ორი მეზობელი ერის ისტორიულ თანამეგობრობა“⁵² გაზეთ „ივერიაში“ ალექსანდრე ხახანაშვილი აქვეყნებს სტატიას „მოძრაობა ოსეთში განათლებისკენ“, რომელშიც დიდ სიხარულს გამოხატავს კოსტა ხეტაგუროვის მიერ ოსურ ენაზე „ირონ ფანდირის“ გამოცემის გამო⁵³.

იოანე იაღლუზისძე (გაბარათი) - დაიბადა 1770 წელს ჯავის რაიონის სოფელ ზალდაში. სწავლა-განათლება

50 კოსტა ხეტაგუროვი - შალვა გოზალიშვილი, სამხრეთ ოსეთის სახელგამი, სტალინირი 1960 წ.

51 იქვე;

52 იქვე;

53 <https://dspace.nplg.gov.ge/handle/1234/74830> - ა. ხახანაშვილი „ივერია“ 1899 წელი 29 ივნისი N136.

მიიღო ერეკლე II და გიორგი XII სამეფო კარზე, გარკვეული პერიოდი სასწავლებლად მიზარებული ყოფილა დავით გარეჯის მონასტერში. იყო კალიგრაფის ტი და ხელნაწერთა გადამწერი. XIX საუკუნის პირველ ნახევარში სათავეში ედგა ოსთა კულტურულ-საგანმანათლებლო ცხოვრებას. ქართული გრაფიკის საფუძველზე შეადგინა ოსური ანბანი. მის მიერ შედგენილი ანბანით დაიბეჭდა პირველი ოსური სასულიერო და საერო ლიტერატურა, მათ შორის ოსური „დედა ენა“, ოსური ენის სახელმძღვანელო, კოსტა ხეთაგუროვის „ოსური ლირა“, რუსთველის „ვეფხისტყაოსანი“ და სხვა ლიტერატურა⁵⁴. ასწავლიდა ოსურს თბილისის სასულიერო სემინარიაში. არის ავტორი პოემისა „იალღუზიანი“. დაკრძალულია თბილისში.

გიორგი ჩოჩიშვილი - XIX საუკუნის 80-90 იანი წლების პუბლიცისტი, პედაგოგი, საზოგადო მოღვაწე. თბილისის სასულიერო სემინარიის დასრულების შემდეგ პედაგოგიურ მოღვაწეობას ეწეოდა სოფელ ჯავაში. მისი პუბლიკაციები პერიოდულად იბეჭდებოდა ქართულ პრესაში - „დროებაში“, „მწყემსში“ და სხვა გაზეთებში. აქტიურად იყო ჩართული ოსების კულტურულ, საგანმანათლებლო და ეკონომიკური ცხოვრების საკითხებში. ერთ-ერთი პირველი იყო ოს მოღვაწეთა შორის, ვინც ქართულ პრესაში აშუქებდა ოსების კულტურის, რელიგიის, ისტორიის, ეთნოგრაფიისა და რთული სოციალური მდგომარეობის საკითხებს. მოსახლეობისთვის სასარგებლოდ ცდილობდა ე.წ. „ხიზნების საქმის“⁵⁵ გადაწყვეტას⁵⁶. მან ერთ-ერთმა პირველმა მიაპყრო ყურადღება ნართების ეპოსის

54 „ქართულ-ოსური ურთიერთობები“ ნაირა ბეპიევი 2020 წ.

55 „დროება“ 1884 წ. N9 <https://dspace.nplg.gov.ge/handle/1234/173715>.

56 ზ. ცხოვრებოვი, საბჭოთა ოსეთი 1973 წ N192 „გიორგი ჩოჩიშვილი (ჩოჩიევი) ოსური კულტურის დიდი მოამაგე“.

შეგროვებისა და კვლევის მნიშვნელობას⁵⁷.

ქრისტეფორე (ფორა) ჯიომვილი (ჯიოევი) (1873-1935 წწ.) - რელიგიური და საზოგადო მოღვაწე. დაიბადა ჯავის რაიონში, მისი მშობლიური სოფელია მორგოში. დაამთავრა თბილისის სასულიერო სემინარია და კიევის სასულიერო აკადემია. ეწეოდა სასულიერო, საგანმანათლებლო და გამომცემლობით მოღვაწეობას. ჯავაში გახსნა სკოლა-პანსიონი. თბილისის გიმნაზიაში იყო მასწავლებელი და სიონის ტაძარში მღვდელი. მე-20 საუკუნის დასაწყისში მისი ხელშეწყობით დაარსდა ოსური გაზეთები თბილისში „ნოვ ცარ“ (ახალი ცხოვრება) და „ფსირ“ (თავთავი), ხოლო პეტერბურგში „ხური თინ“ (მზის სხივი). საბჭოთა ხელისუფლების დამყარების შემდეგ სასულიერო მოღვაწეობა ვეღარ გააგრძელა და სერო ცხოვრებაში იღებდა უფრო აქტიურ მონაწილეობას. მისი მონაწილეობით დაარდა სამხრეთ ოსეთის სამხარეო მუზეუმი, რომლის პირველი დირექტორი თავად იყო. მან მნიშვნელოვანი წვლილი შეიტანა ოსების განათლების, კულტურისა და რელიგიის საკითხში.

მახარბეგ თულანოვი (1881-1952 წწ) - მხატვარი, ეთნოგრაფი, პუბლიცისტი. დაიბადა ჩრდილოეთ ოსეთში. სწავლობდა პეტერბურგის სამხატვრო აკადემიაში და გერმანიაში, მიუნხენში. პეტერბურგში მისი ერთ-ერთი პედაგოგი ილია რეპინი ყოფილა. 1930 წლიდან საქართველოში მოღვაწეობს. იყო ცხინვალის სამხატვრო სასწავლებლის, სამხატვრო გალერეისა და სამხატვრო სტუდიის დაფუძნების სათავეებთან. იყო ცხინვალის თეატრის მთავარი მხატვარი. სამხრეთ ოსეთის ავტონომიური ოლქის სამეცნიერო კვლევით ინსტიტუტში იყო ფოლკლორისტიკის განყოფილების უფროსი. მხატვრულად გააფორმა მრავალი ნაწარმოები, მათ შორის „ნართების ეპოსი“ ოსური ზღაპრები, თქმულება ამირანზე, „ვეფხისტყაოსანი“ და სხვა.

57 იქვე.

ბორის გალავეცი (1886 –1976 წწ.) - დაიბადა ჩრდილოეთ ოსეთში. პირველი ოსი პროფესიონალი კომპოზიტორი და დირიჟორი. სწავლობდა პეტერბურგში. დიდი წვლილი შეიტანა ოსური ხალხური სიმღერებისა და ცეკვების შეგროვებაში, კვლევაში და პოპულარიზებაში. მან იმოგზაურა სხვადასხვა სოფელში და ჩაიწერა ასობით ოსური სიმღერა. 1932 წლიდან საქართველოში, ცხინვალში ჩამოდის და სიცოცხლის ბოლომდე აქ მოღვაწეობს. იყო ცხინვალის თეატრის დირექტორი და დირიჟორი, ანსამბლ „სიმდის“ სამხატვრო ხელმძღვანელი. მისი ავტორობით გამოიცა ოსური ხალხური სიმღერების კრებული. მნიშვნელოვანი წვლილი შეიტანა საქართველოს ოსური თემის კულტურულ ცხოვრებაში.

ვასილი (ვასო) აბაევი (1900-2001 წწ.) - დაიბადა ყაზბეგის რაიონის სოფელ კობში. იყო გამორჩეული მეცნიერი და მოღვაწე, ენათმეცნიერი, ფილოლოგი, აღმოსავლეთმცოდნე, ფოლკლორისტი. სწავლობდა სოფელ კობის სკოლაში, შემდეგ სწავლა განაგრძო თბილისში. რამდენიმე წელი კობის სკოლაში მასწავლებლად მუშაობდა. დაამთავრა პეტერბურგის უნივერსიტეტი, შემდეგ დაბრუნდა სამშობლოში და მუშაობდა საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის ისტორიისა და არქეოლოგიის ინსტიტუტში. 1930 წლიდან მოღვაწეობდა რუსეთის მეცნიერებათა აკადემიის ენათმეცნიერების ინსტიტუტში. არის მრავალი კვლევისა და შრომის ავტორი ოსური, ქართული და მთლიანობაში კავკასიური ფოლკლორის, მათ შორის ქართულ-ოსური და კავკასიური ფოლკლორის საერთო ფესვებისა და მსგავსებების შესახებ. აქვს მნიშვნელოვანი კვლევები „არმაზის ბილინგვის“, „ვეფხვისტყაოსნისა“, და სხვა საკითხების შესახებ.

გიორგი ბესთაუთი - (1932 – 1978 წწ.) ოსი პოეტი, დაიბადა გორის რაიონის სოფელ გოგიათკარში.

ცხინვალში სკოლის დამთავრების შემდეგ ჩაირიცხა თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტში. მან ოსურად თარგმნა „ვეფხისტყაოსანი“ და მრავალი სხვა ქართული ნაწარმოებები. არის კრებულების „გული მართალი“, „სოცოცხლის სიხარული“ და სხვათა ავტორი. დიდი მეგობრობა აკავშირებდა 70-იანი წლების ქართველ მწერლებთან, რომლებმაც მისი მრავალი ლექსი თარგმნეს ქართულად. ქ.თბილისის საკრებულოს გადაწყვეტილებით 2021 წელს თბილისის ერთ-ერთ ქუჩას გიორგი ბესთაუთის სახელი მიენიჭა.

ოთარ ჯიოევი (1928 -1999) - ფილოსოფოსი. დაიბადა თბილისში. სწავლობდა თბილისისა და მოსკოვის უნივერსიტეტებში ფილოსოფიის ფაკულტეტზე. იყო საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის ფილოსოფიის ინსტიტუტის ასპირანტი. 1957 წლიდან სიცოცხლის ბოლომდე მუშაობდა საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის ფილოსოფიის ინსტიტუტში, სადაც 1970 წლიდან იყო კულტურის ფილოსოფიის განყოფილების ხელმძღვანელი. სხვადასხვა პერიოდში მუშაობდა ცხინვალის პედაგოგიურ ინსტიტუტში და ცხინვალის სამეცნიერო-კლევით ინსტიტუტში. 1983 წლიდან იყო საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის წევრ-კორესპოდენტი. საქართველოს ფილოსოფიური მეცნიერების განვითარებაში შეტანილი პირადი დიდი წვლილისა, ნაყოფიერი სამეცნიერო-პედაგოგიური და საზოგადოებრივი მოღვაწეობისთვის საქართველოს პრეზიდენტის მიერ დაჯილდოებულია ღირსების ორდენით.

რევაზ ასაევი (1923 – 2007 წწ.) - პოეტი. დაიბადა კახეთში, ახმეტის რაიონის სოფელ კუწახტაში. არის მრავალი ლექსის, თქმულებისა და პოემის ავტორი. ქართულიდან ოსურად თარგმანი ქართველი კლასიკოსების ნაწარმოებები.

ფელიქს ალბოროვი (1935 – 2005 წწ) - კომპოზიტორი და მუსიკოსი. დაიბადა ქ. ცხინვალში. დაამთავრა ზაქარია ფალიაშვილის სახელობის ცენტრალური სამუსიკო სკოლის „ნიჭიერთა ათწლელი“ (1956 წ.) და ვანო სარაჯიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო კონსერვატორია (1963 წ.). სხვადასხვა დროს იყო სამხრეთ ოსეთის ანსამბლ „სიმდის“ სამხატვრო ხელმძღვანელი, მუსიკალური სკოლისა და სასწავლებლის დირექტორი. იყო სამხრეთ ოსეთის სამეცნიერო კვლევითი ინსტიტუტის თანამშრომელი. იყო ჩრდილოეთ ოსეთის სახელმწიფო ანსამბლ „ალანის“ სამხატვრო ხელმძღვანელი. არის მრავალი მუსიკალური ნაწარმოების ავტორი.

ნაფი ჯუსოითი - (1925 – 2017 წწ.) - დაიბადა ჯავის რაიონის სოფელ ნოგყაუში. გამოჩენილი ოსი მწერალი, პოეტი, პუბლიცისტი, ფოლკლორისტი, დრამატურგი, ენათმეცნიერი, მთარგმნელი. ფილოლოგიის მეცნიერებათა დოქტორი, საქართველოს მწერალთა კავშირის წევრი. 1988 წლიდან იყო საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის წევრ-კორესპოდენტი. არის მრავალი კრებულის, ლექსის, რომანისა და მოთხრობის ავტორი. ოსურად თარგმნა ქართველი და უცხოელი ავტორების მრავალი ნაწარმოები. არის 400-მდე სამეცნიერო ნაშრომისა და 12 მონოგრაფიის ავტორი. დიდი მეგობრობა აკავშირებდა ქართველ ხელოვნებთან, მწერლებთან და პოეტებთან. ნაფი ჯუსოითი ქართულ-ოსურ ურთიერთობების აღდგენისა და სადაო საკითხების მშვიდობიანი გადაწყვეტისკენ ისწრაფვოდა - „ჩვენ ხალხებს წარსულში მეზობლურად, მეგობრულად უცხოვრიათ, რაკი ეს ასე არის, მაშინ, დღესაც, დღეის შემდეგაც საჭიროა კეთილმეზობლური ცხოვრებისკენ სწრაფვა: მტრობითა და ბოროტებით ხომ ჯერ არავის არაფერი მოუგია“⁵⁸.

58 იქვე

ნაირა ბეპიევი - ფილოლოგიის დოქტორი, მთარგმნელი, პედაგოგი. ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის პროფესორი. ამავე უნივერსიტეტის ქართულ-ოსურ ურთიერთობათა სამეცნიერო-კვლევითი ცენტრის ხელმძღვანელი. საქართველოს საზოგადოებრივი მაუწყებლის ოსურენოვანი „მოამბის“ რედაქტორი. არის ოსური ენის, კულტურის, ისტორიისა და ფოლკლორის შესახებ მრავალი გამოცემისა და პუბლიკაციის ავტორი. მისი ინიციატივით და ძალისხმევით ივ. ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ქართულ-ოსურ ურთიერთობათა სამეცნიერო-კვლევითი ცენტრი 2015 წლიდან ყოველწლიურად ატარებს საერთაშორისო კონფერენციებს ქართულ-ოსური ურთიერთობების შესახებ, რომელშიც მონაწილეობას ღებულობენ სხვადასხვა ქვეყნების სამეცნიერო წრეების წარმომადგენლები, მათ შორის სამხრეთ ოსეთის წარმომადგენლები. უმნიშვნელოვანესი და ფასდაუდებელი წვლილი შეაქვს ქართული და ოსური სამეცნიერო წრეების წარმომადგენელთა დიალოგში. სამეცნიერო და საზოგადოებრივი ცხოვრების პარალელურად, ადვოკატირებას უწევს ოსური თემისთვის მნიშვნელოვანი საკითხებს განათლების, კულტურის, მედიის, ადამიანის უფლებების დაცვის, ჯანდაცვისა და სხვა საკითხებში. არის ქართული და ოსური საზოგადოების თვალსაჩინო წარმომადგენელი. საქართველოს პრეზიდენტის გადაწყვეტილებით დაჯილდოებულია ღირსების ორდენით.

რეკომენდაციები ადგილობრივი თვითმართველობის ორგანოებისათვის:

- შეისწავლონ მათ მუნიციპალიტეტებში მცხოვრები ცნობილი ოსი მოღვაწე პირების მოღვაწეობა და შეიმუშაონ სპეციალური აქტივობები მათი

- საქმიანობას და ღვაწლის პოპულარიზაციისათვის;
- მოხდეს საქართველოს ეროვნულ არქივში, ხელნაწერების ეროვნულ ცენტრში, ეროვნულ ბიბლიოთეკაში და სხვა არქივებსა და სამეცნიერო დაწესებულებებში არსებული ოსური ისტორიის, კულტურისა და ასევე ქართულ-ოსური ურთიერთობის ამსახველი საარქივო მასალის გაციფრულება, რათა დაინტერესებულ ადამიანებს ჰქონდეთ შესაძლებლობა დედანში გაეცნონ მას;
 - ხელი შეეწყოს ქართულ და ოსურ საზოგადოებაში კოსტა ხეთაგუროვის შემოქმედებაზე, ცხოვრებაზე, მათ შორის ქართულ-ოსურ ურთიერთობაზე არსებული მდიდარი მასალის შესწავლასა და პოპულარიზებას;
 - სოფელ კობში რესტავრირებულ იქნას ვასილი აბაევის სახლი⁵⁹. რესტავრირებულ სახლში მოეწყოს დიდი მეცნიერისა და ოსურ-ქართული მეგობრობის სახლ-მუზეუმი. სამეცნიერო და საზოგადოებრივ ცხოვრებაში შეტანილი გამორჩეული წვლილისთვის დაიგეგმოს ვასილი აბაევის სახელისა და ღვაწლის უფრო მკაფიო წარმოჩენა;
 - თბილისში ან ყაზბეგის მუნიციპალიტეტში ერთ-ერთ ქუჩას ეწოდოს ვ. აბაევის სახელი და გაიხსნას მისი ძეგლი/ან მემორიალური დაფა;
 - შეიქმნას ელექტრონული, ინტერნეტ-რესურსი (სასურველია თარგმანით), სადაც თავმოყრილი იქნება ქართულ-ოსური ურთიერთობისთვის მნიშვნელოვანი ყველა ისტორიული მასალის დედანის ფოტო ასლი.

59 ჩვენი ინფორმაციით იგი სავალალო მდგომარეობაშია, ინტერვიუ ნაირა ბეპიევთან.

ოსი მოსახლეობის ქონებრივი და რესტიტუციის საკითხები

როგორც ზემოთ იყო აღნიშნული გასული საუკუნის 90-იანი წლების კონფლიქტის შედეგად იწყება ოსების მიერ საქართველოს რიგი ტერიტორიების დატოვების პროცესი. იგი მეტ-ნაკლები სიმძაფრით ყველა იმ რეგიონს შეეხო სადაც ოსები კომპაქტურად ცხოვრობდნენ.

გამოვყოფთ მომხდარის სამ მიზეზს:

1. ძალადობრივი ქმედებებს ოსების მიმართ რომელსაც ძირითადად მაშინდელი არაფორმალური შეიარაღებული ფორმირებები ჩადიოდნენ (მაგ. გუჯარეთის ხეობაში, პატარა და დიდ მიტარბში და სხვ.)
2. დაკარგული ნდობა ქართველებსა და ოსებს შორის, გაუარესებული ურთიერთობა და შესაბამისად შექმნილი მძიმე ფსიქოლოგიური ფონი (შიდა ქართლის რაიონებში, პანკისის ხეობა და სხვ.);
3. ეკონომიური კრიზისის შედეგად შექმნილი მძიმე სოციალურ-ეკონომიკური მდგომარეობა, ინფრასტრუქტურისა და ნორმალური საყოფაცხოვრებო პირობების არარსებობა, განსაკუთრებით მაღალმთიან რეგიონებში (რაჭა, ძამას ხეობა, სტეფანწმინდის მუნიციპალიტეტი და სხვ.);

ამ მიზეზებმა ცალ-ცალკე თუ ერთობლიობაში გამოიწვია საქართველოს ხელისუფლების მიერ კონტროლირებად ტერიტორიაზე ოსი მოსახლეობის მკვეთრი კლება⁶⁰.

60 როგორც ზემოთ მივუთითეთ 1989 წლის აღწერის მიხედვით სამხრეთ ოსეთის ავტონომიური ოლქის გარეთ დაახლოებით 99 000 ოსი ცხოვრობდა. 2014 წლის საყოველთაო აღწერის თანახმად კი საქართველოს ხელისუფლების მიერ კონტროლირებად ტერიტორიაზე მხოლოდ 14 400.

ამ პროცესების შედეგად ოსი მოსახელობას მიაღდა მნიშვნელოვანი ქონებრივი ზარალი. აქაც შეიძლება დაზარალებულთა რამოდენიმე კატეგორია გამოვყოთ.

პირველი - ოსი ეროვნების პირები რომლებიც ძალადობრივი ქმედებების შედეგად დაკარგეს მთელი თავისი უძრავ-მოძრავი ქონება - სახლები, დამხმარე სამეურნეო ნაგებობანი, საქონელი, საყოფაცხოვრებო თუ სამეურნეო ნივთები და ა.შ.

მეორე - პირები რომლებიც იძულებულნი იყვნენ მინიმალურ ფასად გაეყიდათ თავიანთი უძრავ-მოძრავი ქონება.

და მესამე - პირები რომელთაც დატოვეს საქართველოს ტერიტორია თუმცა აქ მაინც შეინარჩუნეს გარკვეული ქონება და პერიოდულად ჩამოდიან მის მოსახელებლად. ამ პირთა დარღვეული უფლებების აღდგენა წარმოადგენს საქართველოს ვალდებულებას, რომელიც მომდინარეობს როგორც შიდა კანონდებლობიდან, ასევე საერთაშორისო ვალდებულებებიდან⁶¹

ამ ვალდებულების შესრულება არა მხოლოდ მორალური და სამართლებრივი ვალდებულებაა. მის განხორციელებას მნიშვნელოვანი ნაბიჯის შეტანა შეუძლია ორმხრივი ურთიერთობების გაუმჯობესების საქმეში, მითუმეტეს რომ ოსი მოქალაქეების ნაწილი ქონებრივი უფლების სამართლებრივი გზით დაცვის და საქართველოში დაბრუნების სურვილს გამოთქვამს.

ეს ტენდენცია უახლოეს მომავალს შეიძლება კიდევ უფრო გაძლიერდეს რიგი ფაქტორების გამო.

უპირველეს ყოვლისა სახეზეა საქართველოს ხელის-

61 იხ. საქართველოს კონსტიტუცია მუხლი მე-18, 2006 წლის გაეროს გენერალური ანსამბლეს რეზოლუცია A/RES/60/147, საქართველოს ვალდებულებები ევროპის საბჭოში გაწევრიანებისას და სხვ.

უფლების მიერ კონტროლირებადი ტერიტორიის გარკვეული „მიმზიდველობა“ რადგან აქ საერთო სოციალურ-ეკონომიკური განითარების დონე გაცილებით უფრო მაღალია ვიდრე ცხინვალის რეგიონში ან თუნდაც ვლადიკავკაზში, რომელიც აქედან წასული ოსების ერთ-ერთ ძირითად განსახლების ადგილს წარმოადგენს.

საქართველოში კონფლიქტის შემდგომ განხორციელდა ძალიან მნიშვნელოვანი რეფორმები, როგორც სახელმწიფოებრივი აღმშენებლობის, ასევე ეკონომიკის, ჯანდაცვის, სოციალური დაცვის თუ ინფრასტრუქტურის განვითარების კუთხით.

ზოგიერთ იმ ადგილებში სადაც ადრე სახლობდნენ ოსები სახეზეა ეკონომიკის, ძირითადად ტურიზმის და მასთან დაკავშირებული მომიჯნავე სექტორების დინამიკური განვითარება. ამან ძალიან გაზარდა იქ უძრავი ქონების ფასები და მნიშვნელოვანი იმპულსი მისცა მთლიანად ამ ადგილების განვითარებას. ეს ეხება ბაკურიანს, სოფელ დიდ მიტარბს, კობს, გუდაურისა და სტეფანწმინდას. მნიშვნელოვანი ინფრასტრუქტურული და ეკონომიკური წინსვლაა ასევე კახეთშიც.

იმ ადგილებში სადაც ფაქტობრივად არ არსებობდა ინფრასტრუქტურა, ასევე სახეზეა დადებითი ძვრები. მოწესრიგდა ძამას ხეობის ინფრასტრუქტურა და იგი ტურისტულად ძალზედ საინტერესო მიმართულებად ყალიბდება. გუჯარეთის ხეობაში იგეგმება გზის რეაბილიტაცია, რის შემდეგაც იგი სავარაუდოდ ბაკურიანი-მიტარბის მრავალმილიონიან პროექტის შემადგენელი ნაწილი გახდება. ვიზიტორთა რაოდენობა მატულობს თრუსოს ხეობაშიც, რომლის ულამაზესი ბუნება ზაფხულობით ბევრ ტურისტს იზიდავს. ყოველივე ეს მნიშვნელოვანი იმპულსია ამ ადგილებიდან წასული ოსების დაბრუნებისათვის, რასაკვირველია მათი

ქონებრივი უფლებების დაცვის ფონზე.

ინტერვიუებისა და შეხვედრების დროს გამოკითხულთა შორის არიან ისეთები, რომლებსაც თბილისში და სხვა დიდ ქალაქებშიც ჰქონდათ საცხოვრებელი და მათ სახელზე გაცემული იყო ე.წ. „ბინის ორდერები“. აღნიშნული საკითხი საკმაოდ მტკივნეული და მნიშვნელოვანია მრავალი ადამიანისთვის და კონფლიქტის სრულფასოვანი მოგვარებისთვის აუცილებელია მისი გადაწყვეტის ხელშეწყობა და ამ საკითხზე მუშაობის დაწყება.

ამ მიმართულებით სახელმწიფომ 2006 წელს გადადგა მნიშვნელოვანი ნაბიჯი. კერძოდ მიღებული იქნა კანონი „ყოფილ სამხრეთ ოსეთის ავტონომიურ ოლქში კონფლიქტის შედეგად საქართველოს ტერიტორიაზე დაზარალებულთა ქონებრივი რესტიტუციისა და კომპენსაციის შესახებ“

კანონის მიზანია კონფლიქტის შედეგად საქართველოს ტერიტორიაზე დაზარალებული ფიზიკური პირების ქონებრივი რესტიტუცია, ადეკვატური (სანაცვლო) უძრავი ქონებით უზრუნველყოფა ან ქონებრივი ზიანის კომპენსაცია.

ამ კანონით აღიარებულია ყველა იძულებით გადაადგილებული პირისა და სხვა პირის უფლება, დაბრუნდეს თავის თავდაპირველ საცხოვრებელში.

ეს კანონი ადგენს კონფლიქტის შედეგად საქართველოს ტერიტორიაზე დაკარგული საცხოვრებლის ან სხვა უძრავი ქონების კანონიერი მფლობელისათვის დაბრუნების გარანტიებს, რაც გულისხმობს დაზარალებულის უფლებას, მიიღოს უძრავი ქონება, ან თუ მისი საცხოვრებლის ან სხვა უძრავი ქონების დაბრუნება შეუძლებელია, მიიღოს იმავე ღირებულების ადეკვატური (სანაცვლო) საცხოვრებელი, ხოლო თუ იმავე ღირებულების ადეკვატური (სანაცვლო) საცხოვრებლის

გადაცემა შეუძლებელია, მიიღოს ქონებრივი ზიანის კომპენსაცია.

კანონის მიხედვით სახელმწიფო აცნობიერებს ყოფილ სამხრეთ ოსეთის ავტონომიურ ოლქში 1989-1992 წლების კონფლიქტის მძიმე შედეგებს, რომელმაც საქართველოს მოსახლეობის მნიშვნელოვანი ნაწილის უფლებებისა და თავისუფლებების უხეში დარღვევა და საკუთარი საცხოვრებლიდან იძულებით გადაადგილება გამოიწვია და იღებს პასუხისმგებლობას, აღადგინოს და საერთაშორისო სამართლით აღიარებულ სტანდარტებს მიუსადაგოს 1989-1992 წლებში კონფლიქტის შედეგად და მის შემდგომ პერიოდში დაზარალებულთა უფლებრივი მდგომარეობა.

კანონით განსაზღვრული მიზნების განსახორციელებლად გათვალისწინებულია რესტიტუციისა და კომპენსაციის კომისიის შექმნა 3 წლის ვადით. კომისიის შემადგენლობა განსაზღვრულია 9 წევრით სადაც პარიტეტის პრინციპით წარმოდგენილია ქართული და ოსური მხარეებისა და საერთაშორისო სამართლის სუბიექტის (სუბიექტების) მიერ წარმოდგენილი კანდიდატი.

იძულებით გადაადგილებულ პირებსა ან/და სხვა პირებს, რომლებსაც კონფლიქტის შედეგად მიადგათ ქონებრივი ზიანი, უფლება აქვთ განცხადებით მიმართონ კომისიას, განურჩევლად მათი მოქალაქეობისა და ადგილსამყოფელისა.

დღეისათვის ეს კომისია არ მუშაობს. ამასთან მისი ამუშავების შემთხვევაშიც პირების წინაშე რომლებიც მიმათავენ კომისიას შეიძლება დადგეს რიგი პრობლემებისა რომელიც დაკავშირებულია ქონების მართლზომიერად ფლობასთან კავშირებული თუ სხვა საჭირო დოკუმენტაციის მოპოვებასთან, შესაბამისი საცნობარო თუ იურიდიული დახმარების

საჭიროებასთან, სასოფლო-სამეურნეო დანიშნულების მიწის ნაკვეთის ფლობისათვის საქართველოს მოქალაქეობის ქონასთან და ა.შ.⁶².

ამ მიმართულებით ჩვენი რეკომენდაციები ადგილობრივი თვითმმართველობებს:

- იუსტიციის სამინისტროსთან თანამშრომლობით ადგილებზე შექმნან ერთიანი საინფორმაციო ბაზა რომელიც გააერთიანებს მონაცემებს ეთნიკურად ოსი მოსახლების ქონებრივი მდგომარეობის შესახებ;
- მიიღონ ზომები დატოვებული უძრავი ქონებების ხელყოფისაგან დასაცავად;
- თავიანთი კომპეტენციის ფარგლებში აღმოუჩინონ დახმარება დაზარალებულებს საკუთრების უფლების დადგენისათვის საჭირო დოკუმენტაციის მოპოვებასა და შესაბამისი საცნობარო თუ იურიდიული დახმარებაში;

საქართველოს მთავრობას:

- შექმნას და დაიწყოს მუშაობა კანონის მიერ გათვალისწინებულმა კომისიამ;
- შემუშავდეს სპეციალური დახმარების პროგრამა რათა გაეწიოს დახმარება დაზარალებულ ოს პირებს რესტიტუციის პროცესის შესაბამისი მასალების მოძიებისა და უფლებრივი მდგომარეობის დაცვის საკითხში;
- გათვალისწინებული იქნას ამ პროცესის განსაკუთრებული და საჭიროების შემთხვევაში

62 ამ პრობლემაზე უფრო დაწვრილებით იხ. ადამიანის უფლებათა ცენტრის მიერ მომზადებული ანგარიში „კონფლიქტით დაზარალებული ეთნიკურად ოსი მოქალაქეების ქონებრივი რესტიტუციის და მოქალაქეობის დაბრუნების პროცესის სამართლებრივი ანალიზი“.

შეტანილი იქნას კანონმდებლობაში შესაბამისი ცვლილებები, რათა საკუთრების აღდგენასთან დაკავშირებული პროცედურები მაქსიმალურად გამარტივებული იყოს;

რეკომენდაციები საქართველოს ხელისუფლებას:

საქართველოს მხრიდან, ჟენევის საერთაშორისო მოლაპარაკებებისა და ერგნეთის ინციდენტების პრევენციისა და მათზე რეაგირების მექანიზმის სამუშაო ჯგუფების შეხვედრებზე გაკეთდეს შეთავაზება, რომ სამხრეთ ოსეთის დე-ფაქტო ხელისუფლების წარმომადგენლებმა:

- გაავრცელონ ინფორმაცია ამ ინიციატივების შესახებ;
- ხელი შეუწყონ დღესასწაულების ერთობლივად აღნიშვნის ტრადიციის აღდგენას;
- წახალისონ ამ ღონისძიებებში ოსი მოსახლეობის მონაწილეობა მათი სურვილის შემთხვევაში;
- ხელი არ შეუშალონ ერთობლივი რელიგიური ცერემონიების ჩატრებას იმ ადგილებში რომელზედაც არ ვრცელდება საქართველოს ხელისუფლების იურისდიქცია;
- ხელი შეუწყონ ოსებს მათი სურვილის შემთხვევაში მოინახულონ მათი ადრინდელი საცხოვრებელი, წინაპართა სასაფლაოები, ძლიერი ემოციური მეხსიერების ადგილები;
- ხელი შეუწყონ ოსებს მოინახულონ გამყოფი ხაზის აქეთ დარჩენილი ოჯახის წევრები, ნათესავები და მეგობრები;
- გამოყონ საკონტაქტო პირები ამ საკითხებზე მუდმივი კონტაქტებისა და მუშაობისათვის.

სარჩევი

შესავალი	3
ოსების დღევანდელი განსახლება	
საქართველოს კონტროლირებად ტერიტორიაზე	5
ქართულ-ოსური ურთიერთობების მოკლე მიმოხილვა	10
ოსური ენა, დამწერლობა, რელიგია, ქართულ-ოსური კულტურული იდენტობა	19
ოსების კულტურული, რელიგიური, სარიტუალო თუ სხვა ძლიერი ემოციური მეხსიერების ადგილები	33
ოსი საზოგადო, კულტურისა და მეცნიერების მოღვაწეთა ცხოვრებისა და შემოქმედების კვალი საქართველოში	41
ოსი მოსახლეობის ქონებრივი და რესტიტუციის საკითხები	51

**Иумиаг хэзнатæ гуырдиæгты æмæ
ирæтты ‘хсæн æууæнк сног кæнынаен**

Тбилиси 2022аз.

Иумиаг хэзнатæ гуырдызæгты æмæ ирæтты ‘хсæн æууæнк сног кæнынæн

Проект æххæст æрцыд Фридрих Еберты фонды фарсхæцынадæй. Публикацийы æвдыст ис авторты хи хъуыдытæ.

Æнæруадзгæ у Фридрих Еберты фонды рауагъд æрмæг коммерцион нысанæй спайдакæнын фонды æнæ разыдзинадæй.

© Фридрих Еберты фонд.

Ацы иртасæн куыст бацæттæ кодта а(а)ип «Инициатива æмбæстагон æхсæнадæн» Автортæ: Паата Гачечиладзе, Къоба Чоплиани
а(а)ип «Инициатива æмбæстагон æхсæнадæн» 2022 аз.

Тбилис 2022 аз

Разныхас

Ирæттæ æмæ гуырдзиагты ‘хсæн бирæ æнусы дæргы арæзт æрцыд равзаргæ æнгом æмахастдзинад æмæ бастдзинад политикон, экономикон, социалон, культурон, религион æмæ æндæр сферæты. Нысангонд бастдзинадæн уæлдай фидардзинад лæвæрдта хæстæгон æмахастдзинад æмæ æмхæццæ бинонты бирæдзинад.

Ивгъуыд æнусы 90-æм азты конфликты æмæ уæлдайдæр та 2008 азы сырæзт уæззау уавæрмæ нæгæсгæ, хъуыды кæнæм, уæддæр ис рæнхъон фактортæ кæдондæр гæнæн ис мæ къухарæзæг уой гуырдзиагты æмæ дихгæнæг хаххы иннæ рдыгæй æви Уæрæсейы территорийыл цæрæг ирæттæ хсæн контактты сног кæнынæн. Æмахастыты сног кæнын та æвæрццæг разындзæн хæсты фæстæ уæззау уавæры фæхуыздæр кæныныл.

Гуырдзиаг паддзахадон тыгъдады ирæттæ алкæмæй тынгдæр уыдысты интегриронгонд æмæ уыдис алкæмæй фылдæр æмхæццæ бинонтæ. Гуырдзиагтæн æмæ ирæттæн бирæ рæстæджы иумийаг æмдзарды периоды сын арæзт æрцыд иумиаг традицтæ, æгъдæуттæ æмæ ритуалтæ, кæцытæ иумийаг сты дыууæ нацийы минавæрттæн. Æнгом хæстæгон æмæ хæларон бастдзинадтæ, кæцы уыдис гуырдзиагты æмæ ирæттæ хсæн конфликты агъоммæ, абон дæр бæрæггонд бæрцæй ис се хсæн хъахъхъæдгонд.

Дыууæ нацийы фылдæр хай растцытгæнæг чырыстон у, уымæ гæсгæйæ уыдоны хсæн ис иумийаг религион-культурон материалон æмæ æнæматериалон хæзнатæ кæдондæр зынаргъ сты дыууæ нацийы минавæрттæн. Ис дзы культон-религион арæзтæдтæ æмæ æгъдæуттимæ, традицитимæ бастгонд сты, фидар эмоционалон хъуыдыйы хæссæг цыртдзæвæнтæ æмæ бынæттæ.

Гуырдыстони æндæр æмæ æндæр горæты музейты, архивты æви чиныгдæтты хъахъхъæд у (сты) ирон зонадон кусджыты, культурæйы æмæ æхсæнадон бæрнонты царды æмæ сфæлдыстадон куысты æрмæджытæ, кæдондæр хъуыды кæнæм тынг цымыдисон сты ирæтты историйы æмæ культурæйы сахуыр кæнынæн, афтæ куыд ацы зонадон кусджыты сгуыхтдзинæты базонгæ кæнынæн.

Афтæдæр тынг нысаниуæгджын у Гуырдыстони хицауады контролгонд территорияй цыд ирæтты исбон æмæ рестутицийы фарстатæ æмæ уыдоны амы царды социалон-экономикон перспективæ.

Растæндæр ацы компоненты бацахуыр кæнын æмæ размæ раххæсын у нæ иртасыны нысан. Проекты фæлгæртты организгонд уыд ацæуын Самцхе-Джавахеты, Шида æмæ Квемо картли, Мцхета мтианеты, Имереты, Радчъа æмæ Кахеты реттонты. Бабæрæг кодтам уыцы цæрæгджын бынæтæ, хъæутæ æви хæлддзæгтæ кæмдæр цæрынц кæнæ/мæ цардысты этникон ирæдтæ, культурон хæзнатæ, æрдамонгæ бæстыхжиттæ, нысантæ, уæлмæрдтæ æмæ а.д.

Уыдиснын фембæлдытæ бынæдтон цæрджытимæ, муниципалитеты бæрнонтимæ, Гуырдызаг-Ирон фарстатыл кусæг адамимæ.

Уардгонд информаци æмæ æрмæгы бындурыл бакусытам рекомендацитæ кæдоны базонгæ кæнын æмæ фарсыты рдгæй тæрхон кæнын хъуыды кæнæм къух сараздзæн кæрæдзимæ æмбарынады æмæ бауæндыны формæ раттынæн Гуырдызагты æмæ Иратты æхсан.

Ирæттæ абоньккон цæрæн бынæттæ Гуырдыстони контролгонд территорийыл

Ирæттæ Гуырдыстони иуæй-иу алкæмæй бирæнымæцон этникон къаддæр хай æвдыста. XIX æнусы Гуырдыстони 30 000-мæ ‘ввахс, фæлæ Уæрæсейы империйы та 1897 азы къамералон нымæдмæ гæсгæ 71 000 ирон цардис¹. 1989 азы бæрæггæнæнтæм гæсгæ ирæттæ нымæц 164,055-ы онг уыдис, кæдонæй Хуссар Ирыстони Автономон облæсты æддейæ 99 000-мæ ‘ввахс ирон цардис. Тбилисы фæстæ алкæмæй бирæнымæцон ирон цæрджытæ Шида Картлийы уыд 30 000-æй фылдæр, Къахеты 12 400-мæ ‘ввахс, Мцхета-Тианеты 10 000 æмæ афтæ дардæр². Ивгъуыд æнусы 90-æм азты конфликттæ æмæ экономикон кризис, уымæ иумæ криминалты сфидаркæнынад æмæ барæдхæхъхъæнæг системæйы ныппырх кæнын, афтæдæр æхсæнады хайы националистон ахасты уавæры ахæлиу расайдта ирон цæрджыты фылдæр хайы сæйрагдæр Уæрæсейы, æмæ афтæдæр Владикавказмæ Цæгат Ирыстони автономон республикамæ ацыдысты цæрынмæ.

2014 азы æппæтон сфыстмæ гæсгæ Гуырдыстони хицауады контролгонд территорийыл ирон цæрджыты 14 400-мæ ‘ввахс (цæрджыты 0.39%) уыдысты³. Стыр горæттæ йеддæмæ ирæттæ цардысты авд бынаты (комы).

Самцхе-Джавахеты регионы ирæттæ сæйрагæйдæр г. Борджомы, Даба Бакурианы, хъæуты стыр æмæ гыщцыл Митарбы æмæ Гуджареты комы фараст хъæуы цардысты. Абоны уæвгæйæ ‘нæхъæнæй цæрджытæй афтид у Гуджареты комы хъæутæ – Мачъарцхæли, Цъинубани, Гвердисубани,

1 кæс. Мариам Лордкипанидзе «Шида Картлийы ирæттæ æрцарды фарстайæн»;

2 кæс. 1989 азы цæрджыты æххæстæй цæдисон сфыст;

3 кæс. <https://www.geostat.ge/media/20679/2014-wlis-aRweris-ZiriTadi-Se-degebi.pdf>;

Гъвтисмшобели, Вардевани, Цъителсопели ма æнд. Афтæдæр Гыццыл Митарби. Ирæттæ базадысты г. Борджомы, Бакъурианы æмæ стыр Митарбы хъæуты (цалдæр бинонтæ). Квемо Карлийы регионы – абоны онг ирон цæрджытæ сты г. Тетрицхъаройы æмæ хъæуты Алексеевка æмæ Менкалысы. Хъæутæ Архоти, Чъинчъриани, Гударехи, Агъкалапа æмæ Вакъе (Фæз) цыран цардысты афтæ-ма ирæттæ, ныр зæгъæн ис æмæ иуылдæр афтид сты цæрджытæй.

Ирæттæ алкæмæй фылдæр Шида Картлийы рдыгæй цардис. Абондæр уыдон Къаспы, Гуры, Карелы æмæ Хашуры муниципалитеты 60-мæ ‘ввахс хъæуы цæрынц. Хъæуты - дæллаг Шашвеби, Цителубани, стыр Хурвалет, Нацрети (Гуры район), Гамдлицхъаро, Задантыкъари, уæллаг Рене, Нигоза, дæллаг Рене, Хъарапила, Твауритæ, Хвити, Горака, Вакъе, Пъантъиани (Къаспы район), Елбакиани, Хъинцвиси (Карелы район) цæрджыты 60% æмæ фылдæр этникон ирæттæ сты⁴.

Ирон цæрджыты бирæнымæцонæй равзаргæ уыди Къахет дæр. Ам ирæттæ 30-æй фылдæр хъæуы цардысты. Абоны бонæн уыдон компактонæй ам фондз – Гурджаны, Телауы, Ахметайы, Хъуарелы æмæ Лагодехы муниципалитеты территорийыл цæрынц. Фæлæ уæддæр уыдоны нымæц тынг фæкъаддæр ис, афтæдæр иуæй-иу бынæтты (зæгъ. Пъанкисы комы) уыдон æппындæр нал цæрынц.

Гурджаны муниципалитеты ирæттæ цæрынц Хъитаны хъæуы, Телауы муниципалитеты Джуганы хъæуы, Хъуарелы муниципалитеты Цъицъикаантсеры хъæуы. Лагодехы муниципалитеты хъæуты: Арешперан, Болкви, Пона, Дона, дæллаг æмæ уæллаг Хечилы.

Ахметайы муниципалитеты ирæттæ цæрынц хъæуты: Арашендайы, Аргохы, Ахлашены, Ахшнисвели, Пичхованы хъæуты. Ирон цæрджытæй сафтид сты хъæутæ: Чарекаули, 4 кæс. Г. Сордиа, «ИрæттæГуырдызстыны» уавæр 2008 азы хæсты фæстæ;

Осиаури, Коджор æмæ Пъанкъисы ком цыран раздæр дæс ирон хъæуы уыдис (Къуцахта, дæллаг Халацан, Цинубан, Думастур æмæ æндæр.) Ирæтты миграци амдæр куыд æндæр регионты 1989-92 азты байдыдта æмæ цалдæр азы дæргъы уыдис. Бынæттонтæ фидиуæнтæм гæсгæ конфликты æрцыдмæ Ахметайы районы 8 мин ирон цардис.

Мцхета-Мтианеты фарсæрдыгæй ирæттæ компактонæй сæйрагдæр Тырсыгомæ æмæ Къобы хъæуы цардысты, афтæ-ма цардысты Душеты районы дæр.

Ирæтты миграци Тырсыгомæй 20-æм æнусы 60-æм азтæй райдыдта. Тырсыгомæ æрдз рæсугъд у, фæлæ климæт карз у. Æрдзы фидыцмæнæгæсгæйæ, фæндæгтæ æмæ æндæр уæзау цардуагон уавæрты уæззаумæ гæсгæ 70-80-æм азты Тырсыгомæ цæрæг ирæтты стыр хай Владикавказмæ ацыдысты цæрынмæ. 90-æм азты конфликты тыххæй ирæттæй ма чи баззад уыдон дæр ныууагътой Тырсыгом. Раздæр ам 15 хъæуы уыдис: Абано, Бурмæасыг, Джимара, Мна, Деси, Четрис, Ногхæу, Тъепи, Рес, Суатис, дæллаг Окрохъана, уæллаг Окрохъана, Шеварден, Къартыхъæу, Цоцолтæ.

Ирæттæ афтæдæр ацыдысты Къобы хъæуæй æмæ æндæр цæраен бынæттæй. Къобы хъæуы æмæ сыхаг Гудойы комы, 11 æмæ 9 хъæуы уыдис цыран цардысты ирæттæ.

Ныр Стъепанцъминдайы муниципалитеты ирæтты чысыл хай цæры, уыдон æмхæццæ бинонты бæрнонтæ сты.

Рачъайы ирон адæм цардысты Гадамшы хъæуы, Чъевбары, Гъуршевы æмæ Къозы хъæуты. Абонæн фыццаг æртæ хъæу бынтон афтид сты Къозы та (цыран æртæ цæрæг уыдис иумæ) Гуырдыстони юрисдикци нал парахат кæны.

Имереты, Сачхерейы районы ирæттæ цардысты – Теделеты хъæуы, Джалабеты, Чъурналы æмæ Джриайы хъæуты. Абонæн муниципалитеты территорийыл æрмæст æмхæццæ бинонты бæрнонтæ базадысты. Кардзманы хъæу æмæ

Гуырдыстони юрисдикцийы бын уæвæг Перевы хъæуы ‘хсæн уæвæг пьостыл ахызтæй, 2022 азы декабрæ, 20 нымæцæй мæйы кæронмæ гæнæн ис уымы цæрджыты арæнгонд змæлдæн.

Ацыафæлгæстæйдæрзыны, зæгъгæ, абоныбон Гуырдыстони хицауады юрисдикцийы бын уæвæг территорийыл этникон ирон цæрджыты нымæц тынг фæкъаддæр ис. Ирæттæ ноджы къаддæр нымæцæй цæрынц уыцы муниципалитеты стыр хайы, цыран 90-æм азты конфликтмæ цардысты. Ирæтты миграцийы процесс, (уæлдайдæр бæрзонд хæххон регионты кæнæ ахæм бынæтты цыран æнæрæвдз у инфраструктурæ) абондæр даргъ кæны, кæцы 90-æм азты уæвæг уавæрæй хицæн кæны, ныртæккæ уæвæг уæззау социалон–экономикон аххосæгты фæстиуæг у æмæ хай у уыцы стыр миграцийы, кæцы фæстаг дæсгай азты Гуырдыстонæй æххæст цæуы. Ардгæй ацæугæ ирон цæрджыты хæрзцъус хай фиксиргонд цæуы кæцытæ фæстæмæ ардæм æрыздæхдысты цæрынмæ. Уымæ гæсгæйæ, миграцийы процессы фæуаромынæн спъланкæнинаг æмæ аразинаяг у рæнхъ активтæ.

Мах рекомендацитæ сты:

Бынæттон хæдуынафайады органтаен

- Регуляронæй сæххæст кæной ирон цæрджыты компактон цæрæнбынæтты мониторинг æмæ бацахуыр кæной уыдоны хъæугæдзинадтæ, цæмæй рабæрæг кæной уыцы проблематæ кæцы сайы уыдон миграцийы;
- Сæхи компетенцийы фæлгæтты сæххæст кæной конкретон активтæ ацы проблемæтыл бакусыны тыххæй;
- Уæлдай хъусдард æрдарой ирæтты рдæм этникон нысанай гæнæн хицæнгонд ахасты фактты рабæрæг кæнынæн, бацахуыр кæнын æмæ уыдоныл рæстдзинадон реагирады;
- Ирон цæрджыты проблемæты аскъуыддзаг кæнынны тыххæй бадæттой информаци æмæ сæ бакаст централон

хицауады аккаг структуратæм;

Фидыды æмæ æмбæстагон æмбæрцады фарстаты Гуырдзыстоны паддзахадон министры аппаратæн æххæстгæнаг хицауады æндæр уагдæттимæ иумæ:

- Бакуса æмæ бавдиса архайадон пълан ирæтты компактонæй цæрæнбынæтты уæвæг проблемæты комплексон аскъуыддзаг кæныны тыххæй;
- Уæлдай хъусдард æрдарой ирæтты рдæм этникон нысанай гæнæн хицæнгонд ахасты фактты рабæрæг кæнынаен, бацахуыр кæнын æмæ уыдоныл рæстдзинадон реагирады;
- Бакуыстгонд æрцауæт ирæтты компактонæй цæрæнбынæтты социалон-экономиконæй рæзты стратеги;
- Стратеги куыстгонд æрцауæт ирон адæмы бæрнонтимæ æмгуыстадæй.

Ирон-Гуырдзиаг ахастыты цыбыр афæлгæст

Гуырдзиагты æмæ Алан-ирæтты ‘хсæн æмахастдзинад незаманы рæстæгæй райдайы. Рагон астауккаг æнустæй дыууæ нацийы ‘хсæн æнгом политикон æмæ æфсæддон ахаст уыдис. Политикон конъюнктурамæ гæсгæ диссаг нау, кæй уыд æфсæддон ныхмæлаудтæ дæр.(зæгъ. Вахтанг Горгасали æмæ Гуырдзыстоны Монголты æлдариуæгады рæстæджы). Фæлæ æнæхъæнæй ирæттæ нымæд цыдысты гуырдзиаг этносæ ‘ввахс, культуронæй хæстæг нацийыл. Ирæттæн æнгом фидар контакттæ уыдис гуырдзиагтимæ. Периодонæй уыдон Гуырдзыстоны æфсæддон, политикон æмæ культурон царды активон хайадисджытæ уыдысты. Гуырдзыстоны æмæ ирæтты сæйраг æхсæнады ‘хсæн арæх уыдис чындзæхсæвы цæдистæ. Уæвы ахæм зонæнтæ, æмæ гуырдзиаг паддзахы фыртты хъомылкæнынмæ æрвыстой ирæтты паддзæхтæм. Картлийы паддзах Фарнавазы хистæр

хо смой кодта сармæтты/ирæтты паддзахæй. Гуырдзыстоны паддзах Георги фыццагæн (1014-1027 азты). Йæ бинойнаг уыдис ирæтты паддзахы чызг Алде. Баграт IV-ы (1027-1072 азты) бинойнаг уыдис ирæтты паддзахы чызг Борена ус-паддзах. Иуæй-иу алкæмæй арæхæмбæлгæ версимæ гæсгæ, Борена у Сванеты Ленджеры темы хъахъхъæд Хуыцауы Мады дзуарнывыл фыст гимны автор. Боренайы ‘фсымæр æмæ уымæ гæсгæ Баграт IV усы ‘фсымæр Дургъуле, гуырдзиагтæн æфсадæй æххуыс кодта арабæгтæй бæстæйы ссæрибар кæнынæн.

Паддзах Георги III-ы (1156-1184 азты) бинойнаг уыд Бурдухан, ирæтты паддзахы Худаны чызг, паддзах Тамары æмæ уый хойы Русуданы мад. Тамары фыды хо æмæ амæ гæсгæйæ Георги III-ы хо Русудан смой кодта ирæтты паддзахæй.

Æппæтонæй у зындгонд Тамар ус-паддзахы мой Давид Сослан, кæцы уыцы эпохæйы Гуырдзыстоны нысаниуæгон æфсæддон æмæ политикон архайæг кæй уыд.

Историон зонæнтæм гæсгæ Давид Агъмашенебелийы Гиорги Чъхъондидели (уацмыстæ фыссæг) Ирыстонмæ арвыста, цыран уый 12 азы фæцис æмæ уым фæзиан. Давид Агъмашенебелийы тыхархайдæй ссæрибар Ирыстон арабæгтæй⁵. Давид Агъмашенебели Византимæ ахуыр кæнынмæ арвыста 40 æрыгон адæймаг, кæдоны «хсæн ирæттæ дæр уыдысты.

Ирæтты миниуджыты æвдисгæйæ Вахушти Батонишвили нысан кæны – «Сылгоймæгтæ æмæ нæлгоймæтæ сты фидауцджын, уæндрог, сау цæст-сау æрфыг, сау дзыккутимæ, урс уадулджын, рæхснаг гуырыконд, хæрд-нуæзты бæрцзонæг».

5 Иры истори, З. Чычъинадзе, Тбилис, 1913, электро-мышуыргæнæн «Сорапани».

Ирæттæ гуырдызæгтимæ иумæ фæрсæй-фæрстæм цалдæр хæсты тох кодтой. Рагон астæуккаг æнустæй Алантæ алыхатт дæр уыдысты гуырдызæгты ‘вварс æндæр æмæ æндæр тыхæйисджыты ныхмæ тохы. Зæгъ., Дидгоры тохы, Давид Агъмашенебелийы æфсады, селчукты ныхмæ 500 алан тох кодта. Нысангонд фарстайыл цалдæр публикаци ныффыста профессор Никъо Джавахишвили æмæ æндæр автортæ. Гуырдызастоны территорийыл, Кавказы хуссарырдыгæй цæрæг ирæттæ Гуырдызастоны хохбæсты цæрджытау хайад истой⁶ æндæр æмæ æндæр хæстыты, афтæдæр арæх уыд æмæ Цæгат Кавказæй æрцаугæ ирæттæ æмæ мæхъхъæл хайад истой Гуырдызастоны тохты. Ерекъле дыккаджы фарсмæ хæцыдысты ирæттæ Аспиндзайы хæсты 1770 азы, Хертвисы тохы 1771 азы æмæ Каргл-Къахеты паддзахады æндæр бирæ хæсты æмæ тохы. Тохты хайад исыны тыххæй гуырдызæг паддзахтæ Ерекъле II, Георги XII æмæ æндæртæ ирæттæн стыр кад кодтой.

1801 азы фæстæ Багратованты паддзахон бинонты бæрнонтæн уыд паддзахи къæлæтджыны байсыны фæнд, арæх уыд растадтæ, кæцыйы Гуырдызастоны паддзахон дуары иузæрдион æмцæдисонтæ уыдысты Леуахигомы, Ксангомы æмæ Кавказы хуссары цæрæг ирæттæ. Ерекъле дыккаг йæ рæстæджы Леуахигомы иу хай æмæ Цхинвалы цæрæнуатæн йæ хъæбул Иулонæн радта⁷ æмæ куыд зыны уымæ гæсгæ, Иулоны стыр ныфс уыд ирон цæрджытæй. Гуырдызастоны паддзахон дуары бæрнонтæ – Иулон, Парнаоз æмæ Леван Багратионы раздыдæй ирæттæ дæр тох кодтой Каргл-Къахеты æмæ Имереты паддзахады хæдбардзинады сног кæнынæн æмæ паддзахи къæлæтджыныл Багратионты

6 Н. Джавахишвили, Ирæттæ Гуырдызастоны тырысайы бын (XVIII æнусы дыккаг æмбис), Кавкасиологты IV æхсæнадæмоны конгрессы æрмæджытæ 2016 аз, Тбилис.

7 В. Сухиташвили, гуырдызæг æмæ ирон адæмты тохуырыссаг хицауады ныхмæ XIX æнусы райдианы. Кавказы мацне N16 2007 аз.

династийы фæстæмæ æрбаздæхынæн.

«Ирæттæ алыхатт дæр лæууыдысты гуырdziæг адæмы фарсмæ, уыдонæн-иу куы уыд тæссагдзинад тыхæйисджытæй. Историы уыдонæн иумæ тохы факттæ бирæ ис, зæгъæм, ирæттæ гуырdziæгты æвварс хæцыдысты арабты, ирайнагты, туркагты æмæ æндæр тыхæйисджыты ныхмæ».⁸ Ерекле II-ы рдыгæй бафыст иуæй-иу тохы тыххæй историон зонæнтæм гæсгæ «æрбацыд горæтмæ уыйас Иры æфсад, паддзах уыдонæн мызд радта, фæндагамонджытæ семæ рацыд æмæ сæ арвыста йæ фыртмæ. æрбацыдысты æмæ паддзах Ерекълеимæ иумæ Гобакъанмæ бацыдысты (гуырdziæгтæ рабылдтой)».⁹

Закари Чычъинадзе 1916 азы публикацийы «Ирæтты æрцæрын кæнын Картлийы æмæ гуырdziæгты хъусдард æмæ æххуыс уыдонæн»¹⁰ бирæ историон фæзынд фыссы, уыдоны æхсæн ис ранымæд Гуырдыстоны æфсады рдгæй ирæтты хайадистæй фыст тохты хай –«1496 азы шах-Исмаилы Тпилисы гуырdziæгтæ ныддæрæн кодтой æмæ йæ фæсырдтой, ацы хæсты ирæттæ дæр истой хайад; 1536 азы шах-Тамазийы Гуырдыстонæй гуырdziæгтæ фæсырдтой, Тпилисы ссæрибар кæныны ирæттæ дæр истой хайад; 1556 азы Султан Сулейманы гуырdziæгтæ ныддæрæн кодтой æмæ фæсырдтой Гуырдыстонæй Осмалты æфсады, ацы хæсты ирæттæ дæр истой хайад; 1562 азы паддзах Георги Осмалтыл фæуæлахиз, ацы хæсты ирæттæ дæр истой хайад; 1583 азы паддзах Симон Гуры систа, Осмалты фæсырдта, ацы хæсты ирæттæ дæр истой хайад; 1617 азы Шах-Абас Къахеты фыдмитæ фæкодта, ацы фыдмиты рæстæджы Ирыстонæй ирæттæ æрцыдысты æмæ ард бахордтой къахеттæгтæн æмæ уæдæй фæстæмæ знаджы ныхмæ иумæ хæцыдысты; 1634 азы

8 Гуырdziæг-ирон культурон æмахастыты историыæ. Проф. З. Цховребов. «Сабчъота Осети» 18.04. 1972 аз.

9 Уыцыран

10 <https://www.georoyal.ge/?MTID=5&TID=64&id=1090>

ирæттæ сиу сты гуырдиæгтимæ æмæ хъызылбашты ныхмæ карз тох скодтой. Хъызылбашты Тпилисæй бынтондæр асырдтой æмæ а.д.

Гуырдиæг политикон æмæ æхсæнадон кусджытæ стыр хъусдард здæхтой гуырдиæг-ирон ахастытæм. Гуырдиæг пресса рагон периодæй æвдыста ирæтты культурæ, традицитæ, историйы æмæ æндæр нысаниуæгон фарстатæ. Илья Чъавчъавадзейы «Ивериа» рæстæгæй-рæстæгмæ мыхуыр кодта публикацитæ ирæттыл. 1877 азы «Иверийы» (26 май N13) мыхуыр æрцыд фыстæг «Чи сты ирæттæ».¹¹ Ацы публикациты æвдыст цыд ирæтты историйы, этногенезисы æмæ æндæр нысаниуæгджын фарстатæ. 1899 азы «Ивериа» стыр æхсызгонæй фембæлд Хетæгкаты Къостайы «Ирон фæндыры» рауагъдыл. Иверийы мыхуыргонд цыдис публикацитæ ирæтты кæсын-фыссыны апарахат кæнынæн, ирон æвзагыл ахуыргæнæн чингуыты рауадзын, монон æмæ динон чингуыты тæлмац, цæрджыты ахуырады, уыдон ‘хсæн сылгоймæгты ахуыры, фæндæгты арæзтады, социалон-экономикон уавæры, сæудæджерæд, гуырдиæгты æмæ ирæтты хæлардзинады æндæр æмæ æндæр нысанджын фарстатыл. «Ивериа» æнæхъусдардæй нæ уагъта Цæгат Ирыстоны райтынгонд нысанджын цымыдисон фæзындты. «Ивериаимæ» иумæ ирæтты, гуырдиæг-ирон æмахасты, Цæгат Ирыстоны – Каукауы æмæ Мæздæджы цæрæг гуырдиæгты царды фæдыл фыста практиконæй алкæцы гуырдиæг рауагъд.

Акъакъи Церетелийы рауагъды, «Акъакъийы мæйон æмбырдгонды», периодгай мыхуыр цыдис æрмæг ирæтты тыххæй. Уыдоны ‘хсæн адæмон алæвæрдтæ æмæ таурæгътæ, кæцыты ‘хсæн уыдис (1898 азы N8) Цхинвалы ирон таурæгъгæнджытæй фыстгонд таурæгъ паддзах Тамарыл.¹²

11 <https://dspace.nplg.gov.ge/handle/1234/563> - «Ивериа» 1877а. 26 май. N 13

12 <https://dspace.nplg.gov.ge/handle/1234/266540> - «Акъакъийы мæйон æмбырдгонд» 1898 □ N8

Таурæгъы цалдæр мистикон фæзынд ис. Ацы таурæгъмæ гæсгæ паддзах Тamar Бур-Самдзелы хохыл¹³ самадта мæсыг æмæ аргъуан. Уыцы афон сæуæхсид арвыл нæ уыдис, уый Тамарæн ацы мæсыджи ахст уыдис. Легендамæ гæсгæ, Тamar Имереты денджызы былырдæм ацыдис, æмæ уыцы хатæн, цыран сæуæхсид уыдис, искæйон бакодта æмæ амæ гæсгæ сæуæхсид мæсыг ныууагъта æмæ уæлæмæ арвмæ сфардæг. Имереты уæвæг Тamar федта мигъты уæле сæуæхсид æмæ уайтагъд фæстæмæ раздæхтис Бур-Самдзелийы мæсыгмæ. Фæндагыл стыр мит ныууарыдис, бæхæн мит йæ уæрагмæ æххæсыдис, Гъары хъæуы цур бæх гъариау (нукъау) афæд кодта фæндаг æмæ дам хъæуы Гъари уый тыххæй схуыдтой, хъæу Оны цур мит бæхæн йæ уоны стæгмæ уыдис æмæ дам æй уый тыххæй схуыдтой Оны,¹⁴ Къуыдары хъæуы цур бæх амардис æмæ ацы хъæуы Къударо схуыдтой. Радзырд легендамæ гæсгæ раздæр Иры сæнæфсир тынг задис, фæлæ Тамары ацы хабары фæстæ нал æрзадис æмæ дзы æдзухæй мит мæ зымæг уыдис.

Аккъыйы «Æмбырдгонды», афтæдæр мыхуыры рацыд публикаци Куртайы хъæуы тыххæй, цыран æвдыст цыд гуырдзиагты æмæ ирæтты æфсымæрон царды фæдыл æмæ дзы амындгонд уыдис мыггæгтæ – Майсурадзетæ, Хачапуридзетæ, Къажашвилитæ, Цховребашвилитæ æмæ æнд. Аккъыйы «Æмбырдгонд», сæрмагонд бузныг загъта Александре Давиты фырт Мачабелæн, кæцы Куртайы хъæуы æмæ уым æввахс хъæуты историйы, таурæгъты æмæ æндæр æмæ æндæр цымыдисон æрмæджытæ кæй балæвæрдта, кæцыты хсæн ирæтты тыххæй дæр уыдис æрмæг.

Аккъыйы «Æмбырдгонды» æмæ æндæр журнал-газетты псевдонимæй «гуырдзиаг ирæтты» мыхуыр цыдис Нестор Бакурадзеийы публикацитæ, кæцыран фыст уыдис ирон этнографийы, таурæгъты, цардуагон цымыдисон æмæ

13 Ис Дзауы районы

14 Уацмæ гæсгæ иронау «Бечъи» Оны нысан кæны.

нысаниуæгон фарстатæ. Нестор Бакуридзе ахсджиаг хай бахаста 19-æм æнусы ирон таурæгъты æмæ историйы ныффыстмæ, кæцыйæ бирæ цымыдисон ирон таурæгътæ æмæ истори аирвæзтис ферох кæнынай æмæ сæфынай.

Акъакъийы «Æмбырдгондимæ» æмгуыст кодта Теркы облæсты адæмон скъолайы инспектор Алекси Чыичинадзе, кæцы æндæр кусджытимæ иумæ ахсджиаг ролы сæххæст кодта Цæгат Ирыстоны ирон æвзаджы ахуыры æрфидаркæнынады.¹⁵ Уыцы периоды скъолаты ахуыр фылдæр уырыссаг æвзагыл цыдис, бынæттон æвзæгтæ та игнориргонд уыдысты. Паддзахы гæстæ æвзаджы ахуыр кæныны рæстæджы æрбайстой а.х. «æгомьг метод», кæцы предметты ахуыры æрмæст уырыссаг нысан кодта. Кавказы бирæ сфæлдыстадон адæймаг архайдта уырыссаг æмæ æндæр дисциплинæты ахуыр кæныны спайдагонд уыдаит бынæттон æвзæгтæ, цæмæй ахуыргæнинæгтæн ахуыр кёнын фенцондæр уыдаит æмæ бынæттон æвзæгтæ аирвæзтаиккой.

Акъакъи Цъеретелиæн сæрмагонд ахаст уыдис ирæттæм, сæхи 'рдгæй ирæттæ дæр стыр хъусдард æмæ уарзондзинад æвдыстой поэтмæ. Иронау тæлмац æрцыдис Акъакъийы бирæ уацмыстæ. Акъакъийыл зæрдæхæларæй фембæлдысты Кавказы¹⁶ æмæ Мамисоны цур.

Ирæтты ахуырады фарстайыл фыста Якоб Гогешвили. 19-æм æнусы, паддзахы Уæрæсейы ахуырадон политикамæ гæсгæ уыцы кавказаг хохбæсты цæрджытæн, кæдонæн дæр нæ уыдис фыссынад æмæ сын ахуыргæнæн æвзаг уырыссаг хъуамæ уыдаит. Ацы хъуыдыйы ныхмæ Гуырдызстоны бирæ разындис, уыдон 'хсæн Якоб Гогешвили дæр, уый куырдатæ, цæмæй ирæттæ скъолайы иронау сахуыр кодтаиккой. Уый æнаæрайсгæйыл ныматта а.х. «æгомьг» ахуыргæнæг арвитын, кæцы æрмæст зыдта уырыссаг æвзаг æмæ нæ зыдта

15 А. Цотниашвили 19-æм æнусы фæуды æмæ 20-æм æнусы райдианы периодика гуырдызаг-ирон æмахастыты тыххæй.

16 Ныртæккæйы Владикавказ.

бынæттон æвзæгтæ - гуырдзиаг, ирон, сомихаг, абхазаг æмæ æнд. - «Уый принципонæй уыцы хъуыды хъахъхъæдта, цæмæй Ирыстоны скъолаты уыдаит цæттæгонд ирон ахуыргæнджытæ, гуырдзиагы- гуырдзиагтæ, сомихагы- сомихæгтæ».¹⁷

Гуырдзиаг пресса хъусдард здæхта ирæтты социалон-экономикон фарстаты æрбæстон кæнынмæ æмæ æмæнкъарынимæ уыд уыдонмæ йæ ахаст. Газет «Цнобис пурцели» 1905 азы 14 октябрмæ (N2932) гæсгæ – «Рагæй цыд дзырд уыцы хизан ирæтты уавæры æгъдауыл æрæвæрыныл, кæцытæ Гуры мазрайы æмæ Теркы областы Самачаблойы хох бынæтты цардысты. Ацы хъуыддаг Кавказы фыццаг заместникады рæстæджы райдыдта 1853 азы æмæ йын уæдæй фæстæмæ, кæрон нал æрцыд. Ноджы зæрдиагæйдæр ацы хъуыддагыл байдыдтой кусын 1904 азы. Уæдыккон сæйрагхицауиуæгæн йæ зæрдæмæ фæцыдис йæхи советы уæнгты фылдæрхайы хъуыды, совет хъæугæйыл банымадта цæмæй хицауады æххуысæй тагъд рæстæджы æлхæд æрцауа Самачаблойы уыцы бынат цыран ирæттæ цардысты. Ацы бынæтты балхæныны фæстæ ирæттыл хъуамæ æрцауой дихгонд. ... Ныр куыд æцагæй фехъуыстам, афтæмæй хицауад тынг тагъд кæны ацы хъуыдаджы æмæ архайы аскъуыддзаг кæна Самачаблойы ирæтты æрбæстон кæныны фарста».¹⁸

Сæрмагонд ахастытæ уыдис ирæттимæ Александыр Хъазбегæн. Фыссæгæн ирæттимæ æнгом ахастыты æвдисы Хетæгкаты Къостайы зынгæ фыстæг Александыр Хъазбегы рынчыны тыххæй. 1893 азы 3-аг майы «Северни Кавказы (Цæгат Кавказы)» мыхуыр æрцыд Хетæгкаты Къостайы фыстæг, кæцыран уый дисгæнгæ æмæ мастьийæ загъта «Тбилиски Листокы» N94 мыхуыргонд информацийы

17 А. Цотниашвили 19-æм æнусы фæуды æмæ 20-æм æнусы райдианы периодика гуырдзиаг-ирон æмахастыты тыххæй.

18 <https://dspace.nplg.gov.ge/handle/1234/33062> - «информацийы сыф» 1905 аз. 14 октябры (N2932)

тыххæй, кæцымæ гæсгæдæр Александыр Хъызбег – «... ис æррадоны æндæр æрратимæ иумæ иумийаг палатайы, хæринаг хæры куыд тынг мæгуыр адæймаг, нæ йын ис цай æмæ тамако. Хъызбегæн нæй фадат хоскæныны аргъ бафида рынчындонæн». Хетæгкаты Къоста тынг смæсты ацы хабары тыххæй æмæ басидт Хъызбегы ‘ввахс хæстæджытæм цæмæй сбæлвырд кæной ацы информацийы кæнæ нæй зæгъой, афтæдæр Кавказы æндæр рауагъдты редактортæй куырдта цæмæй ныммыхуыр кæной нысангонд фыстæг æмæ информаци.

Гуырдзиаг пресса арæх мыхуыр кодта хабæртгæ Цæгат Ирыстоны Каукауы, афтæдæр Дзаугы æмæ мæздæггаг гуырдзиагты, гуырдзиаг аргъуаны, адæмон æмæ скъолаты тыххæй. Автандил Цотнишвилиы публикацийы «19-æм æнусы фæуды æмæ 20-æм æнусы райдианы периодика гуырдзиаг-ирон æмахастыты фæдыл» лæвæрд цæуы бирæ цымыдисон информаци. Уыдоны æхсæн ис информаци Цæгат Ирыстоны, Мæздæджы цæрæг гуырдзиагты тыххæй, цыран мыхуыргонд ис Хетæгкаты Къостайы хæлары, Димитри Арахъишвилиы фыстæг «Цалдæр ныхас Мæздæджы цæрæг гуырдзиагты тыххæй». Ацы фыстæгмæ гæсгæ «горæт Мæздæг, зындгонд у æмæ рагæй фæстæмæ ам кæй цæрынц гуырдзиагтæ, кæд æрцардысты уыдон ам, кæцæй æмæ цы аххосагæй, мæ хъуыдымæ гæсгæ ничи ницы зоны». Публикацимæ гæсгæ, зынгæ зонадон кусæг Димитри Бакрадзе нымадта, цæмæй «Гуырдзиаг æвзаг алкæмæй хуыздæр хъахъхъæдгонд у тушеттæгты хсæн æмæ æмæ мæздæггаг гуырдзиагты хсæн».

19-æм æмæ 20-æм æнусы гуырдзиаг периодикайы, радиойы, телеэферы бирæ авторæн ис цалдæр нысаниуæгджын публикаци æмæ сюжет мыхуыргонд æмæ бацæттæгонд ирæтты тыххæй, кæцыран бæрæг хайæ æвдфст æрцыд уыцы хæлар, аудæг æмæ æфсымæрон ахастдинад, кæцы

гуырджиагтæн æмæ ирæттæн уыдис кæрæдзимæ.

Гуырджиагты æмæ ирæтты æхсæн æнусты дæргъы æндæр нысанджын, позитивон, историон фæзындтæ бирæ æрцыдис, кæцыйы рабæрæг кæнын æмæ æхсæнадæн информацийы бадæттын тынг нысанджын у гуырджиаг-ирон æмхастыты позитивон, конструкцион фæлгæрты аздахынæн.

Рекомендацитæ ахуырады æмæ зонады министрадæн:

- Гуырджиагты æмæ ирæтты иумæйаг историйы позитивон элементты иртасыны æмæ популяризацийы къухсаразын. Ай тыххæй бæллиццаг у, цæмæй хицауад рахицæн кæна гранты компонент, цæмæй гуырджиаг æмæ ирон историкты æмгуыстадæй уагъд æрцæуа нысаниуæгон историон фарстаты иумæйагон иртасæн:

- Скъолайы æмæ университеты ахуыргæнæн чингуыты æвдыст æрцæуа гуырджиагты æмæ ирæтты æмахастдзинады уæлдай цымыдисон æмæ нысанджын историон факттæ.

Ирон æвзаг, фыссынад, дин. Гуырджиаг-ирон культурон идентондзинад

Ирон æвзаг индоевропаг æвзæгты цæгат ирайнаг къордмæ хауы. Ирон æвзаджы дыууæ диалекты - ирон æмæ дыгурон хицæн кæнынц. Литературон æвзагæн æвзæрст æрцыд ирон диалект. Гуырджыстоны цæрæг ирæттæ сæйрагæй ирон диалектыл ныхас кæнынц.

Лингвистты хъуыдымæ гæсгæ ирон æвзаг индоевропаг æвзæгты ирайнаг къордмæ хауы, гуырджиаг æвзаг та иберийон-кавказаг æвзæгты къордмæ хауы, хицæнгонд æвзагон къордмæ хауынмæ нæгæсгæйæ уæддæр гуырджиаг æмæ ироны бирæ иумæйаг формæ ис. Бирæ æнусон æмдзарды фæстиуæгæн ирон æмæ гуырджиаг сыхаг адæмты лингвистон фæд дæр бирæ хуызæй æссарæн ис. Ироны гуырджиаг æмæ æндæр

кавказаг æвзæгты фæдыл бирæ зонадон кусæг нысан кæны – «Академик Георги Ахвледианийы хуыдымæ гæсгæ ирон æвзаг «Тынг кавказаггонд у», Абайты Васойы хуыдымæ гæсгæ «Уый мидæг ирайнагимæ иумæ бирæ ис æнæирайнаг комбинацигонд».¹⁹ Абайты Васо ирон æвзагимæ параллельтæ æртæ гуырдзиаг æвзаджы – гуырдзиаг, мегрелаг æмæ свайнаг æвзæгты уыны²⁰ æмæ бæлвырд кæны æмбæлгæ литературон æмæ грамматикон æрмæг.

Зонадон кусджыты хуыдымæ гæсгæ, гуырдзиаг æвзаджы дæр ис иронæй равзæргæ æрбайсгæ дзырдтæ.²¹²² Доктор К. Аугустины хуыдымæ гæсгæ, ирон æмæ гуырдзиаг æвзæгтæн «Иумæйаг ис æрмæст лексика нæ, фæлæ грамматика дæр»²³. Гуырдзиаг-ирон æвзагон ахастытæ æмæ æрбайсгæ дзырдты тыххæй бирæ зонадон публикаци æмæ куыст ис (Г. Ахвледиани, Абайты В., М. Андроникашвили, Беппиты Н., М. Букиа, М. Чухуа æмæ æндæртæ).

Гуырдзиаг æмæ ирон æвзагон æввахсдзинады æвæццагæн йæ къух сарæзта чырыстонады ахæлиу кæнын дæр. Гуырдзиагæй иронмæ æрбайсгæ дзырдтæ нымайы профессор Дж. Гвасалиа ироны æрфидаргонд динон терминологийы æмæ къуырийы бонты нæмтты хай дзуар–джвари,

Таранджелоз-Мтаварангелози, мархо-мархва, Микел-габиртæ–Микел-Габриел, бараска-параскеви (майрæмбон), куыри-квира æмæ æндæр.²⁴

19 Беппиты Н.–Гуырдзиаг-ирон æвзагон æрбайсгæтæ. Гуырдзиаг-ирон рæзты перспективтæ II æхснаæдамон конференцийы æрмæг 2016 аз.

20 **Абаев В. И. Ирон æвзаг æмæ фольклор 1949**

21 Беппиты Н. – Гуырдзиаг-ирон æвзагон æрбайсгæтæ. Гуырдзиаг-ирон рæзты пермпективтæ II æхснаæдамон конференцийы æрмæг 2016 аз.

22 М. Букия гуырдзиаг-черкезаг-ирон лексикон фембæлтытæ. Гуырдзиаг-ирон рæзты перспективтæ II æхснаæдамон конференцийы æрмæг 2016 аз.

23 Карл Аугустин, филологийы доктор – «Ироны индоевропæйаг æвзаг æмæ гуырдзиаджы – æнæевропæйаг æвзаджы æмбæстдзинад». Гуырдзиаг-ирон рæзты перспективтæ V æхснаæдамон конференцийы æрмæг 2019 аз.

24 Гуырдзиаг-ирон æмахастыты историйæ, Джондо Гвасалиа, дзуары сæнæфсир

Професор Абайты В. Сыгъдæг Георгийы ирон формæйы ном Уаз-Герги²⁵, æвæццæгæн свайнагæй æрбайстыл нымайы, фæлæ иронæй та свайнагмæ æрбайстыл нымайы ранг-ы, кæцы свайнагау мыдæй цæттагонд æнæалкоголон нуæзт нысан кæны, фæлæ иронау та «ронг» ирон мифологийы бæгъатыр Нарты мифон нуæзт у²⁶, кæцыйы ном æмæ афыст дæр нысанджынай у Сванеты традицион нуæзты хуызæн.

Професор Беппиты Наирайы хъуыдымæ гæсгæ, хуры нысангæнæг ирон ныхас хур-ы гуырдыаг ныхæсты бадзырдты «мхурвале, гахуребули» æмæ æндæр æмбæлы, афтæдæр ном «хварамзе» æмæ географин бынаты хохисмта (хох иронау хох у) гуырдыаг æмæ ирон бындурты иугондæй райстыл нымайы²⁷.

Зонадон кусджыты лæмбынагæй æркастмæ гæсгæ, гуырдыагты æмæ ирæтты ‘хсæн æмахастдзинад цымыдисон элементты хъахъхъæны адæмон сфæлдыстад æмæ таурæгътæ. Таурæгъ Амирандареджаниан дзæвгар ахæлиугонд у ирæтты ‘хсæн æмæ фæзындис ирон верси, кæцыйы ирæттæ «Даредзантæй» хуыдтой. Абайты Васойы хъуыдымæ гæсгæ, ирон «Даредзантæ» æввахс лæууы Амирандареджанианы свайнаг æмæ пшаваг верситæм. Нымайынц, цæмæй иронæй æрбайсгæ у гуырдыагмæ Нарты эпос²⁸.

Нарты эпосы æмбырд кæнын, иртасын æмæ мыхуыр кæнын 19-æм æнусы 60-æм азты райдыдтой Тбилисы адæмон семинарийы ирон æвзаджы ахуыргæнæг Даниел Чъонкадзе æмæ ирон ахуыргæнæг Цораты Васил.

Хуссар Ирыстоны фыццаг адæмон ахуыргæнæг уыдис Тома Чочиев (Чочишвили)²⁹, кæцыйы фырт дæр Георги

25 Абаев В. И. Осетинский язык и фольклор 1949 жж. 305

26 Абаев В. И. Осетинский язык и фольклор 1949 жж. 305

27 Абаев В. И. Осетинский язык и фольклор 1949 жж. 299

28 Беппиты Н. – Гуырдыаг-ирон æвзагон æрбайсгæтæ. Гуырдыаг-ирон рæзты пермспективтæ II æхснаæадæмон конференцийы æрмæг 2016 аз.

29 Гуырдыаг-ирон культурон æмахастыты историйæ. Проф. Цхуырбаты

Чочишвили нысанджын хай бахаста XIX-æм æнусы кæрон æмæ XX-æм æнусы райдианы ирæттæ ахуырады фарстайы. Георги Чочишвили гуырдыаг прессайы «Лиахвели»-йы псевдонимæй мыхуыргонд цыд.

1837 азæй сауджын Георги Чьонкадзе йæ бинонтимæ иумæ цардис æмæ сфæлдыстадон куыст кодта Мæздæджы. Йæ фырт Даниел Чьонкадзе Мæздæджы сахуыр кодта ирон æвзаг. Даниел ирон æвзаг амыдта Стъараполы æмæ уый фæстæ Тбилисы динон семинарийы, уый сарæзта ирон-гуырдыаг æмæ гуырдыаг ирон дзырдæттæ.

Ирон æвзагыл фыссынады фыццаг хуызæгæн нымæд цæуы Зеленчукы уæлмæрдæ дуры фыст, кæцы грекаг фыссынадæй у æххæстгонд³⁰. Чырыстонады дини ахæлиумæ иумæ Ирыстоны ахæлиу грекаг æмæ гуырдыаг фыссынады хуызæгтæ.

XIX æнусы 20-30-æм азты латинаг шриффт цыд пайдагонд, кæцы фæстæдæр Цæгат Ирыстоны къирилицайæ æрцыд ивд. Хуссар Ирыстоны XX æнусы 50-æм азты астæуккаг периоды онг гуырдыаг графикайы бындурыл арæзт ирон дамгъуатæй пайда кодтой.

XIX æнусы райдайæны гуырдыаг графикайы бындурыл сарæзта ирон дамгъуат Иуане Ялгъузидзе (Гæбæраты)³¹, Иуане Ялгъузидзейы рдыгæй ирон æвзагыл гуырдыаг хуцури дамгъуаты спайдайæ сарæзт Куывдуат 1819 азы æрцыд мыхуыргонд Тбилисы. Ялгъузидзейы конд дамгъуаты бындурыл фæстæдæр иронау æндæр динон литературæ дæр æрцыд мыхуыргонд.

XIX æмæ XX æнусты активонæй цыд уырыссаг къирилицайы бындурыл ирон фыссынады æрфидар кæныны политикæ

3. «Сабчъота Осети (Советон Ирыстон)» 18.04. 1972 аз.

30 Кæс, этникон бирахуызондзинад Гуырдыстоны. Адæмон хъахъхъанæджы чыныгдон, 2021 аз.

31 Вахтанг Итонишвили – Штрихтæ этнографион протретæн. Журнал «Дзуар вазисы».

æмæ нырдаер ирон фыссынад иуылдаер ахызтис къирилицайы бындурыл конд дамгъуатмæ.

Гуырдызстыны ирон æвзаджы сахуыр кæнынаен стыр традици ис. Советон периоды ирон æвзаг 50-мæ ‘ввахс скъолайы амынд цыд, стæй ацы нымæц зындгонд цауты тыххæй бирæ фæкъаддæр. Гуырдызстыны контролгонд территорийыл ирон æвзаг 2009 азæй факивонæй нал ахуыр кодтой. Адæмон хъахъхъæнынады уæвæг этникон къаддæрты совет бирæазон адвокатирдзинады æмæ адæмы барты хъахъæнæгы рекомендациты фæстиуæгæн ахуырады министрад 2016 азы райста æмбæлон уынаффæ æмæ Гуырдызстыны цæрæг 6 чысылнымæцон этносты (ирæттæ, хундзагтæ/авайрæттæ, удигъæгтæ, кисттæ/цæцæйнагтæ, ассириагтæ, курдтæ/езидтæ) бæрнонтæн лæвæрд æрцыд фадат скъолаейы ахуыры фæлгæтты сахуыр кæной мадæлон æвзаг, се ‘хсæн ирон æвзаг дæр ис. Предмет нæу æнæмæнгхъæугæ ахуыргæнинагтæн.

Динон фарстайы гуырдызагты æмæ ирæтты æмахагстдзинады тыххæй ныл информаци æмбæлы, куыд гуырдызаг авторты зонæнты æмæ публикациты («Картлис цховреба», Вахушти Батонишвили, М. Лорткипанидзе, Дж. Гвасалиа, И. Мегрелидзе, Отонишвили æмæ æндæртæ), афтæдæр фæсарæйнаг авторты – Прокофи Кесариелы æмæ æндæрты зонадон куыстыты. Ацы равзарæнты æмæ публикацитæм гæсгæ æндæр æмæ æндæр дуджы гуырдызаг паддзахтæн, каталикостæн æмæ æндæр æмæ æндæр æмвæзады паддзахадон гæстæ æмæ динон иерархитæ ирæтты хсæн чырыстонады дины ахалиу кæныны нысаниуæгон ролы сæххæст кодтой.

«Картлийы цховребама» гæсгæ Картлийы чырыстонады дины амынды фæстæ Андриа Пирвелцодебули æмæ Свимон Кананели Ирыстонмæ ацыдысты æмæ уымдæр динамынд скодтой. «Бацыдысты бæстæма» Ирыстонмæ æмæ бахæцца сты горæтмæ, кæцы хуындис Фостафор, цыран стыр диссаг сарæзтой æмæ бирæ адæмы æрæмбырд кодтой æмæ сæ

сахуыр кодтой». VI-æм æнусы византиаг историк Прокофи Кесариелмæ гæсгæ «Иберты арæнмæ ‘ввахс бирæ æндæр æмæ æндæр знамтæ цардысты. Уыдоны æхсæн уыдысты алантæ æмæ абасæгтæ, кæцытæ чырыстон сты æмæ рагон заманæй фæстæмæ сты ромæгты хæлæртгæ». 921-925 азты чырыстон дин Ирыстоны паддзахадон динай расидтысты, кæцыйы дæр стыр хайад райста Константинополы патриарх Николоз Мистикос æмæ Абхазийы æмæ Егрисы паддзах Георги, кæцы снатлиа кодта ирæтты/аланты хицауиуæггæнджыты æмæ хистæрты.³² Аланты епископон эпархиты номхыгъды ныл фыццагхатт X-æм æнусы æмбæлы. Константинополы аргъуанон диптихы уый Уæрæсейы фæстæ 61-æм бынаты ахста.³³ Куыд зыны уымæ гæсгæ Ирыстоны чырыстон дин парахат кæнын Гуырдзыстоны паддзахады æххуысæй æмæ къух арæзтæй æххæст цыд.

XVII-æм æнусы Ирыстоны аргъуантæн аргъуанон дзæнгæрæгтæ балæвар кодта паддзах Георги XI æмæ съл æмбæлон фыстытæ дæр скодта.

Æрбабырстыты æмæ æндæр аххосты тыххæй æвæццагæн чырыстон дин периодгай лæмæгъ кодта ирæтты хсæн кæнæ йæ хъуыд рæстæгмæ гæсгæ ивындзинæдтæ æмæ бæлвырд реформæтæ. Гуырдзиаг паддзахтæ, хистæртæ æмæ динон гоймæгтæ стыр хъусдард здæхтой Ирыстоны чырыстон дини æрфидаргæнæн фарстамæ. Зынгæ факт у, æмæ XVIII-æм æнусы астæу заманты Уæрæсейы Вахтанг æхсæзæмимæ иумæ динон гоймæгтæ дæр алыгъдысты, цыран уыдон æндæр фарстатимæ иумæ ирæтты хсæн чырыстон дини сфидар кæнын æмæ ахæлиу кæныны æнæмæнгдзинады фарста æрывæрдтой.

1742 азы гуырдзиаг бæрзонд лæууæг сауджынтæ –

32 Профессор Джондо Гвасалиа, гуырдзиаг-ирон æмахастдзинады историйæ.

33 Профессор Джондо Гвасалиа, гуырдзиаг-ирон æмахастдзинады историйæ.

Мæскуыйы Знаменскийы моладзæндонны раздзæуæг, сæйрагепископ Николоз æмæ сæйрагепископ Иосеб Самебел, Уæрæсейы императорæн бавдыстой уац (доклад) Ирыстоны чырыстондзинады сног кæнын æмæ сфидаркæныны тыххæй гуырдыаг сауджынты арвитыны æркуырдаей. Гуырдыаг сауджынтæй сконд къамис 1745 азай 1771 азмæ куыста Ирыстоны æмæ æххуыс кодта чырыстондзинады парахат æмæ сфидар кæнынаен. Ацы периоды гуырдыагæй иронмæ тæлмацгонд æрцыд æмæ гуырдыаг шрифты спайдайæ уагд æрцыд динон литература ирон æвзагыл. «Ирæтты стыр æххуысгæнаг уыдис Ерекъле дыккаг, кæцыйы бахæсæй дæр Антон каталикос сахуыр кодта ирон æвзаг».³⁴ Антон каталикос Гуырдыстонмæ æркодта динон ахуырады райсын кæй фæндыд уыцы ирон фæсивæды, кæцытæ Телауы семинары райстой динон ахуырад æмæ стæй сауджынтæй урæд æрцыдысты ирæттæй цæрæгджын хъæуты. Ерекъле дыккаг æмæ паддзахы гомдуары æххуысæй райста ахуырад Иуане Ялгъузидзе – Гæбæраты, кæцы фæстæдæр стыр хайбавæрд бахаста ирон дамгъуаты æмæ фыссынады сарæзты æмæ уыцы периоды гуырдыаг-ирон æмхастыты. Профессор Б. Гамхърелидзе æмæ гæсгæ³⁵ - XVIII æнусы кæрон Ерекъле дыккаджы Цылкънысы сæйраг епископос Иуане Мтианетмæ арвыста чырыстондзинады сфидар кæнынмæ. Скæсæн Гуырдыстоны хохæгтимæ иумæ уый Тырсыгомæ цæрæг ирæтты дæр бабæрæг кодта, кæдоны тыххæйдæр сæйраг епископосæн Иуане ныффыста, зæгъгæ ирæттæ сыгъдагæй æххæст кæнынц мархо, сæ зæрдыл дарынц бирæ дзуары ном, ис сын уырнынад æмæ динон ахуыры ныхмæ не сты.

Ирæтты æмæ гуырдыагты иумæйаг динон цард кæронмæ нæдæр коммунистон хицауиуæгады эпохæйы фехæлд. Æнагæсгæ агрессивон атеизмы политикамæ, советон

34 Профессор Иосеб Мегрелидзе, ирæтты цæрæнуæттæ Стыр Леуахигомæ.

35 Профессор Баха Гамхърелидзе – арæзтой кæрæдзийæн зиæнттæ «Дзуар вазысы» 1997 аз.

эпохайы дæр, арæнгондæй æмæ арæх сусæгæй, фæлæ уæддæр арæзт цыд динон æмæ адæмон бæрæгбонтæ æмæ ритуалтæ. Æмхæцца гуырдзиаг ирон хъæуты гуырдзиагтæн æмæ ирæттæн уыдис æмæ 90-æм азты æмæ фæстæдæр периоды конфликтмæ нæгæсгæйæ сын абондæр ис иумæйаг кувæндæтæ. Практиконæй нæхъæн Гуырдзыстоны масштабæй уыцы хъæуты æмæ цæрæн бынæты, цыран компактонæй цардысты гуырдзиагтæ æмæ ирæттæ арæх уыд гуырдзиагты рдыгæй æмæ ирон æмæ ирæтты рдыгæй гуырдзиаг хæстæджыты, сыхæгты æмæ æмдзуарджынты фæхонын динон дзуарыбонтæм.

90-æм азты конфликты фæстæ ацы традици иуæй-иу бынæтты фæкъаддæр ис, фæлæ 2008 азы хæсты агъоммæ гуырдзиагтæ æмæ ирæттæ бирæ раны уæддæр тырныдтой традицион дзуарыбонты æмæ ритуалты иумиагæй аразын. 2008 азы Уæрæсе-Гуырдзыстоны хæсты фæстæ бынативды арæнæвæрдты тыххæй, банысангонд ахастытæ тынг фæзын сты æмæ арæх нал гæнæн кæны.

Бирæанусон чырыстондзинады процессы параллелонæй ирон темы удагасæй баззад чырыстондзинады агъоммæ кувæндæты хай æмæ уыдонимæ баст динон ритуалты сæххæст кæныны традици. Ирæтты уырнындзинады æвдыст цауы чырыстонады æмæ чырыстон дини агъоммæ дини синкретизацийы тыхджын фæд. Чырыстонагъоммæйы бардуагты хай бавзæрста бæлвырд адаптаци æмæ иугæдон интеграци æмбæлон сокралон функцийы æххæст кæнынаен нымадгонд чырыстон дзуæрттимæ. Ирæттæй цæрæгджын хъæуты ирæттæ куывтой, куыд уыцы хъæуы уæвæг чырыстон аргъуанты, афтæ куывтой сæхи æндæр æмæ æндæр бардуагты æмæ динон дзуæртты номыл арæзт нысæнтты цур дæр. Афтæ-ма ныл иуæй-иу ран æмбæлы сокралонæй нымадгонд бæлæсты цур кувыны практика дæр.

Ставдкъах фосы, галты æмæ бирæгъты æххуысгæнæгыл

нымад у Тутыр, кæцы бæрæг параллелы ссары Сыгъдæг Тевдоремæ æмæ Тевдоробамæ. Фæлвæра та лыстæг къахфосы æххуысгæнæгыл нымад у, Æфсати сырды æххуысгæнæгыл нымад цæуы. Фидуан сывæллæтты æххуысгæнæг у. Бирæ ран ныл æмбæлы Тарнджелосы – Мтаварангелозы нысан. Хæцгæ низты бадуагыл нымад цæуы Аларды. Банысангонд дзуæрттæ æмæ кувæндæты параллелонæй ирæттæ цы хъæуты цардысты уым ныл æмбæлы æндæр бирæ чырыстонагъоммæ дзуары æмæ чырыстон зæды номыл арæзт кувæн нысæнттæ.

Иу нысаниуæгджын специфика, кæцы ахастæвдисæг у ирон кувæн нысæнттæн уый у кувæндоны нысаны «æрхæсыны» æмæ ахæссыны традици/фадат. Банысангонд нысан кæны уæвæг дзуары нысаны бынатæй дуры æмæ æндæр дзаумæйы сисын æмæ йæ нæуæг бынатыл аразинаг кувæндоны нысаны бындуры нывæрын æмæ ахæм дзуары кæны зæды номыл ног нысаны саразын. Ирæтты ‘хсæн ныртæккæ дæр ис баззайгæ ахæссыны рæстæджы æмбæлон куывдты зæгъыны æмæ ритуалы сæххæсткæныны традици.

Ирæттæн традицимæ гæсгæ сæ рагфыдæлтты мыггагон кувæндон-нысанæй хастой дур кæнæ ритуалмæ гæсгæ гæнæнуæвæг æндæр сакралоныл нымад дзаумæ, хъæуы бæрзонд раны иу равзæрстой аккаг бынаты æмæ уым арызтой рагфыдæлтты кувæндон нысаны номыл нæуæг нысаны. Ахæм традицийæ ахæсгæ æмæ амад нысæнттæ ирæттæй цæрагджын Гуырдыстоны æндæр æмæ æндæр хъæуты ныл æмбæлы. Уырнонты хъуыдымæ гæсгæ æмæ традицийæ ацы рахæсгæ нысæнттæ иу нымад цæуынц хæрзиуæг æмæ тыхы уæвынæн, куыд уыцы нысан, цыранæй æрцыд уый рахæссын. Фæлæ ацы рæстæджы бын (фыццаг) нысан хъахъхъæны конкретон дзуары æмæ зæды номыл амад сæйраг нысаны/кувæндоны статусы.

Динон дзуарыбонты рæстæджы куывд æххæст кæны хистæр-сауджын, кæцы ссудздæн æртæ цырагъы.

Уырнонтæ нывондæн æрхæссынц сæгъ, фыс кæнæ гал. Куывды рæстæджы табугæнджытæ снывондкæнинаг фосæн цырагъæй йæ хъусы цур хъуынтæ сарауынц. Хуыцауы, дзуары кæнæ зæды номыл снывонд кæндзæн ритуалон нысæнттæн бацæттæгонд хæлцы – сæрмагондæй скувынæн фых æртæ ритуалон дзул-хæбизджын (цыхтæй, царв æмæ картофæй конд дзул), нывондгонд фосы æртæ фæрскы æмæ сæрмагондæй дзуарыбонæн бацæттæгонд нозт (багæны кæнæ арахъхъ). Банысанкæнинаг у, уый дæр æмæ ацы ирон ритуалтæн æнгæсдзинад ис Скæсæн Гуырдыстоны хохбæсты цæрджыты – пшавæгты, мохевгты, мтиулæгты æмæ æндæр регионты адæмон динон традицитæм.

Ирон культура бонджын у æндæр æмæ æндæр жанры зарджытæй æмæ кæфтытæй. Зард æмæ кафт ирон адæмы царды æнæахицæн хай уыд цины, куысты, динон, алыбойнаг æмæ адæмон ритуалты сæххæст кæныны рæстæджы. Зонадон æхсæнады бæрнонтæ 20-мæ³⁶ æввахс ирон кафт æмæ сæдæгай зарæг хицæн кæнынц, фæлæ Гуырдыстоны æмæ Цæгат Ирыстоны стугыт нывгæнæг Тугъанты Махарбег 25 кафты дих кодта.³⁷ Ирон культурайы кафт Нарты эпосы дæр ис лæвæрд, Нарты Сослан багæны фыцæн цуайнаджы былыл кафы.³⁸

Хуссар Ирыстоны зарды æмæ кафты ансамбл 1938 азы арæст æрцыд. Гуырдыиаг-ирон бирæ æнусон æмахастдзинад, сыхагдзинад æмæ иу тыгъдады цæрын ахадындзинад скодта музыкалон аивадыл. Гуырдыиаг æмæ ирон музыказонджытæ Димитри Арахъишвили, композитор Виктор Долидзе, ирон аивады архайджытæ Галаев, Мамулов æмæ æндæртæ гуырдыиаг æмæ ирон музыкайы хсæн æнгæсдзинад уыдтой æмæ нымадтой, ирæттæм бирæхъæлæсон зарæг гуырдыиаджы

36 Этникон бирæхуыздзинад Гуырдыстоны. Адæмон хъахъхъæнæгимæ уæвæг толерантонады центры рауагъд 2021 аз.

37 Советон Ирыстон 1972 аз 6 май «Къахфындзтыл кафт».

38 Уыцыран.

ахадынæй фæзындис, зæгъгæ. Ацы ахадын ныл уæлдайдæр Хуссар Ирыстоны æмбæлы. Гуырдыаг бирæхæлæсджын ахадынмæ нæгæсгæйæ ирон зарджытæ нæ фесæфтой сæхирдыгондзинад.

Ирон фольклорон зарджыты æмбырдкæнынмæ фыццаг къахдзæфтæ авæрдта Кавказы (Владикавказы) райгуыргæ æмæ хъомылгонд номдзыд гуырдыаг композитор Димитри Арахъишвили³⁹. 1902 азы уый фембæлд Хетæгкаты Къостаимæ æмæ йын базонгæ кодта йæ нысæнттæ ирон музыкай æмбырд кæныны тыххæй. Ацы хабар Хетæгкаты Къостайæн тынг æхсызгон уыдис. Ирон музыкаемæ стыр цымыдис равдыста Закариа Палиашвили æмæ бирæ фыстытæ сарæзта. Виктор Долидзе 200-мæ ‘ввахс ирон зарæг ныффыста æмæ сахуыр кодта.

Гуырдыстоны фольклоры националон центр 2015 азы рауагъта ирон зарджыты æмбырдгонд, кæцымæ 60-мæ ‘ввахс зарæг хаст æрцыд. Æмбырдгонды цифрон верси къухыфтгæ у фольклоры центры веб-фарсыл.⁴⁰

Хуссар Ирыстоны администрацийы ис адæмон кафты æмæ зарды хицауадон ансамбль «Нартеби», кæцыйы репертуардæр у гуырдыаг æмæ ирон адæмон кæфтытæй æмæ зарджытæй конд.

Ирон театр æмæ драматургийы равзæрд Хетæгкаты Къостаимæ иу кæнынц. Уый 1897 азы ныффыста пьесæ «Дуниа» кæцы нысанджын схуыст уыд ирон драматургийы райрæзтæн.⁴¹ Ирон æвзагыл фыццаг равдыстытæ Цæгат æмæ Хуссар Ирыстоны хъæуты уагъд æрцыд 1900-æм азты райдианы. Равдыстты аивадмæ цымыдисгæнæг æвзонг фæсивæд æвæрдтой.

³⁹ Газет «Тбилис» 29 август 1987. «Нæ бирæхæлæсады хæстæгад».

Мариам Гаршаулашвили

⁴⁰ <http://folk.gov.ge/osuri/>

⁴¹ В. Цабаты, Хетæгкаты Къостайы номыл Хуссар Ирыстоны паддзахадон драмон театр 1957 аз.

1906 азы Тбилисы бындур æвæрд æрцыд ирон драмон кьордæн, кæцы уыдис фыццаг профессионалон ирон театр. Уымæн кьухдариуæг кодта актер Мамиты Г. Брытъиаты Е. сæвæрдта фыццаг театралон равдыст «Худинагæй мæлæт хуыздæр у».⁴²

1930 азы Тбилисы ирон драмон кьорды бæсты арæзт æрцыд змæлгæ коллективон театр, кæцыйы кьухдариуæггæнджытæ уыдысты Кокойты æмæ Кантариа. 1931 азы Цхинвалы арæзт æрцыд Хуссар Ирыстоны паддзахадон драмон театр. Театр фыццаг равдыст сæвæрдта уыцы азы 29 июлы сæвæрдта – пьесæ «Уазал æмæ тæвд», автор уыд Церетели, æвæрды режиссер Хетæгкаты, нывгæнæг Тугъанты.⁴³

1933 азы Руставелийы театры студийы байгом ис ирон сектор, цыран Цхинвалæй ахуыр кодта 20 æвзонг. Ахуыры фæуды фæстæ уыдон Цхинвалы театрмæ æрцыдысты.

Цхинвалы театры уыдис ирон æмæ гуырдыиаг хъызджыты кьордтæ, спектаклтæ гуырдыиаг æмæ ирон æвзагыл цыдис æвæрд. Дæсгай азты дæргъы театр ирæтты æмæ гуырдыиагты хæлардынады æмæ сфæлдыстадон архайды ахсджиаг ардзæст уыдис.

Рекомендацитæ ахуырады æмæ зонады министрæдæн

– Ахуыргонд æрцæуæт ирæтты компактонæй цæрæн бынæтты ирон æвзаджы ахуыр кæныны сфидары амалдынад (уыцы скъолаты йеддæмæ цыран ныридæгæн ахуыр цæуы ирон æвзаг);

– Ирон æвзаг сахуыр кæныны фадаты кьухарæзт ахуырады æмæ зонады министрæды кьухарæзтæй Гуырдыстоны уагъд æрцæуæт ирон æвзаджы æмæ литературайы ахуыргæнæн

42 К.Чочиев, Этапы развития и формирования юго-осетинского драматического театра, Тбилиси 1983 г.

43 В. Цабаты, Хетæгкаты Къостайы номыл Хуссар Ирыстоны паддзахадон драмон театр 1957 аз.

чингуытæ;

– Къухарæзт æрцæуæт ирон æвзаджы педагогты бацæттæ кæнын æмæ сцæттæ кæнын.

Рекомендацитæ культурайы æмæ цыртты хъахъхъæды министрæдæн æмæ бынæттон хæдуынаффæйадæн

– Ахуыргонд æрцæуæт ирон темы динон культурайы специфика, хирдгондзинад æмæ Гуырдзыстоны æнæматериалон культурон бындарады цырты статус лæвæрд æрцæуæт Гуырдзыстоны контролгонд территориыл, ирон цæрджытæ цы хъæуты сты уым адæмон (кæнæ адæмонгонд) динон ритуалты снысан кæныны уæлдай нысанджын æгъдæутты ритуалтæн æмæ кувæндонны нысæнтты арæзты традицитæн;

– Къухарæзт æрцæуæт Гуырдзыстоны контролгонд иронæвзагон хъæуты ирон адæмон дзуарыбонты снысан кæныны традицийы бахъахъхъæнынæн æмæ сыхаг гуырдзиаг хъæуты традиционæй хайад исын. Афтæдæр къухарæзт æрцæуæт гуырдзиаг хъæуты адæмон бæрæгбонты снысан кæныны рæстæджы ирæты æрхоныны традицийы сног кæнын;

– Къухарæзт æрцæуæт аивад æмæ культурайы (уыдонны æхсæн динон культурайы) сферайы гуырдзиагты æмæ ирæтты æмгуыстады, историйы æмæ æнгæс иртасæны популяризацийæн.

Ирæтты культурон, динон, ритуалон кæнæ æндæр тыхджын эмоционалон мысинагты расайæг бынæттæ

Æрфарст ирæтты æмæ гуырдзиагты абсолютон фылдæр хай æнæ эмоциты æдде йæ бон нæу ныхас кæнын ивгъуыды

позитивон мысинаэгтыл æмбæллты, хæстæджыты, иумиагон цины, бæрæгбонты кæнæ динон дзуарыбонты нысан кæныны тыххæй.

Арфæйаг у, æмæ конфликты фæстæ периоды иуæй-иу региенты, раздæрон масштабæй нæ, фæлæ уæддæр абоны онг баззадис ацы бæрæгбонты иумиагонæй снысан кæныны традици, афтæ куыд ирæттты æмæ гуырдиæгты иумæйаг табуганæны бынæттæ.

Тетрицхъаройы муниципалитеты Менкалisy хъæуы, хъæуæй 2-3 километрмæ, Мухраны лæууы Плиты æмæ Мæхъиты мыггагон кувæндон-нысан.⁴⁴ Æрфарстгонд адæймæгты информацимæ гæсгæ уый ивгъуыд æнусы 50-æм азты арæзт у. Банысангод нысаны фарсмæ цæрæг менкалиселаг сылгоймаг кæцы ныртæккæ Тбилисы цæры, Мæхъиты мыггагæй, цалдæр азы размæ, йæхи хæрдзтæй самадта кувæндон кæцыйы сæйраг зæды дзурыныв ис æвæрд.

Плиты æмæ Мæхъиты бæрнон лæгтæ ацы нысаны цур æмбырд кодтой, куывтой, æргæвстой ритуалон кусæрттаг æмæ-иу нысан кодтой мыггаджи æмæ æндæр дзуарыбонтæ, цыранмæ-иу хуыдтой сæ хæстæджыты, сыхæгты, хæлæртты, кæцыты ‘хсæн дæр-иу бирæ гуырдиæгтæ уыдис.

Нысанмæ ‘ввахс, тулдзбæласы бын арæзт уыд згъæрæй конд цæлкæнынæн фынг æмæ бандæттæ, цыран akkaг ритуалты фæстæ кæрдзын хордтой кувджытæ, сæ бинонты уæнгтæ æмæ æрхонгæ уазджытæ.

Менкалisyы нысаны цур адæмон æмæ динон дзуарыбонтæ нырдæр нысан кæнынц. Ацы хъæуæй рацæугæ адæм, кæцытæ Гуырдыстоны, Уæрæсейы æмæ Цæгат Ирыстоны цæрынц рæстæгæй-рæстæгмæ æрцæуынц Менкалисæ æмæ нысан кæнынц религион бæрæгбонтæ.

Аналогон уавæр гæнæн ис æмæ фенæм Гуджареты комы. Гъвтисмшобелийы хъæуы, Мады-Майрæмы бæрæгбонныл

44 Кæс. Нывтæ æфтуаны

æнахъæн комы цæрджитæ-иу æмбырд кодтой æмæ ацы традици комунистæ дæр нæ фехæлдтой. Абондæр ацы бæрæгбоны нысан кæнын, хъæуы баззайгæ XI æнусы аргъуæнмæ бацыдæй, уым сæрды бонты уæвæг цалдæр цæрæг дарддæр кæны.

Елиаоба Гуырдыстони æндæр æмæ æндæр бынаты Месхеты, Имереты æмæ Къахеты нысан кæнынц. Стыр Митъарбы æмæ æндæр ирон хъæуты цæрджитæн ацы бæрæгбон тынг ахсджиаг у. Бакъурианæй стыр Митъарбы хъæумæ фæндагыл рахисфарс комунистты рæстæджы дæр уыдис ирон кувæндон. Абон уым чысыл аргъуан ис арæзт. Сыгъдæг Елиайы бæрæгбон 2 августы у, традицимæ гæсгæ ардæм бирæ адæм цыд кувынмæ, цырагъ судзынмæ æмæ традицион фынгимæ. Ацы бæрæгбон афтæ тынг ахсджиаг æмæ аргъджын у ирæттæн, æмæ абондæр ацы бынатæй Уæрæсейы Федерацимæ ацæугæ ирæттæ, раст у чысыл нымæцæй, фæлæ уæддæр æрцæуынц бæрæгбоны нысан кæнынæн.

Къасы муниципалитеты Хвиты хъæуы ис Ломисы, Уастырджый æмæ æндæр кувæндæтты нысæнтæ. Ам куадзæны дыккаг боны сæрмагондæй нысан кæнынц Мады-Майрæмы бæрæгбоны «Бенисобайы».⁴⁵ Нысангонд аргъуаны цур æмæ практиконæй алкæцы нысаны цур, цыран æрдз æмæ климат дæтты ацы фадаты мыгтæгтæн, хъæутæн æмæ бинонтæн арæзт ис кувæндон нысан кæнæ аргъуаны дзуарыбонæн æмбæлгæ цæлгæнæн - кувджыты æмбырдгæнæн тыгъдад, цыран монтажгонд ис фынг æмæ бандæттæ. Иуæй-иу хатт ацы тыгъдæдтæ æмбæрзт вæййынц, фылдæр цауы гом арвы бын бæлæсты бын у арæзт.

Ирæттæн уæлдай ахсджиаг бардуаг æмæ зæдтæ сты Уацилла, кæцы тыллæгы, зайæны, арв нæрды, хъызт-бонгъæды бардуагыл нымæд цæуы, уымæн йæ параллелыл нымайынц Сыгъдæг Елиайы дзуары пахуымпары Елиаобайы

45 Тамила Кошоридзе, Гуры паддзахадон университеты гуманитарон зонадон факультеты историйы æмæ археологийы центр N15 2018 аз.

бæрæгбон. Стъепанцьминдайы муниципалитеты, Аршашы хъæуы, Тотийы хъæууаты сæрмæ ис æртæ кувæндон: Елиайы, Закариайы æмæ Вацилайы. Вацилайы афтæ куыд Вачила ирон кувæндон тынг ахсдзиаг у, куыд гуырдыаг хохбæстагтæн(мохевæгтæн), афтæ ирæттæн.

Вачилоба 20 июлы у, бæрзонд хохыл уæвæг кувæндон-нысаны цур нысангонд цæуы. Профессор Джаниашвили Лаврентийы ныхасмæ гæсгæ, банысангонд нысан 17-æм æнусы Арагвийы Эристауты моурауы, Гъудушаури Шиолайы æххуысæй æрцæргæ ирæттæ æрхастой семæ æмæ бындур æрывæрдтой⁴⁶ Вачилобайæн, нысан æй кодтой Салбитæ, æниу дзуарыбонны Хулелидзеты бинонтæ дæр истой хайад. Дзуарыбонны æнæхъæн хъæу истой хайад æмæ хæрдзтæ дæр алы бинонтæ истой сæхимæ. Хъæуы уазджытæ цæрджытæм кæсгæ дих кодтой æмæ бæрæгбонны иу къуырийы онг нысан кодтой.

⁴⁷ Бæрæгбонны абондæр нысан кæнынц, фæлæ цæрджыты фæкъадæры тыххæй, бирæ адæм нал æмбырд кæны, уырдаæм кувынмæ ирæттæ Тбилисæй æмæ Гуырдыстоны æндæр æмæ æндæр регионтæй нырдæр æрцæуынц, кæддæр иухатт, фæлæ уæддæр æрцæуынц Уæрæсæйæ, Владикавказæй æмæ æндæр регионтæй дæр.

Стъепанцьминдайæгтæ позитивонæй аргъ кæнынц ирæтты хайадистæн æндæр æмæ æндæр дзуарыбонты, фæлæ ацы рæстæджы тынг хъавгæйæ кæсынц ацы фарстамæ. Ай расайгæ у уыцы æууæлтæй, æмæ ис Цхинвалы де-факто хицауады цалдæр фидиуæн цыран уыдон Тырсыгомы, Къобы æмæ Хъуды комы историон хурыскæсæн Ирыстоны территорийыл нымайынц. Уыдоны рдыгæй ацы фарстайы разамæ кæнын периодонæй цæуы, кæцыйы гуырдыаг фарс негативонæй аргъ кæны.⁴⁸

46 Джаниашвили Лавренти, гуырдыаг-ирон æмахаст Хъызбегы районы 2018 аз.

47 Кæс. Софио Бицадзе, «Динон бæрæгбонтæ комы».

Хæстонты, нæлгоймæгты, фæндаджы æххуысгæнæг бар-дуаг Уастырджы паралелтæ уары Сыгъдæг Гиоргимæ, уый кувæндон-нысан ирæттæн бирæ ран ис арæст. Стъепанцьминдайы муниципалитеты Къобы хъæуы, бæрзондыл, зæронд мæсыджы пырхыты цур ис уый номыл кувæндон, цыран ирæттæ æмæ мохевæгтæ/гуырдыæгтæ традицимæ гæсгæ иумæ нысан кодтой Скæсæн Гуырдыстыны Мтианеты ахæлиугонд Атынæджы бæрæгбоны - кæцы у Атнагтас (ир.) Хъызбеджы районы Къобы хъæуæй Цæгат Ирыстонмæ ацæугæ ирæттæ рæстагæй-рæстагмæ бæрæгбонмæ цыдысты æмæ-иу бацыдысты нысангонд кувæндомæ.

Æддагон дунемæ дзæвгар вазыгджын фæндаг иу кæны Тырсыгомы, уый дæргъ 30 километрмæ ввахс у. Комы ныгуыллæйнаг Цхинвалы регион арæн кæны, цæгатæрдыгæй та Уæрæсейы Федераци.

Тырсыгомы ирæттæй бирæнымæцон цæраг хъæутæ уыдис, кæцыты иу хай ныр пырхгонд у. Хъæуты зыны хæдзæртты къултæ æмæ хæлддзæгтæ. Кæй зæгъын æй хъæуы, уым уыдис ахæм уаз бынæттæ, кæцытæ нысанджын уыдысты ирæтты динон культурайы æмæ уырнондзинады бавдисынæн. Ирон зонадон кусджыты æмæ цæрджыты информацимæ гæсгæ, ирæттæн иттæг нысаниуæгджын у Тырсыгомы кувæндæттæ, уыдоны æхсæн ис Захагоры мæсыджы комплекс. Къобы æмæ Тырсыгомы алфæмблай афтæ дæр ис Фидуаны кувæндон, кæцы сывæллæтты хъахъхъæнæгæй нымæд цæуы.

Тырсыгомы ныл æндæр æмæ æндæр бынæтты æмбæлы дуры дзуæрттæ, кæцытæ сæ фыстытæм гæсгæ 19-æм æнусы кæрон, 20-æм æнусы райдианмæ хауынц. Ацы дзуæрттæ амæлæг адæймæгты номыл сты конд.

Кæс. Медойты Димитрийы интервью немцаг газетæн Neues Deutschland, «Раджы уыдзæн æви æрæгмæ ирон адæм раздахдзæн Тырсыгомы, Къобы æмæ Хъуды комы».

Оны традиционæй уагъд цыд дыууæ – Оны æмæ Дзауы районы цæрджыты фембæлдтытæ. Ацы дыууæ горæт ивгъуыд æнусы 70-æм азты хæлар адæм уыдысты. Оны районæй æрцæугæ уазджытыл зæрдиагæй æмбæлдысты куыд уæдыккон бынæттон хицауад афтæ дæр культурæйы архайджытæ æмæ æхсæнады бæрнонтæ. Боны кæрон организгонд цыд бæрæгбонон концерт гуырдыаг æмæ ирон аивады архайджыты хайадистæй. Фæстæдæр та уыдис традицимæ гæсгæ цæл.

Сæйрагзæдыбон Гъары хъæуы, Оны бындуравæрд бæрæгбон у, кæцы «Саджвареобайы» номæй у зындгонд. Саджвареоба Куадзæнæй æстæм сабат-хуыцаубоны аразынц. Ай иттæг популярон æмæ массивон бæрæгбон у кæцыйы раджы хайад иста сæдæгай кувæг адæймаг.

Сæйрагзæды бæрæгбон культимæ у баст æмæ Оны районы Гъары хъæуы сæйрагзæды номыл аргъуæнæй райдайы. Бæхтыл бæдæг кувджытæ араст вæййынц Гъарулайы цæугæдоны сæрмæ хохы кувæндонмæ æмæ афтæ фæлхатт кæнынц уыцы маршруты кæцыйы легендæмæ гæсгæ Сæйрагзæд кувгæйæ ахызт. Фæндагыл уыдоныл цалдæр кувæндон æмбæлы. Цыд фæуд кæны æхсæвы сбонæй, цæй фæстæ дæр уыдон хуыцаубоны фæстæмæ раздæхынц æмæ хъæуы сæрмæ арæзт цæуы стыр бæрæгбон æмæ цæл, кæцыйы хайад исынц æнæхъæн хъæуы цæрджытæ æмæ уазджытæ. Ацы ритуалы ирон цæрджытæ активонæй истой хайад. Уыдон традицион ирон хæринагтимæ æмæ нозтимæ æмбæлдысты кувджытыл.

Абоны бонæн Саджвареобайы æнæхъæн ритуалæй æххæст кæнын нал гæнæн кæны, уый тыххæй æмæ бæрзонд хохыл сбонкæнын æмæ кувæны фæстаг пунктыл Гуырдызастоны юрисдикци нал парахат кæны. Ноджы фылдæр 2011 азы ацы бæрæгбоны 10 хайадисæг Хуссар Ирыстыны де-факто хицауады тыхты структурæты ‘рдыгæй æрцыдысты

ахстгонд⁴⁹.

Лагодехы муниципалитеты Арешпераны æмæ Хошатыаны хъæуты уæлмæрды ис æрæгмæ астауккаг æнусты Гъвтисмшобелийы (Хуыцауы Мады) къæлидорон аргъуæн. Радзырдмæ гæсгæ ам кæфхъуындаримæ хæцæг хъайтар Хошата у ныгæд. Хъæуы æмæ аргъуæны ном дæр уырдыгæй цæуы. Аргъуаны баззайгæ фрескъæты зыны урс бæхыл бадæг хъайтар, кæцы арцæй мары кæфхъуындары, кæцы Хошатайыл у нымад.

Ацы аргъуæн æмткæй зынаргъ æмæ табукæнинаг у куыд ирæттæн, афтæ гуырдыæгтæн дæр. Аргъуаны территорийæ фæлдæхт бæласы рахæсын дæр нæ фæччы, уый аргъуаны тыххæй хъуамæ æрцæуа пайдагонд.

Æмæ фæстагмæ, Ломисобайы бæрæгбон кæцы Цæгат Ирыстоны дæр нысан цæуы. Ирæттæ традиционæй цыдысты кувынмæ Ломисы Сыгъдæг Гиоргийы номыл аргъуанмæ. Ацы кувæндон уыдонæн дæр тынг зынаргъ æмæ нысаниуæгджын у æмæ ныл цалдæр хъæуы æмбæлы Ломисы номыл арæзт нысан. Абондæр уый нысан кæнынæн бæрæг рискты уæвынмæ нæгæсгæйæ ирæттæ дæр хайад исынц.

Мах цы бынæттæ федтам уыдоны фылдæр цæрæг пунктты баззадис нысæнттæ, гыццыл кувæндæттæ, уæлмæрдтæ æмæ а.д. Тынг зæрдæмæдзæугæ у бынæттон цæрджытæ кæй кад кæнынц ацы бынæттæн. Махмæ нæй информаци кæцымæ гæсгæ дæр фæныхылд æрцыдысты ацы бынæттæ. Уый фæлтау бирæ бынаты хъæуты баззайгæ кæнæ æрцæргæ адæм гæнæндзинадмæ гæсгæ архайынц базилой ацы арæзтытæм, раног сæ кæной, ног элементтæм йæм бафтауой, раивой йын йе мбæрзæн. Зæгъæн ис, æмæ дзæбæх баззадисты уæлмæрдтæ дæр, цыран ноджы гæнæн ис уым ныгæд адæймагты ном, мыггаг равзарын.

49 Кæс. Гуырдызстоны фæсарæйнаг хъуыддæгты æддагон хъуыдаджы министырад коментар <https://civil.ge/ka/archives/149223>

Фæстагмæ æрлæууæм хæстагон цæдистыл. Конфликты агъоммæ бирæ фылдæр ирон æмæ æмхæццæ бинонтæ цардис Гуырдыстоны æндæр æмæ æндæр районы Хуссар Ирыстоны автономон областмæ абаргæйæ. Уыдонæн сæ фылдæр хай 90-æм азты конфликты фæстæ сæ цæрæн бынат нæ ныууагътой. Аимæ аразгæ арæны акомкоммæ афтæ-ма цалдæр гуырдыаг-ирон æмхæццæ хъæу кæнæ бинонтæ уыдис. Ацы уавæртæм гæсгæ хъахъхъæд æрцыд контакттæ ам баззайгæ æмæ Уæрæсемæ ацæугæ кæнæ дихгæнæн хаххы иннæрдзыгæй баззайгæты æхсæн. Кæрæдзимæ цæуын æмæ кæрæдзийы бабæрæг кæнын уавæрмæ гæсгæ дарддæр кодта æмæ дарддæр кæны чындзæхсæвты, дзуары бонты, зианы æмæ æнд.

Мах рекомендацитæ сты бынæттон хæдуынаффайад оргæнтæн:

- Бавдисой хъуыдыйадтæ ирæтты компактонæй цæрæг бынæтты уыдоны историон, культурон кæнæ религион арæзтты реабилитаци-реставрацийы тыххæй;
- Сразæнгард кæной ирон культурайы æмæ цардуагондзинады æвдисæг æндæр æмæ æндæр мадзæлтты кæнæ бæрæгбонты снысан кæнын;
- Сразæнгард кæной адæмон-религион бæрæгбонты организаци кæнын, кæцытæ иумийаг сты гуырдыæгтæн æмæ ирæттæн;
- Ацы бæрæгбонтыл скæной пропаганда гуырдыаг-ирон хæлардзинадæн æмæ толерантондзинады тыххæй;
- Сразæнгард кæна бынаты баззайгæ цæрджыты активондзинадтæ толерантондзинады кæрæдзийæн цыткæныны фарстатыл.

Фидыды æмæ æмбæстагон æмбæрцады фарстаты

Гуырдыстони паддзахадон министри аппаратæн æмæ Гуырдыстони культурайы, спорты æвзонгады министрадæн:

- Бакуыстгонд æрцауæт ирæтты цæраен бынæтты баззайгæ культурон, религион цыртыты, кувæндæтты, нысæнтты, уæлмæрдты æмæ фидар эмоционалон мысён бынæты реабилитаци-реставраци æмæ æркасты программатæ;
- Бакуыстгонд æрцауæт гуырдыиаг-ирон иумийаг адæмон-динон бæрæгбонты нысан кæныны фарсхæцынады æнхъарæнтæ;
- Бакуыстгонд æрцауæт ацы бæрæгбонты Гуырдыстони арæнты æдде уæвæг ирæтты хайадисыны æвварсхæцæг æнхъарæнтæ.

Ирон культурайы æмæ сфæлдыстадон куысты сгуыхт адæмы цард фæд Гуырдыстони

Хетæгкаты Къоста - райгуырдис 1859 азы Цæгат Ирыстони, Алагыры районы Нары хъæуы. Хетæгкаты Къоста уыдис равзаргæ гоймаг æмæ рухстауæг. Уый стыр æмæ уникалон роль сæххæст кодта ирон адæмы царды. Уый уыдис поэт, прозаик, драматург, нывгæнæг, рухстауæг, публицист, сфæлдысадон кусæг. Уый нымайынц ирон литературон æвзаджы бындурæвæрæгæй. 1899 азы рауагъта зынгæ æмдзæвгæты æмбырдгонд «Ирон лира (фæндыр)». Уый хайбавæрд ирон литературайы æмæ ахадын уый фæстæ рæзты иттæг егъау у.

Уый йæхи сæрыл бавзæрста йæ адæмы стыр хайы тыхстдзинад æмæ уæззау цард. Уæззау социалон уавæрмæ нæгæсгæ уый нæ фæурæдта йæ архайд, дарддæр кодта ирон адæмы националон хъуыддаг – фыста, арæзта, мыхуыр кодта æмæ тох кодта ирон адæмы хуыздæр фидæны тыххæй.

1891 азы «Кавкавы цæраг ирæтты ардыды тыххæй, æнæраст

домәнты әмә әнәзакъонон адристы ләвәрды тыххәй» уый Теркы областәй 5 азы әмгъуыдәй әрвыст әрцыд.

Хетәгкаты Къостайән сәрмагонд әмахастдзинад уыдис Кавкавы гуырдыаг диаспоримә, кәдоны әхсәнәй хицән кодта Теркы областы бынатон-зәххыты дихгәнән хайады хистәр Михеил Хъипиани, кәцы уым иттәг стыр уарзты әмә цытләвәрдәй пайда кодта. Равзаргә уыд уый фәзианы рәстәджы Хетәгкаты Къостайы әмдзәвгәйә загъд хәрзбонгәнән ныхас.

Хетәгкаты Къоста сныв кодта Сыгъдәг Нинойы сурәт, кәцыйы әххәсткәныны техникайә алчидәр зәрдәскъфәт уыдис. Уый тыххәй газет «Ивериа»-йы ныффыстой 1887 азы. Хетәгкаты Къоста афтә-ма сныв кодта Михеил Хъипианийы портрет дәр. Нысангонд нывтә сәфтыл нымад цәуынц.

Хетәгкаты Къостайы архивы хәхъхәд сты йәхи кьухәй фыст тексттә, кәдоныдәр уый катәй әвдисы Уәрәсейы эгзаркосты рдыгәй Гуырдызостоны аргъуанты бастыгъты, адавды әмә Гуырдызостоны националон хәзнайы бәстәйә ахасты тыххәй.

Хетәгкаты Къостайән әввахс ахаст уыдис Арахъишвили Димитримә, кәцы Хетәгкаты Къостайы әмдзәвгәйән фыццаг музыкалон уацмысты ныффыста.

Арахъишвили Д., куыд у зындгонд, уымә гәсгә, Кавкавы райгуырды әмә схьомыл, әввахсмә зыдта ирон культурә, уый ныффыста әмә фыццаг рауагъта ирон зарджытә, кәдонәй уый базонгә кодта ирон музыка Уәрәсейы империйы әхсәнадән⁵⁰.

Хетәгкаты Къостайән афтә-ма ‘ввахс ахастытә уыдис Хаханашвили Александримә Имедашвили И., Есенова-Тархнишвили Соняимә әмә Кавкавы гуырдыагтимә.⁵¹

50 Хетәгкаты Къоста - Шалва Гозалишвили, Хуссар Ирыстоны паддзахадон рауагъдад, Сталинир1960аз.

51 Уым

Периодгай хайад иста Кавкавы гуырдиæгты фембæлдтыты. «Гуырдиæг æмæ ирон адæмы æмбалдзинад æмæ тохы диссаджы идея авдыст æрцыд Хетæгкаты Къостайы сфæлдыстадон куысты дæр. Уый йæ æнæфæуд эпикон поэмайы «Хетæг» нынныв кодта Ирыстоны хъæбатыр ивгъуыды, гуырдиæг адæмимæ иумæ сæр рауæлдай тох райгуыраен бæстæйы сæрибардзинадæн æмæ уымæй бахахх кодта ацы дыууæ сыхаг адæмы историон æмбалдзинад».⁵²

Газет «Ивериа»-йы Хаханашвили Александр мыхуыр кæны уац «Змæлд Ирыстоны ахуырадмæ», цыран стыр райгондæй æвдисы Хетæгкаты Къостайы ирон æвзагыл «Ирон фæндыры» рауагъды тыххæй.⁵³

Иуане Ялгъузидзе (Гæбæраты) - райгуырдыс 1770 азы Дзауы районы Залдайы хъæуы. Ахуырад райста Ерекъле II æмæ Георги XII паддзахадон дуарыл, бæрæг рæстæг ахуыркæнынмæ лæвæрд уыд Давид Гареджы моладзандонмæ. Уыдис калиграфист æмæ къухфыстты афыссæг. XIX æнусы фыццаг æмбисы сæргълаууаг уыд ирæтты культурон-ахуырадон цардæн. Гуырдиæг графикайы бындурыл сарæзта ирон дамгъуат. Уый арæзт дамгъуат мыхуыргонд æрцыдыс фыццаг ирон монон æмæ адæмон литература, уыдоны æхсæн ирон «Мадæлон æвзаг», Ирон æвзаджы ахуыргæнаен чиныг, Хетæгкаты Къостайы «Ирон фæндыр», Руставелийы «Стайы цармдарæг» æмæ æндæр литература⁵⁴. Амыдта ирон æвзаг Тбилисы монон семинарийы. У афтор поэма «Ялгъузиани»-йы. Ныгæд у Тбилисы.

Георги Чочишвили – XIX-æнусы 80-90-æм азты публицист, педагог, сфæлдыстадон кусæг. Тбилисы монон семинары каст фæуды фæстæ педагогон цард кодта Дзауы хъæуы. Уый публикацитæ периодонæй мыхуыр цыдысты гуырдиæг

⁵² Уым

⁵³ <https://dspace.nplg.gov.ge/handle/1234/74830> - А. Хаханашвили «Ивериа»1899азы 29 июн N136

⁵⁴ «Гуырдиæг-ирон ахастыгæ» Беппиты Наира 2020 аз.

прессайы «Дроебайы» «Мцхъемсийы» æмæ æндæр газеты. Активонæй уыд хайадисæг ирон культурайы, ахуырады æмæ экономикон царды фарстаты. Иуæй-иу фыццаг уыдис ирон сфæлдыстадон кусджыты æхсæн, кæцы гуырдзиаг прессайы мыхуыр кодта ирæтты культурайы, дини, историйы, этнографийы æмæ уæззау социалон уавæры фарстаты. Адæмы пайдайæн тырныдта а. х. «Хизанты хъуыддаджы»⁵⁵ аскъуыддзаг кæнын.⁵⁶ Уый иуæй-иу уыд фыццаг кæцы хъусдард аздæхта Нарты эпосы æмбырд кæныны æмæ иртасæны нысануæгмæ.⁵⁷

Тугъанты Махарбег (1881-1952) - нывгæнæг, этнограф, публицист. Райгуырдыс Цæгат Ирыстоны. Ахуыр кодта Петербурджы нывгæнæн академийы æмæ Германы, Мюнхены. Петербурджы йæ ахуыргæнджытæй иу уыдис Илья Репин. 1930 азæй Гуырдзыстоны куыста. Уыдис Цхинвалы нывгæнæн ахуырдоны, нывгæнæн галерей æмæ нывгæнæн студийы сæйраг аразæг. Уыдис Цхинвалы театры сæйраг нывгæнæг. Хуссар Ирыстоны автономон областы зонадон иртасæн институты уыдис фольклористикайы хайады хистæр. Аивадонæй сфæлындзыдта бирæ уацмыстæ, уыдон æхсæн «Нарты эпос», Ирон аргъæутæ, таурæгъ Амираныл, «Стайы цармдарæг» æмæ æнд.

Галаты Борис (1886-1976) – райгуырдыс Цæгат Ирыстоны. Фыццаг ирон профессионалон композитор æмæ дирижер. Ахуыр кодта Петербурджы. Стыр хайбавæрд бахаста ирон адæмон зарджыты æмæ кафтыты æрымбырд кæныны, иртасæнты æмæ популяризацийы. Уый уыдис æндæр æмæ æндæр хъæуты æмæ ныффыста сæдæгай ирон зарæг. 1932 азæй Гуырдзыстонмæ, Цхинвалмæ æрцыдыс æмæ йæ царды кæронмæ ам куыста. Уыдис Цхинвалы театры директор æмæ

55 «Дроеба» 1884 . N9 <https://dspace.nplg.gov.ge/handle/1234/173715>

56 Цхуырбаты 3. Советон Ирыстон 1973 аз N192 «Георги Чочишвили(Чочиев) ирон культурайы стыр табугæнæг».

57 Уым

дирижор, ансамбль «Симд»-ы аивадон къухдариуæггæнæг. Уый автордзинадæй уагъд арцыд ирон адæмон зарджыты æмбырдгонд, кæцыйы 700-мæ æвахс зарæг уыдис. Нысанджын хайбавæрд бахаста Гуырдзыстоны ирон адæмы культурон царды.

Абайты Васил (Васо) (1900-2001) – райгуырдис Хъазбеджы районы Къобы хъæуы. Уыдис равзаргæ сфæлдыстадон кусæг, æвзагзонæг, филолог, скæсæйнагæвзагзонæг, фольклорист. Ахуыр кодта Къобы хъæуы скъолайы, фæстæдæр йæ ахуыр адарддæр кодта Тбилисы. Цалдæр азы дæргыы Къобы скъолайы ахуыргæнæгæй куыста. Каст фæдис Петербурджы университет, уый фæстæ арцыд йæ райгуырæн бæстæмæ æмæ куыста Гуырдзыстоны зонæдты академийы историйы æмæ археологийы институты. 1930 азæй куыста Уарæсейы зонæдты академийы æвзагзонады институты. Уый у бирæ иртасæны æмæ зонадон куысты автор ирон, гуырдзиаг æмæ æнæхъæнæй кавказæг фольклоры, уыдон æхсæн гуырдзиаг-ирон æмæ кавказæг фольклоры иумийæг бындурты æмæ æнгæсдзинадты фæдыл. Ис ын нысаниуæгджын иртасæнтæ «Армазы билингвийы», «Стайы цармдарæг» æмæ æндæр фарстаты тыххæй.

Бестауты Гиуæрги (1932-1978) - ирон поэт, райгуырдис Гуры районы Гоганткъары хъæуы. Цхинвалы скъолайы фæуды фæстæ бахаудта Тбилисы паддзахадон университетмæ. Уый иронау ратæлмац кодта «Стайы цармдарæг» æмæ бирæ æндæр гуырдзиаг уацмыстæ. У æмбырдгондты «Раст зæрдæ», «Царды цин» æмæ æндæргы автор. Стыр хæлардзинад æй баста 70-æм азты фысджытимæ, кæцытæ ратæлмац кодтой уый æмдзæвгты гуырдзиаг æвзагмæ. Тбилисы горæты административон уагдоны аскъуыддзагæй 2021 азы Тбилисы уынгтæй иуæн Бестауты Гиуæргийы ном лæвæрд æрцыд.

Джиоты Отар (1928-1999) – философ. Райгуырдис Тбилисы. Ахуыр кодта Тбилисы æмæ Мæскуыйы университеты

философийы факультетыл. Уыдис Гуырдзыстоны зонадон академийы философийы институты аспирант. 1957 азæй царды кæронмæ куыста Гуырдзыстоны зонадон академийы философийы институты, цыран 1970 азæй уыд культурайы философийы хайады къухдариуæггæнæг. Æндæр æмæ æндæр периоды куыста Цхинвалы педагогон институты æмæ Цхинвалы зонадон-иртасæн институты. 1983 азæй уыдис Гуырдзыстоны зонадон академийы уæнг-корреспондент. Гуырдзыстоны философон зонады рæзты бахаст сæрмагонд стыр хайбавæрды, фæстиуæгон зондон-педагогон æмæ æхсæнадон куыстæн Гуырдзыстоны президент схорзæхджын кодта akkaгдзинады орденæй.

Асаты Реуаз (1923-2007) – поэт. Райгуырдыс Къахеты, Ахметъайы районы Къуцъахтайы хъæуы. У бирæ æмдзæвгæты, таурæгъты æмæ поэмайы автор. Гуырдзиагæй иронмæ тæлмац кодта гуырдзиаг классикты уацмыстæ.

Алборт Феликс (1935-2005) – композитор æмæ музыказонæг. Райгуырдыс Цхинвалы. Каст фæцис Закариа Палиашвилиы номыл централон музыкалон «Курдиатджынты дæсазон» (1956 аз.) æмæ Вано Сараджишвилиы номыл Тбилисы консерватори (1963аз.) æндæр æмæ æндæр рæстæджы уыдис Хуссар Ирыстоны ансамбль «Симды» аивадон къухдариуæггæнæг, музыкалон скъолайы æмæ ахуырдоны директор. Уыд Хуссар Ирыстоны зонадон-иртасæн институты æмкусæг. Уыдис Цæгат Ирыстоны паддзахадон ансамбль «Аланы» аивадон къухдариуæггæнæг. У бирæ музыкалон уацмысы автор.

Джусойты Нафи (1925-2017) - райгуырдыс Дзауы районы Ногхъæуы. Зынгæ ирон фыссæг, поэт, публицист, фольклорист, драматург, лингвист, тæлмацгæнæг. Филологон зонадты доктор, Гуырдзыстоны фысджыты цæдисы уæнг. 1988 азæй уыд Гуырдзыстоны зонадты академийы уæнг-корреспондент. У бирæ æмбырдгонды, æмдзæвгæты,

романсы æмæ радзырдты автор. Иронау ратæлмац кодта гуырдзиаг æмæ фæсарæйнаг авторты бирæ уацмыстæ. У 400-мæ 'ввахс зонадон куысты æмæ 12 монографийы автор. Стыр хæлардзинад ын уыдис гуырдзиаг аивады архайджытимæ, фысджытимæ æмæ поэттимæ. Джусойты Нафи гуырдзиаг-ирон æмахастыты сæндидзыны æмæ быцæуаг фарстаты сабырадонæй аскъуыддзаг кæнынырдæм тырныдта - «Нæ адæм ивгъуыды сыхæгтæй, хæларæй фæцардысты, уæдæ кæд уый афтæ уыд, уæд ныр дæр, абонæй фæстæмæ æнæмæнг хъæугæ у хæларсыхагон цардырдæм тырнындзинад: знагдзинадæй æмæ фыдмийæ нырма ничи ницы рамбылдта».⁵⁸

Беппиты Наира – филологийы доктор, тæлмацгæнæг, педагог. Иване Джавахишвилиийы номыл Тбилисы паддзахадон университеты профессор. Ацы университеты гуырдзиаг-ирон æмахастыты зонадон-иртасæн центры къухдариуæггæнæг. Гуырдзыстоны æхсæнадон уацхæссæг иронæвзагон «Моамбейы» редактор. У ирон æвзаг, культурæ, историйы æмæ фольклоры фæдыл бирæ рауагъды æмæ публикацийы автор. Уый инициатавæй æмæ уый тыхархайдæй Иване Джавахишвилиийы номыл Тбилисы паддзахадон университеты гуырдзиаг-ирон æмахастыты зонадон-иртасæн центр 2015 азæй æрвылаз уадзы æхсæнадамон конференцийы гуырдзиаг-ирон æмахастытыл, цыран хайад исынц æндæр æмæ æндæр бæстæты зонадон архайджытæ, уыдон æхсæн Хуссар Ирыстоны ахуыргæндтæ дæр. Ахсджиаг хайбавæрд хæссы гуырдзиаг æмæ ирон зонадон къордты бæрноты диалогмæ. Зонадон æмæ æхсæнадон царды параллелонæй, адвокаты куыст кæны ирон темæн нысанджын фарстаты ахуырады, культурайы, дзыллон информацийы, адæймаджы барты хъахъхъæныны, æнæниздзинады хъахъхъæды æмæ æндæр фарстаты. Уый у гуырдзиаг æмæ ирон æхсæнады зынгæ минæвар. Гуырдзыстоны президенты уынаффæйæ

58 Уым

æрцыд хорзæхджын аккагдзинады орденæй.

Рекомендацитæ бынæттон хæдуынаффæйад органтæн:

- Бацахуыр кæной сæ муниципалитетты цæрæг зынгæ ирон сгуыхт адæмы сфæлдыстадон архайд æмæ бацæттæ кæной специалон активтæ уыдоны архайдæ æмæ хайбавæрдæ популяризацийы тыххæй;
- Æххæст æрцæуæт Гуырдзыстоны националон архивы, къухфыстты националон центры, националон библиотекæйы æмæ æндæр архивты æмæ зонадон уагдæтты уæвæг ирон историйы, культурайы æмæ афтæдæр гуырдзиаг-ирон æмахастдзинады æвдисæг архивон æрмæг цифронкæнынад, цæмæй бацымыдисгæнæг адæймæгтæн уа фадатдзинад оригиналимæ базонгæ уæвыны;
- Къухарæзт æрцæуæт гуырдзиаг æмæ ирон æхсæнады Хетæгкаты Къостайы сфæлдыстадыл, цардыл, уыдоны æхсæн гуырдзиаг-ирон æмахастытыл уæвæг бонджын æрмæг бацахуыр кæнын æмæ популяризацийы;
- Къобы хъæуы реставрацигонд æрцæуæт Абайты Василы хæдзар⁵⁹. Реставрацигонд хæдзары арæзт æрцæуæт стыр ахуыргонды æмæ ирон-гуырдзиаг хæларады музей. Зонадон æмæ æхсæнадон цардмæ бахаст равзаргæ хайбавæрдæ тыххæй пълангонд æрцæуæт Абайты Василы номы æмæ хайбавæрдæ ноджы фылдæр бæрæг равдыст;
- Тбилисы кæнæ Хъазбеджы муниципалитеты уынгтæй иуыл Абайты Василы ном æвæрд æрцæуæт æмæ йын байгом кæнæт йæ цырт/кæнæ мемориалон фæйнаг;
- Бæллиццаг у гуырдзиагмæ тæлмац æрцæуæт æмæ мыхуыргонд Абайты Василы зонадон иртасæнтæ æмæ публикацитæ;

⁵⁹ Мах информацимæ гæсгæ уый цауд уавæры ис, интервью Беппиты Наираймæ.

- Арæт æрцæуæт электрон, интернет-ресурс (бæллиццаг тæлмацимæ), цыран иумæ уыздæн гуырдыаг-ирон æмахастытæн нысанджын алкæцы историон æрмæджы оригиналы фото-къопи.

Ирон цæрджыты исбонадон æмæ реституцийы фарстатæ

Куыд уæлдæр уыд банысангонд, афтæмæй ивгъуыд æнусы 90-æм азты конфликты фæстиуæгæн райдайы ирæтты Гуырдызстоны радон территорияты ныууагъды процесс. Уый, зæгъæн ис æмæ карзæй æвдыст æрцыд алы регионы цыран ирæттæ компактонæй цардысты.

Рахицæн кæндзыстæм æрцæугæ цауы æртæ аххосаг:

1. Тыхмион ракæндты ирæтты ‘рдæм кæцыйы сæйрагæй уæдыккон æнæформалон гæрзифтонг къордтæ арæзтой (зæгъ. Гудзареты комы, Чысыл æмæ Стыр Митъарбы æмæ æнд.);
2. Сæфт æууæнкдзинад гуырдыагты æмæ ирæтты ‘хсæн, фæфыддæр æмахастдзинад æмæ амæ гæсгæйæ сырæзгæ уæззау психологон фон (Шида Картлийы районы, Пъанкъысы ком æмæ æнд.);
3. Экономикон кризисы фæстиуæгæн сырæзгæ уæззау социалон-экономикон уавæр, инфраструктурайы æмæ нормалон цардуагон уавæрты нæ уæвынад, уæлдайдæр бæрзонд хохбæсты регионты (Рачъа, Дзамайы ком, Стъепанцъминдайы муниципалитет æмæ æнд.).

Ацы аххосæгтæ хицæнтæй æви иумæйагонæй расайдта Гуырдызстоны хицауады ‘рдыгæй контролгонд территорийыл ирон цæрджыты цæхгæр къаддæр кæнын⁶⁰.

60 Куыд уæлдæр амындгонд у 1989 азы сфыстмæ гæсгæ Хуссар Ирыстоны автономон областы æдде 99 000-мæ ‘ввахс ирон царди. 2014 азы æппæтон сфыстмæ гæсгæйæ та Гуырдызстоны хицауады ‘рдыгæй контролгонд

Ацы процессты фæстиуæгæн ирон цæрджытæ баййæфтой нысаниуæгон исбонадон зиан. Ам дæр гæнæн ис зианбаййæфджыты цалдæр категорийыл ахицæн кæнæм.

Фыццаг – ирон адæмы хатты гоймæгтæ кæцытæ тыхмион ракæндты фæстиуæгæн фесæфтой сæхи змæлгæ-нæзмæлгæ исбон – хæдзæрттæ, æххуысгæнæг хæдзарадон бæстыхæйттæ, фос, цардуагон æмæ хæдзарадон дзуамæттæ æмæ а.д.

Дыккаг – гоймæгтæ, кæцытæ тыхмийæ минималон аргъыл ауæй кодтой сæхи змæлгæ-нæзмæлгæ исбон.

Æмæ æртыккаг – гоймæгтæ, кæцытæ ныууагътой Гуырдзыстони территорийы фæлæ сын ам уæддæр баззæди бæрæг исбон æмæ-иу периодгай æрцæуынц йæ бабæрæг кæнынæн.

Ацы гоймæгты бартыхæлды сногкæнын æвдыст цæуы Гуырдзыстони хæсдинады, кæцы цæуы куыд мидæгон закондæттынадæй, афтæ æхсæнадæмон хæсдинадтæй⁶¹.

Ацыхæсысæххæсткæнынæрмæстморалонæй æмæ бардонæй нау. Уый сæххæст кæнынæн нысаниуæгджын къæхдæфы бахастæн йæ бон у дыууæ фарсон æмахастыты фæхуыздæр кæныны хъуыддагæн, уæлдайдæр æмæ ирон æмбæстæгты иу хай исбонон барты бардон амалæй хъахъхъæныны æмæ Гуырдзыстонмæ æрыздæхыны фæндондзинад зæгъынц.

Ацы тенденци хæрзæввахс фидæны гæнæн ис ноджы сфидардæр уа рæнхъ фактортæм гæсгæ.

Æппæты фыццагдæр æргом у Гуырдзыстони хицауады ‘рдыгæй контролгонд территорийы бæрæггонд «Химæлвæстад» уымæн æмæ ам иумæйаг социалон-экономикон рæзты æмвæзад бирæ фылдæр бæрзонд у

территорийыл æрмæст 14 400;

61 Кæс. Гуырдзыстони Конституци статья 18-æм, 2006 азы ИНО-йы Генералон Ассамблейы Резолюци A/RES/60/147, Гуырдзыстони хæстæ Европæйы Советы уæнг суæвгæйæ æмæ æнд.;

Цхинвалы регионмæ абаргайæ кæнæ фæнды Владикавказмæ, кæцы ардыгай ацæугæ ирæтты иуай-иу сæйраг цæрæн бынаты æвдисы.

Гуырдыстони конфликты фæстæ æххæст æрцыд иттæг ахсджиаг реформæтæ, кувд паддзахадон арæзтады, афтæ экономикайы, æнæниздзинад хъахъхъæнынады, социалон хъахъхъæды æмæ инфраструктурайы рæзты къуымæй.

Иуай-иу уыцы бынæтты, цыран раздæр цардысты ирæттæ æргом у экономикайы, сæйрагай туризмы æмæ уымæ баст æмарæн секторы динамикон рæзт. Ай иттæг фæфылдæр кодта уым æнæзмæлгæ исбоны æргътæ æмæ нысаниуæгон импульс радта æнæхъæнæй ацы бынæтты райрæзтæн. Ай хауы Бакъурианмæ, Стыр Митъарбы хъæумæ, Къобмæ, Гудауры æмæ Стъепанцъминдамæ. Ахсджиаг инфраструктурон æмæ экономикон размæцыд ис афтæ-ма Къахеты дæр.

Уыцы бынæтты цыран фактивонæй нæ уыди инфраструктура, афтæ-ма æргомæй ис позитивон змæлдтытæ. Арæзт æрцыд Дзамайы комы инфраструктура æмæ уый туристонæй иттæг цымыдисон æрдæмадæй ифтонг цæуы. Гудзареты комы пълангонд ис фæндаджы реабилитаци, цæй фæстиуæгæн дæр уый æнхъæлгæ Бакъуриан-Митъарбы бирæмиуанон проекты сконды хай суыдзæн. Визиторты нымæц фылдæрæй-фылдæр кæны Тырсыгомы дæр, кæцыйы диссаджы æрдз сæрдыгон рæстæджы бирæ туристы йæхимæ ‘лвасы. Æппæт дæр ацы нысаниуæгон импульс у ацы бынæттæй ацæуæг ирæтты æрыздæхынæн, кæй зæгъын æй хъæуы, уыдоны исбонадон барты хъахъхъæныны фоныл.

Интервьюты æмæ фембæлдтыты рæстæджы æрфарст адæймæгты ‘хсæн сты ирæттæ дæр, кæцытæн Тбилисы æмæ æндæр стыр горæтты дæр уыдис цæрæнуат æмæ сæ номыл уыд лæвæрд а.х. «хæдзары ордер».

Банысангонд фарста фаг риссаг æмæ ахсджиаг у бирæ адæймагæн æмæ конфликты æххæстæй æрбæстон кæнынæн

әнамәнгхъәугә у уый аскъуыддзаг кәныны къухарәзт әмә ацы фарстайыл кусын райдайын.

Ацы әрдәмадәй паддзахад 2006 азы ахсджиаг къахдзәф авәрдта. Сәрмагондәй райст әрцыд закон «Раздәры Хуссар Ирыстоны автономон обләсты конфликты фәстиуәгән Гуырдыстоны территорияыл зианбайфджыты исбонадон реституцийы әмә компенсацийы тыххәй».

Закъоны нысан у конфликты фәстиуәгән Гуырдыстоны территорияыл зианбайфәг физикон гоймәгты исбонадон реституци, адекватон (бәсты) әнәзмәлгә исбонәй ифтонгад кәнә исбонадон зианы компенсаци.

Ацы законәй хъахъхъәд у алы тыхмийә бынативд гоймаджы әмә әндәр гоймаджы бартә, әрыздәха йә фыццаг цәрәнүатмә.

Ацы закон фидар кәны конфликты фәстиуәгән Гуырдыстоны территорияыл сәфт цәрәнүаты кәнә әндәр әнәзмәлгә исбонәй законон хицауән фәстәмә раздахыны гарантиты, кәцы нысан кәны зианбайфәдджы барты, райса әнәзмәлгә исбон, кәнә кәд уый цәрәнүаты кәнә әндәр әнәзмәлгә исбонәй фәстәмә раздахынаән нәй гәнәндзинад, уәд райсәд уыцы аргъады адекватон (бәсты) цәрәнүат, фәлә кәд уыцы аргъады адекватон (бәсты) цәрәнүаты аләвәрды гәнәндзинад нәй, уәд райсәд исбонадон зианы компенсаци.

Закъонмә гәсгә паддзахад нымайы раздәры Хуссар Ирыстоны автономон обләсты 1989-1992 азты конфликты уәззау фәстиуәгты, кәцы Гуырдыстоны цәрджыты нысаниуәгон хайы барадты әмә сәрибардзинадты гуырыхъхъәй хәлд цыд әмә сәрмагонд цәрәнүатәй тыхфәлгъуыдәй бынативд расайдта әмә исы бәрндзинады, сәндидзын кәна әмә әхсәнадәмон тәрхонәй банымад стандарттәм гәсгә банымайа 1989-1992 азты конфликты фәстиуәгән әмә уый фәстә периоды зианбайфджыты

барадон уавæр.

Закъонæй бæрæггонд нысæнтты сæххæст кæнынæн æркастгонд у реституцийы æмæ компенсацийы къамисы сарæзт 3 азы æмгъуыдмæ. Къамисы сконд бæрæггонд у 9 уæнгæй цыран паритеты принципæй бавдыст у гуырдыиаг æмæ ирон фæрстæ æмæ æхсæнадæмон тæрхоны субъекты (субъектты) ‘рдыгæй бавдыст кандидат.

Тыхмион бынативд гоймæгтæн кæнæ/та æндæр гоймæгтæн, кæцытæ конфликты фæстиуæгæн бавзæрстой исбонадон зиан, бар ис уыдонæн фидиуанæй фехъусын кæной къамисæн, æнæвзаргæйæ æмбæстонады æмæ бынатуæвды. Абонæн ацы къамис нæ кусы. Аимæ уый скусыны цауы дæр гоймæгты раз кæцытæ бадæтдзысты фидиуан къамисмæ гæнæн ис æмæ сын уа рæнхъ проблемæтæ кæцы хауы сæрмагонд исады хицаумæ æмæ æндæр хъæугæ документацийы райсынмæ, æмбæлон бæрæгуаты кæнæ юридикон æххуысы райсынмæ, хъæууон-хæдзарадон нысаниуæджы зæххы хайы хицауы тыххæй Гуырдыистоны æмбæстонады уæвынæн æмæ а.д.⁶².

Ацы æрдæмадæй мах рекомендацитæ бынæттон хæдхицауиуæгадæн:

- Юстицийы министрадимæ æмгуыстадæй бынæтты скодтой иугонд информаций базæ кæцы сиу кæндзæн бæрæггæнæнты этниконæй ирон цæрджыты исбонадон уавæры тыххæй;
- Райсой мадзæлттæ ныууагъд æнæзмæлгæ фæллайтты фæныхылдæй бахъахъхъæнын;
- Сæхи компетенцийы фæлгæтты баххуыс кæнын

62 Ацы проблемæйыл ноджы лæмбынагæй кæс. Адæймаджы барты центры ‘рдыгæй бацæттагонд хыгъдлæвæрд «Конфликтæй зианбаййафæг этникон ирон æмбæстæгты исбонон реституцийы æмæ æмбæстонады раздахыны процессы барадон анализ».

зианбайафджытæн сæрмагонд исады барты сфидар кæнынæн хъæугæ документацийы райсыны æмæ æмбæлон бæрагуаты кæнæ юридикон æххуысы;

Гуырдыстоны хицауадæн:

- Саразæд æмæ райдайæд кусын закъоны ‘рдыгæй æркастгонд къамис;
- Бакуыст æрцауæд специалон æххуысы программæ, цæмæй баххуыс кæной зианбайафæг ирон гоймæгтæн реституцийы процессы æмбæлон æрмæджыты бацагуырды æмæ барæвæрдон уавæры хъахъхъæды фарстаты;
- Æркастгонд æрцауæд ацы процессы сæрмагонддзинад æмæ хъæугæдзинадты цауы бахаст æрцауæд закъондæттынадмæ æмбæлон ивындзинадтæ, цæмæй сæрмагонд исады сæндидзыны тыххæй процедурæтæ максималонæй хуымæтæг уой.

Сәйрәгтә

Разныхас	61
Ирәтты абоньккон цәрән бынәттә Гуырдыстоны контролгонд территорийыл	63
Ирон-Гуырдызаг ахастыты цыбыр афәлгәст	67
Ирон әвзаг, фыссынад. Гуырдызаг-ирон культурун идентондзинад	76
Ирәтты культурун, динон, ритуалон кәнаә әндә тыхджын эмоционалон мысинагты расайәг бынәттә	88
Ирон культураәйы әмә сфәлдыстадон куысты сгуйхт адаәмы цард фәд Гуырдыстоны	96
Ирон цәрджыты исбонадон әмә реституцийы фарстатә	104

**Common Values for Rebuilding
Confidence between
Georgians and Ossetians**

The project was implemented with the support of the Friedrich-Ebert-Stiftung. The views expressed in this publication are not necessarily those of the Friedrich-Ebert-Stiftung. Commercial use of all media published by the Friedrich-Ebert-Stiftung (FES) is not permitted without the written consent of the FES.

© Friedrich-Ebert-Stiftung

This study has been prepared by N(N) LE “Initiative For Civil Society”

Authors: Paata Gachechiladze, Koba Chopliani

Tbilisi, 2022

Introduction

For centuries, the Georgian and Ossetian peoples have formed close relations and ties in political, economic, social, cultural, and religious life. The abundance of mixed households and kinship strengthened such connections and friendships.

Not with standing the conflict in the 1990s and exceptional tensions since the 2008 Russo-Georgian war, we see certain factors that could facilitate rebuilding confidence between Georgians and Ossetians living beyond the administrative boundary line or in the territory of Russia. Such an endeavor would encourage the improvement of the extremely tough post-war situation.

Ossetians were integrated into the Georgian state better than all other ethnic groups of Georgia. Mixed families involving Georgians and Ossetians outnumbered other mixed households of different ethnic compositions. Georgians and Ossetians lived together for a long time and developed common traditions, customs, and rituals. Close kinship and friendships between Georgians and Ossetians that existed before the conflict are still alive to a certain extent.

The majority of these two nations are Orthodox Christians; therefore, they have a common tangible and intangible religious and cultural heritage respected by the representatives of both peoples. Many religious buildings, monuments, and places associated with customs and traditions have survived and make Georgians and Ossetians feel strong emotions.

Museums, archives, and libraries in different Georgian cities

keep materials about the life of Ossetian scientists, cultural workers, and public figures. These data help to study the history and culture of Ossetians and get familiar with their achievements.

Issues related to restitution and properties of those Ossetians who left the territory controlled by the Georgian government and relevant socio-economic perspectives are also important.

Our study aimed at exploring said questions and bringing them to the fore. Within the scope of the Common Values for Rebuilding Confidence between Georgians and Ossetians Project, we traveled to Samtskhe-Javakheti, Shida Kartli, Kvemo Kartli, Mtskheta-Mtianeti, Imereti, Racha, and Kakheti regions. We visited the settlements and villages where ethnic Ossetians live or lived, and places abandoned by them. We also saw cultural and religious monuments, cult buildings, and cemeteries.

Based on collected data and materials, we developed applicable recommendations to help both parties to reach a mutual understanding and rebuild trust between Georgians and Ossetians.

Ossetian Settlements in the Georgian-Controlled Territories

Ossetians were one of the largest ethnic groups in Georgia. In the 19th century, approximately 30,000 Ossetians lived in the country. According to the 1897 population census of the Russian Empire, 71,000 Ossetians resided in Georgia¹. As of 1989, the number of Ossetians living here reached

¹ Mariam Lortkifanidze: Issues of Ossetians' Resettlement in Shida Kartli.

164,055, of which 99,000 settled outside the South Ossetian Autonomous Region. Apart from Tbilisi, most Ossetians lived in the Shida Kartli region - more than 30,000; in the Kakheti region - about 12,400; and in the Mtskheta-Tianeti region – around 10,000². The conflicts in the 1990s and the subsequent economic crisis, the strengthening of criminal groups, the disruption of the law enforcement system, and the spread of nationalist sentiments in society led to the migration of a large part of the Ossetian population mainly to Russia, usually to Vladikavkaz and the Autonomous Republic of North Ossetia.

Based on statistical data from the population survey of 2014, the number of the Ossetian population in the Georgian-controlled territories was only 14,400 (0.39% of the general population)³.

Today, Ossetians live in seven regions of Georgia, in addition to big cities.

In the region of Samtskhe-Javakheti, Ossetians mainly lived in the city of Borjomi, the settlement of Bakuriani, the villages of Didi and Patara Mitarbi, and nine other villages of Gujarati Valley. Presently, the villages in Gujarati Valley (Machartskali, Tsinubani, Gverdisubani, Gvtismshobeli, Vardevani, Tsitelsopeli, and others, as well as Patara Mitarbi) are abandoned by almost all inhabitants. There are only several Ossetian households left in Borjomi, Bakuriani, and Didi Mitarbi.

In the Kvemo Kartli region, the Ossetian population resides in the city of Tetrtskaro and the villages of Alekseevka and Menkalisi. The villages of Arkhoti, Chinchriani, Gudarekhi, Agkalfa, and Vake, where Ossetians have also lived, are

2 The Soviet Census of 1989.

3 <https://www.geostat.ge/media/20679/2014-wlis-aRweris-ZiriTadi-Sede-gebi.pdf>

now nearly empty of dwellers.

In the past, most Ossetians lived in the Shida Kartli region. Now they inhabit about 60 villages in Kaspi, Gori, Kareli, and Khashuri municipalities. More than 60% of residents in the villages of Kvemo Shavshvebi, Tsitelubani, Didi Khurvaleti, Natsreti (Gori Municipality), Gamdlistskaro, Zadiantkari, Zemo Rene, Nigoza, Kvemo Rene, Karapila, Tvaurebi, Khviti, Goraka, Vake, Pantiani (Kaspi Municipality), Elbakiani, Kintsvisi (Kareli Municipality) are ethnic Ossetians⁴.

In the Kakheti region, there were also numerous Ossetian settlements. Ossetians occupied more than 30 villages there. Now they dwell in the territories of five (Gurjaani, Telavi, Akhmeta, Kvareli, and Lagodekhi) municipalities; however, the number of Ossetians has significantly declined, and in some places, for example, in Pankisi Valley, they are no longer present.

In Gurjaani Municipality, Ossetians live in the village of Kitaani, in Telavi Municipality - in the village of Jughaani, in Kvareli Municipality – in the village of Tsitsikaantseri, in Lagodekhi Municipality - in the villages of Areshperani, Bolkvi, Pona, Dona, Kvemo Khechili and Zemo Khechili.

In Akhmeta Municipality, Ossetians live in the following villages: Arashenda, Argokhi, Akhasheni, Akshnisveli, and Fichkhovani. Ossetians left the villages of Charekauli, Ossiauri, Kojori, and Pankisi Valley, where ten Ossetian settlements (Kutsakhta, Kvemo Khalatsani, Tsinubani, Dumasturi, and others) had existed in the past. The migration of the Ossetian population, like other regions, started here in 1989-1992 and continued for years. According to locals, approximately 8,000 Ossetians lived in Akhmeta before the conflict.

In the Mtskheta-Mtianeti region, Ossetians densely settled

4 G. Sordia: Ossetians in Georgia, Situation after the 2008 War.

in Truso Valley and the village of Kobi, also in the Dusheti District.

The migration of Ossetians from Truso Valley began in the 1960s. The nature of Truso is beautiful, but the climate is harsh. Despite the beauty of nature, due to severe living conditions and inaccessibility to roads, in the 1970s and 1980s, many Ossetians left Truso Valley and relocated to Vladikavkaz. As a result of the conflict in the 1990s, the remaining Ossetians also deserted Truso Valley. Previously, there were 15 villages there - Abano, Burmasigi, Jimara, Mna, Desi, Ketrisi, Nogkau, Tepi, Resi, Suatisi, Kvemo Okrokana, Zemo Okrokana, Shevardeni, Kartsopeli, and Tsotsolta.

Ossetians also left the village of Kobi and other settlements. There were 11 and 9 Ossetian villages in Kobi and the neighboring Gudo Valley respectively.

Currently, some Ossetians representing mixed families live in Stepantsminda Municipality.

In the Racha region, the Ossetian population lived in the villages of Gadami, Chvebari, Gurshevi, and Kozi. Up to now, the first three villages are empty, and Georgia's jurisdiction no longer applies to Kozi (comprised of three settlements).

In the Imereti region, Ossetians lived in the villages of Tedeleti, Jalabeti, Churnali, and Jria, in Sachkhere District. At present, only the members of mixed families remain in the municipality. Until the end of 2022, the limited movement of residents was allowed from the 20th to the 30th of each month through the check point located between the villages of Kardzmani and Perevi.

From this review, we see that the size of the ethnic Ossetian population in the Georgian-controlled territory has significantly decreased. Only a small number of the Ossetian

population remained in all those Georgian municipalities where they had lived in large groups before the conflict in the 1990s. The migration of Ossetians (especially from mountainous regions or places with poor infrastructure) continues, which, unlike the situation in the 1990s, is a result of current harsh socio-economic conditions and a part of an extensive migration from Georgia that has been underway in recent decades. As to those Ossetians, who returned to Georgia after they had left the country, their number is low. Accordingly, certain activities should be planned and implemented to stop the migration process.

Given the above, we made the following recommendations:

Local self-government bodies should:

- Regularly monitor settlements densely populated by ethnic Ossetians and study their needs to find a solution to problems triggering their migration;
- Within their competence, take targeted actions for tackling relevant challenges;
- Provide relevant information and a specific vision to the respective structures of the central government about the solution to the problems faced by the Ossetian population.

Office of the State Minister of Georgia for Reconciliation and Civil Equality should:

- Design an action plan for the solution of the problems affecting the places of the compact resettlement of Ossetians;
- Pay special attention to the detection, study, and legal response to alleged incidents of unfair treatment of Ossetians on ethnic grounds;
- In cooperation with the representatives of the Ossetian communities, develop a strategy for the socio-economic development of Ossetian settlements.

Brief Overview of Georgian-Ossetian Relations

The relationship between Georgians and Ossetians/Alans dates back to time immemorial. Since the early Middle Ages, these two nations had developed close political and military ties. Due to a political conjuncture, military encounters had also been taking place between them (for example, in the reign of King Vakhtang Gorgasali and the rule of Mongols in Georgia). However, on the whole, Ossetians were culturally related and close to the Georgian ethnos. Ossetians had close contacts with Georgians and occasionally participated in Georgia's military, political and cultural life. Marriages were frequent between the ruling circles of Georgia and Ossetia. Historical data reveals that Georgian princes were sent to Ossetian rulers for upbringing. The elder sister of King Pharnavaz of Iberia married the ruler of the Sarmatians/Ossetians. George I of Georgia (1014-1027) tied the knot to Alde, the daughter of the Ossetian king. The wife of Bagrat IV of Georgia (1027-1072) was Queen Borena, the daughter of the king of Ossetia. According to one of the ancient sources, Queen Borena was the author of the hymn inscribed on the icon of Mary, Mother of Jesus, kept in Svaneti, at the Lanjer community. Durgulu, Borena's brother, helped King Bagrat IV and the Georgians to liberate the country from Arabs.

King George III (1156-1184) married Queen Burdukhani, the daughter of King Khudani of Ossetia. Burdukhani was the mother of King Tamar and her sister Rusudani. King Tamar's aunt, the sister of King George III, wed one of the Ossetian rulers.

David Soslan, a prince from Alania (Ossetia) and King Tamar's husband, is widely known. He was an important military and political figure in Georgia at that time.

According to historical sources, King David IV of Georgia, known as David the Builder, had sent George of Chqondidi, his closest advisor, to Ossetia, where he lived for 12 years and died there. Ossetia was freed from the Arabs by the efforts of David the Builder⁵. King David IV sent 40 young people, including Ossetians, to Byzantine Empire to get an education.

When describing Ossetians, Vakhushti of Kartli, a Georgian prince, notes that “both men and women are beautiful, airy, with black eyes and eyebrows, black-haired, light-skinned, tall, slim, moderate in eating and drinking.”.

Ossetians were loyal to Georgians in many wars. From the early Middle Ages, the Alans always stood by the side of Georgians in battles against invaders. For instance, in the Battle of Didgori, 500 Alans fought in David the Builder’s army against the Seljuks. Professor Niko Javakhishvili and other authors carried out numerous studies on this issue. Like the Georgian mountain dwellers, Ossetians living in the territory of Georgia, south to the Caucasus, took part in various wars.⁶ The participation of Ossetians and Ingush people from the North Caucasus in the Georgian army was also usual. Ossetians fought shoulder to shoulder with King Erekle II of Georgia in the Aspindze War in 1770, in Khertvisi Battle in 1771, and in numerous other wars and campaigns of the Kingdom of Kartli-Kakheti. Georgian kings Erekle II, George XII, and others paid respect to Ossetians for participating in Georgia’s battles.

After 1801, the representatives of the Bagrationi royal dynasty attempted to reascend the throne. Rebellions

5 History of Ossetia, Z. Chichinadze, Tbilisi, 1913, Sorapani printing house;

6 N. Javakhishvili, Ossetians under the Georgian Flag (second half of the 18th century), materials of the 4th International Congress of Caucasiologists, Tbilisi, 2016.

were frequent, and Ossetians living in Liakhvi and Ksani valleys and south to the Caucasus Mountains were loyal allies to the Georgian royal court in this endeavor. At that time, King Erekle II bestowed Liakhvi valley and Tskhinvali to his son Iuloni to exercise his power.⁷ Seemingly, Iuloni enjoyed support among the Ossetian population. Under the leadership of the representatives of the Bagrationi family, Ossetians were fighting to restore the Georgian kingdoms and ensure acceding of the Bagrationi dynasty to the throne. “Ossetians always helped the fraternal Georgian people if they were threatened by invaders. There are many examples in history of their joint struggle. Ossetians fought by the side of Georgians against Arabs, Iranians, Turks, and other occupants.”⁸ According to historical sources about the wars of King Erekle II, “The Ossetian army came to the city. The king paid them wages, provided the guides, and sent them to his son. The army advanced and entered Gobakani along with King Erekle (the Georgians won).”⁹

Zakaria Chichinadze, in his 1916 publication “Settlement of Ossetian Population in Kartli and Support by Georgians”¹⁰ described many historical events and listed some of the battles fought by the Georgian army with the participation of Ossetians. He wrote: “In 1496, Georgians overthrew Shah Ismail and expelled him from Tiflis - Ossetians took part in this war; in 1536, Georgians expelled Shah Tahmasp from Georgia - Ossetians stood by the side of Georgians in

7 V. Sukhitashvili, *Struggle of the Georgian and Ossetian Peoples against the Russian Rule at the beginning of the 19th Century*, Caucasus Herald N16, 2007;

8 From the *History of Georgian-Ossetian Cultural Relations*, Professor Z. Tskovrebovi, Soviet Ossetia, 18.04.1972.

9 From the *History of Georgian-Ossetian Cultural Relations*, Professor Z. Tskovrebovi, Soviet Ossetia, 18.04.1972.

10 <https://www.georoyal.ge/?MTID=5&TID=64&id=1090>.

the liberation of Tiflis; in 1556, Georgians defeated Sultan Suleiman and expelled the Ottoman army from Georgia - Ossetians also took part in this war; In 1562, King George beat the Ottomans with the participation of Ossetians; in 1583, King Simon took Gori, and ousted the Ottomans - Ossetians took part in the war; in 1617, Shah Abbas conquered Kakheti - during this conquest, Ossetians came from mountains and gave an oath to Georgians to fight against the enemy along with them; in 1634, Ossetians had joined Georgians, fiercely fought against the Qizilbashs and ousted them from Tiflis.”

Georgian political and public figures paid significant attention to Georgian-Ossetian relations. The Georgian press has been covering Ossetian culture, traditions, history, and other important issues since the early period of its development. Newspaper Iveria published by Ilia Chavchavadze had been permanently covering themes related to Ossetians. In 1877, Iveria published the article “Who Ossetians are” (May 26, N13).¹¹ This article reviewed the history and ethnogenesis of Ossetians and other relevant topics. In 1899, Iveria welcomed the publication of “Iron Fandiri” by Kosta Khetagurov, a national poet of the Ossetian people. Iveria also dealt with spreading literacy among Ossetians, publishing textbooks in the Ossetian language, translating religious and secular books, educating the population, including women, building roads, developing industry, and friendship between the Georgian and Ossetian nations. Iveria also touched on developments in North Ossetia.

In addition to Iveria, almost all Georgian publications wrote about the Georgian-Ossetian relationship and the life of Georgians residing in Kavkavi and Mozdoki of North Ossetia.

11 <https://dspace.nplg.gov.ge/handle/1234/563> Iveria, May 26, 1877, N13.

Akaki's Monthly Collection, a journal issued by Akaki Tsereteli, a national poet, periodically published materials about Ossetians, including folk tales and legends. Among these materials was a tale about Queen Tamar heard in Tskhinvali from the Ossetian storyteller (Collection, N8, 1898).¹² According to this mystical story, Queen Tamar built a fortress and a church on Brut-Sabdzeli mountain.¹³ At that time, there was no dawn in heaven, and Tamar had it in this fortress. Tamar went to the sea, and a maid opened the room where Dawn was locked. Dawn left the fortress and went to heaven. Queen Tamar, who was in Imereti, saw Dawn above the clouds and went back to save the day. On the way to Brut-Sabdzeli castle, it snowed heavily and the snow was up to the horse's knees, then up to shoulders, and finally, the horse died. Georgian toponyms Gari, Oni, and Kudaro describe this trip of Queen Tamar in heavy snow.¹⁴ The legend narrated that grapes had been abundant in Ossetia, but after the described occasion, they discontinued growing, and snow and winter prevailed.

Akaki's Monthly Collection also published writing about the village of Kurta regarding the fraternal life of Georgians and Ossetians. The article indicated even family names, such as Maisuradze, Khachapuridze, Kazhashvili, Tskovrebashvili, and others. The journal was particularly grateful to Aleksandre Machabeli, who had provided the history, legends, and other stories about the village of Kurta and surrounding settlements, including materials about Ossetians.

Akaki's Monthly Collection and other magazines published Nestor Bakuradze's works under the pen name "A Georgian

12 <https://dspace.nplg.gov.ge/handle/1234/266540>Akaki's Monthly Collection, 1898, N8.

13 It is located in the Java region.

14 According to the article, "Oni" means "shoulder" in the Ossetian language.

in Ossetians.” He wrote interestingly about Ossetian ethnography, myths, and life. Nestor Bakuradze significantly contributed to recording Ossetian legends and stories in the 19th century, thus saving many fascinating Ossetian narratives and tales from being forgotten or lost.

Alexi Chichinadze, an inspector of the public school of Tergi District, cooperated with Akaki’s Monthly Collection and together with other famous intellectuals, played a significant role in teaching the Ossetian language in North Ossetia.¹⁵ At that time, at schools education process was carried out mainly in Russian, and the local native languages were ignored. Russian administrators carried out the Russification of education in subordinated territories and introduced a “dumb” method of teaching Russian. Many public figures of the Caucasus tried to bring local languages into use at schools to make learning easier and save local languages.

Akaki Tsereteli had a particularly respectful attitude towards the Ossetian people, and the Ossetians, in turn, loved and respected the poet. Many of Akaki’s works were translated into the Ossetian language. Ossetians arranged heart-warming meetings with Akaki in Kavkavi,¹⁶ and Mamisoni.

Iakob Gogebashvili, the prominent Georgian educator, also wrote about the education of Ossetians. In the 19th century, based on the educational policy of Tsarism, the language of instruction for those Caucasian mountain dwellers, who did not have a writing system, was Russian. There were many opponents to this idea in Georgia, including Iacob Gogebashvili, who demanded the use of the Ossetian language at schools to teach Ossetian students. He considered unacceptable so-called “mute” teachers who

15 A. Tsotniashvili, Periodicals at the End of the 19th Century and the Beginning of the 20th Century about Georgian-Ossetian Relations.

16 Today Vladikavkaz.

only spoke Russian and did not know the local languages - Georgian, Ossetian, Armenian, Abkhazian, and others. "He defended the idea that in Ossetian schools we should have trained Ossetian teachers, in Georgian - Georgians, in Armenian - Armenians."¹⁷

The Georgian press covered the socio-economic problems of the Ossetians and was sympathetic towards them. According to News Sheet newspaper (October 14, 1905, N2932), "For a long time, there has been the talk about the improvement of the living conditions of those landless Ossetians who live in Gori County and mountainous areas of Tergi District in Samachablo. The issue was raised during the first Caucasus Viceroyalty in 1853 and has remained unsolved until now. The solution to this problem was sought more diligently last year, in 1904. The then ruler of Caucasus approved the opinion of the majority of his council's members. The council recognized the need to urgently buy out, with the help of the government, the areas of Samachablo where the Ossetians lived. These lands should have been transferred into the ownership of the Ossetians after redemption. We have learned that the government is speeding up the case to solve the issue of settling the Ossetians in Samachablo in one way or another."¹⁸

Alexander Kazbegi, a Georgian writer, had a special relationship with the Ossetians. The writer's close ties with them are evidenced by Kosta Khetagurov's famous article about Aleksaner Kazbegi's illness. On May 3, 1893, Severni Kavkaz newspaper published the article by Kosta Khetagurov where he expressed his surprise and

17 A. Tsotniashvili, Periodicals at the End of the 19th Century and the Beginning of the 20th Century about Georgian-Ossetian Relations.

18 <https://dspace.nplg.gov.ge/handle/1234/33062> News Sheet, October 14, 19054 (N2932).

indignation at the information published in Tifliski Listok newspaper (N94). According to this writing, “Aleksandre Kazbegi is in a psychiatric house along with other mentally ill people in a shared room, eats like a poor man, has no tea or tobacco. Kazbegi has no money to pay for treatment.” Kosta Khetagurov addressed Kazbegi’s close relatives to confirm or deny this information and asked the editors of other Caucasian publications to reprint the article.

The Georgian press often published news about the Georgians, the Georgian church, parish, and school in Kavkavi, aka Dzaugi, and Mozdoki, North Ossetia. In the publication - Periodicals at the End of the 19th Century and the Beginning of the 20th Century about Georgian-Ossetian Relations - Avtandil Tsojniashvili gives many stories, including information about the Georgians living in Mozdoki. This work involves the article by Dimitri Arakishvili, a friend of Kosta Khetagurov, according to which “Georgians have inhabited the city of Mozdoki for a long time. I think no one knows when and from where or why they came here.” As indicated in the publication, the famous scientist Dimitri Bakradze considered that “the Georgian language was best preserved by Tushetians and the Georgians living in Mozdoki.”

In the 19th and 20th centuries, in the Georgian periodicals, radio, and TV, many publications, news or reports were dedicated to the relationship between Ossetians and Georgians that showcased the kind and fraternal attitudes they had toward each other.

Ossetian language, alphabet, religion, and Georgian-Ossetian Cultural Identity

The Ossetian language belongs to the Northern Iranian group of the Indo-European language family. There are two major dialects: eastern, called Iron, and western, called Digor. Most Ossetians living in Georgia speak Iron, the base of the literary language.

In terms of linguistics, while Ossetian is the Indo-European language and Georgian belongs to the Iberian-Caucasian language group, these two languages feature many similarities and attributes. Following many centuries of coexistence, respective linguistic traces can be found in the native languages of the neighboring peoples. Many scientists find signs of Georgian and other Caucasian languages in Ossetian. In the opinion of Academician Giorgi Akhvlediani, “the Ossetian language became strongly Caucasian.” According to Vasili Abaev, “there are many non-Iranian elements in the Ossetian language combined with the Iranian ones.”¹⁹ Abaev sees similarities in Ossetian and all three Kartvelian languages - Georgian, Mingrelian, and Svan²⁰ and gives relevant literary and grammatical material. Scholars think that the Georgian language also acquired linguistic elements of Ossetian origin²¹²². According to Dr. K. Augustson, Ossetians and Georgians share not only vocabulary but also grammar.²³ Many scientific works

19 N. Bepiev, Georgian-Ossetian Loanwords, Prospects of Georgian-Ossetian Development; materials of the 2nd international conference, 2016.

20 V. Abaev, Ossetian Language and Folklore, 1949.

21 N. Bepiev, Georgian-Ossetian Loanwords, Prospects of Georgian-Ossetian Development; materials of the 2nd international conference, 2016.

22 M. Bukia, Georgian-Circassian-Ossetian Lexical Encounters, Prospects of Georgian-Ossetian Development; materials of the 2nd international conference, 2016.

23 Karl Augustson, Doctor of Philology, Interrelationship between the

and publications dealt with the interaction and similarities of the Georgian and Ossetian languages (G. Akhvlediani, V. Abaev, M. Andronikashvili, N. Bepiev, M. Bukia, M. Chukhua, others).

The spread of the Christian religion contributed to the similarities in the Georgian and Ossetian languages. Professor J. Gvasalia believed that the Ossetian religious terminology and the names of weekdays were borrowed from Georgian (such as Juar - Jvari (cross), Tarangelos - Mtavarangelozi (archangel), Markho - Markhva (lent), Mikel-Gabirta - Mikel-Gabriel (Archangel Gabriel), Baraska - Paraskevi (Friday), Kuiri - Kvira (Sunday), and others.²⁴

Professor Vasili Abaev believed that Vas-Gerg, the Ossetian version of Saint George, came from the Svan language,²⁵ and the word Rang, which in the Svan meant a non-alcoholic drink made of honey, was taken from Ossetian. In Ossetian, the word Rong means a mythical drink of supernatural beings, heroes of Ossetian mythology - the Nart sagas.²⁶ The name and description of this drink are similar to the traditional beverage of Svaneti.

Professor Naira Bepiev thinks that the Ossetian word Khur denoting the sun, can be found in Georgian word combinations - Mkhurvale (hot), Gakhurebuli (heated), and others, and the name Khvaramze and the toponym Khokhismta (Khokh in Ossetian means mountain) derived from the combination of Georgian and Ossetian roots.²⁷

Ossetian Indo-European Language and Georgian - a non-Indo-European Language, Prospects of Georgian-Ossetian Development, materials of the 5th International Conference, 2019.

24 From the History of Georgian-Ossetian Relations, Jondo Gvasalia, Jvari Vazisa.

25 V. Abaev, Ossetian Language and Folklore, 1949, p. 305.

26 V. Abaev, Ossetian Language and Folklore, 1949, p. 299.

27 N. Bepiev, Georgian-Ossetian Loanwords, Prospects of Georgian-Osse-

Scientists observed interesting elements of Georgian-Ossetian relations in the word of mouth and folk tales. Amiran-Darejaniani, a medieval Georgian legend, spread widely among Ossetians, and an Ossetian version (called Daredzanov) appeared. According to Vasili Abaev, the Ossetian version of the tale is close to the Svan and Pshavian versions of Amiran-Darejaniani. It is believed that the famous Nart sagas came to Georgia from Ossetian folklore.²⁸

In the 1860s, the Ossetian language teachers at Tbilisi Theological Seminary, Daniel Chonkadze and Vasili Tsoraev started to collect, research, and publish the Nart sagas.

In South Ossetia, Toma Chochiev (Chochishvili)²⁹ was the first secular teacher. His son, Giorgi Chochishvili, contributed to the education of Ossetians at the end of the 19th and the beginning of the 20th century. Giorgi Chochishvili also published articles in the Georgian press under the Liakhveli pen name.

Priest Giorgi Chonkadze lived and worked in Mozdoki with his family since 1837. His son Daniel Chonkadze learned the Ossetian language there, taught it in Stavropol and then at Tbilisi Theological Seminary, and compiled Ossetian-Georgian and Georgian-Ossetian dictionaries.

The inscription on Zelenchuk's tombstone, written in Greek script,³⁰ is considered the first writing in the Ossetian language. After the spread of Christianity in Ossetia, Greek and Georgian writings were used.

In the 1820s and 1830s, Ossetians started to use the

tian Development; materials of the 2nd international conference, 2016.

28 From the History of Georgian-Ossetian Cultural Relations, Professor. Z. Tskhovrebov, Soviet Ossetia, 18.04. 1972.

29 From the History of Georgian-Ossetian Cultural Relations, Professor Z. Tskovrebov, Soviet Ossetia, 18.04. 1972.

30 See Ethnic Diversity in Georgia, Public Defender's Library, 2021.

Latin script, later replaced by the Cyrillic alphabet in North Ossetia. South Ossetia, until the 1950s, used the Ossetian alphabet based on the Georgian writing system.

At the beginning of the 19th century, Ioane Ialghuzidze (Gabaraev)³¹ created the Ossetian alphabet based on the Georgian script. He compiled prayers in the Ossetian language and employed Khutsuri, an ecclesiastical Georgian writing system. The collection of prayers was printed in Tbilisi in 1819. Later, other religious works were also published in the Ossetian language based on the alphabet made up by Ioane Ialghuzidze.

In the 19th and 20th centuries, the policy of establishing the Ossetian script based on Russian Cyrillic was carried out. Consequently, the Ossetian writing system bases on the Cyrillic alphabet today.

Teaching the Ossetian language in Georgia has a long history. During the Soviet era, Ossetian was taught in about 50 schools; however, this number significantly reduced after the well-known events. Since 2009, the Ossetian language was not taught at all in the Georgian-controlled territories. As a result of the long-term advocacy campaign of the National Minorities' Council at the Public Defender's Office, and based on the recommendations of the Public Defender, the Ministry of Education made a decision in 2016, according to which six ethnic groups of Georgia (Ossetians, Khundzi /Avars, Udis, Kists/Chechens, Assyrians, Kurds/ Yezids) were allowed to study their native languages at school, including the Ossetian language. The subject was not compulsory for students.

Data on the interaction between Georgians and Ossetians in the matters of religion can be found in reports and works

31 Vakhtang Itonishvili, Traits for Ethnographic Portrait, Journal Jvari Vazisa.

of Georgian scholars (The Georgian Chronicles, works by Vakhushti Batonishvili, M. Lortkifanidze, J. Gvasalia, I. Megrelidze, Itonishvili, and others), as well as in the studies of foreign authors (Procopius of Caesarea, and others). According to these sources, at different times, Georgian kings, catholicoi, priests, and state officials played significant roles in the spread of Christianity among Ossetians.

The Georgian Chronicles said that after preaching Christianity in Kartli, Andrew the Apostle (the First-Called) and Simon the Canaanite, went to Ossetia and preached there. "They entered the country of Ossetia and reached a city called Postapor, where they performed an astonishing miracle and converted and enlightened many nations." Procopius of Caesarea, a Greek scholar of the 6th century, stated that "many tribes live near the borders of the Iberians. Among them are Alans and Abazgs, who are Christians and have had friendly relations with Romans since ancient times." In 921-925, Christianity was recognized as the state religion in Ossetia. The Patriarch of Constantinople, Nicholas I Mysticus, and King George of Abkhazia and Egrisi, who baptized the rulers and nobles of the Ossetians/Alans,³² made a significant contribution to the spread of Christianity in Ossetia. The List of Episcopal Dioceses mentions the episcopate of Alans for the first time in the 10th century. In the church diptych of Constantinople, it occupied the 61st place after Russia.³³

Apparently, due to invasions or other reasons, the Christian religion was declining among Ossetians from time to time and needed changes and reforms. Georgian kings, noblemen, and clergy tried to strengthen Christianity in

32 Professor Jondo Gvasalia, From the History of Georgian-Ossetian Relations.

33 Professor Jondo Gvasalia, From the History of Georgian-Ossetian Relations.

Ossetia. It is well-known that in the middle of the 18th century, Vakhtang VI and Georgian priests were exiled to the Russian Empire, where they spoke about the necessity of reinforcing Christianity among Ossetians.

In 1742, the Georgian priests - the head of Moscow Znamensky Monastery, Archbishop Nikoloz, and Archbishop Joseph Samebeli, requested the Russian emperor to send the Georgian clergy to strengthen Christianity in Ossetia. In 1745-1771, a clerical commission composed of Georgian clerics worked in Ossetia and promoted Christianity. In the same period, religious literature was translated from Georgian into Ossetian and published through the Georgian script. "King Erekle II was an advocate of the Ossetians, under whose instructions Anton, a Catholicos-Patriarch of Georgia, studied the Ossetian language."³⁴ Anton Catholicos brought to Georgia young Ossetians interested in theology. They got religious education in the Telavi seminary and served as priests in the Ossetian villages. Ioane Ialguzidze-Egabaraev got an education with the support of Erekle II and the royal court and later made a significant contribution to the formation of the Ossetian writing system and the Georgian-Ossetian relations. According to Professor B. Gamkrelidze,³⁵ at the end of the 18th century, King Erekle II sent Tsilkni Archbishop Ioane to the mountains to strengthen Christianity. Along with the mountain dwellers in Eastern Georgia, he met Ossetians living in the Truso Valley. Archbishop noted that the Ossetians kept fasting, knew the names of many saints, had faith, and were not against theological teachings.

34 Professor Ioseb Megrelidze, *Ossetian Settlements in Didi Liakhvi Valley*.

35 Professor Bakhva Gamkrelidze, *They Harmed Each Other Like Enemies*, *Journal Jvari Vazisa*, 1997.

The shared religious practices of Ossetians and Georgians continued even during the Soviet era. Despite aggressive atheism, small-scale religious and public festivities and rituals were held, often secretly. In the mixed Georgian-Ossetian villages, residents had and still have (notwithstanding the conflict in the 1990s) shared shrines and holy places. In the Georgian-Ossetian villages and settlements around Georgia, inhabitants usually invited each other (relatives, neighbors, godparents, godchildren) to religious celebrations.

After the conflict of the 1990s, this tradition disappeared in some places; however, before the 2008 Russia-Georgia war, Georgians and Ossetians still managed to hold shared traditional festivities and rituals. Following this war, the restriction of population movement complicated such a relationship and often made it impossible.

Along with the centuries-old process of Christianization, the part of pre-Christian shrines, deities, and related rituals survived in the Ossetian community. The combined elements of Christian and pre-Christian religions are evident in the beliefs of Ossetians. Some pre-Christian deities were integrated into Christianity and adored like the Christian saints. In Ossetian villages, local residents pray in Christian churches and at sacred niches built for various deities and religious saints. In addition, the practice of praying at trees considered sacred is widespread.

Tutyra, a lord of cattle, bulls, and wolves, was named after Saint Theodore of Tyre and linked to the Theodore Festivity. Fælvera was a deity of sheep, Epsati was a patron of beasts, and Fidvani was a protector of children. Tarngelos (archangel's niche) can be found in many places. Alardi was a deity/angel of smallpox. In addition to the mentioned gods, there were many holy niches created in the name

of other pre-Christian deities and Christian saints in the villages inhabited by Ossetians.

One particular feature of Ossetian niches is the tradition/possibility to relocate a shrine. This means taking a stone or other sacral item from a niche and embedding it in the foundation of another shrine built in the name of a saint or deity. Ossetians still follow the tradition of reciting prayers and performing rituals in the removal of the niche.

Traditionally, Ossetians used to bring a stone or other sacral item from an ancestral holy niche and build a new shrine on the hill in the village. There were many niches removed and constructed in numerous Ossetian settlements of Georgia. Believers think that relocated niches have the same power as those from which they are transferred. At the same time, the base (first) niche maintains the status of the main shrine built in the name of a specific deity or saint.

During religious festivities, a village elder lights three candles and says a prayer. Believers sacrifice a goat, a sheep, or an ox. Addressing a prayer to God, a praying man burns the fur of the sacrificial animal with a candle near its ear. In the name of the God, deity, or saint, a believer sacrifices food prepared for the ritual - three pieces of bread (Khabizgina - bread with cheese, ghee, and potato in it), three ribs of the sacrificed animal, and especially distilled drink (beer or spirit). These Ossetian rituals are similar to the folk and religious customs of the mountain population of Eastern Georgia - Pshavs, Khevians, Mtiuletiens, and others.

Ossetian culture is rich in songs and dances of various genres. Singing and dancing was an integral part of the life of the Ossetian people during celebrations, work, and religious, legal, and folk rituals. Scientists esteemed up to 20 Ossetian dances³⁶ and hundreds of songs, and the

36 Ethnic Diversity in Georgia, 2021, edition of the Tolerance Center

honored artist of Georgia and North Ossetia Makharbeg Tuganov favored 25 dances.³⁷ In Ossetian culture, the Nart Sagas also described dancing - Nart Soslan danced on the edge of a beer brewing cauldron.³⁸

The South Ossetian Song and Dance Troupe was formed in 1938. The centuries-old Georgian-Ossetian relationship and neighborhood affected musical art. Georgian and Ossetian musicologists, composers Dimitri Arakishvili and Viktor Dolidze, the Ossetian artists Galaev, Mamulov, and others observed similarities between Georgian and Ossetian music. They believed that Ossetian polyphonic songs appeared under the influence of Georgian melodies. This influence is clearly visible in South Ossetia. The Digori funeral song also had some similarities with the Georgian one. Despite the impact of Georgian polyphony, Ossetian songs have not lost their specific features.

Dimitri Arakishvili, a famous Georgian composer born and brought up in Kavkavi (Vladikavkaz), took the first steps to collect Ossetian folk songs.³⁹ In 1902, he met Kosta Khetagurov to speak about his goals of collecting Ossetian melodies, and Khetagurov was happy to hear this. Zakaria Faliashvili, a Georgian classical composer, became interested in Ossetian music and recorded numerous melodies. Viktor Dolidze, a Georgian composer, recorded and studied about 200 Ossetian songs.

In 2015, the National Folklore Center of Georgia published a collection of Ossetian music involving about 60 Ossetian songs. The digital version of this collection is available on the website of the Folklore Center.⁴⁰

under the Public Defender of Georgia.

37 Dancing on Tiptoes, Soviet Ossetia 6 May 1972.

38 Dancing on Tiptoes, Soviet Ossetia, 6 May 1972.

39 Mariam Garshaulashvili, Newspaper Tbilisi, August 29, 1987.

40 <http://folk.gov.ge/osuri/>

A state ensemble of folk dance and song called Nartebi functions under the Administration of South Ossetia, The repertoire of this group includes Georgian and Ossetian folk dances and songs.

The origin of Ossetian theater and dramaturgy attributes to Kosta Khetagurov. He wrote the play Dunya in 1897, which triggered the development of Ossetian dramaturgy.⁴¹ The first plays in the Ossetian language were performed in the villages of North and South Ossetia in the early 1900s. Young people interested in theatrical arts staged these performances.

In 1906, the Ossetian drama circle was founded in Tbilisi. It was the first professional Ossetian theater led by the actor G. Mamiv. E. Britaev staged the first performance titled Death is better than Shame.⁴²

In 1930, the Ossetian drama circle of Tbilisi transformed into a mobile theater headed by Kokoev and Kantaria. In 1931, the State Drama Theater of South Ossetia was established in Tskhinvali. The theater first performed the play Fever on July 29 of the same year (author: Tsereteli, director: Khetagurov, painter: Tuganov).⁴³

In 1933, an Ossetian sector opened at the studio of the Rustaveli Theatre, where 20 young people from Tskhinvali studied. After completing their education, they joined Tskhinvali Theater.

Tskhinvali Theater consisted of Georgian and Ossetian troupes, and artists performed plays in Georgian and Ossetian languages. For decades, the theater was an

41 V. Tsabaev, State Drama Theater of South Ossetia Named after Kosta Khetagurov, 1957.

42 K. Chochiev, Stages of Formation and Development of the South Ossetian Drama Theater, Tbilisi, 1983.

43 V. Tsabaev, State Drama Theater of South Ossetia Named after Kosta Khetagurov, 1957.

important place of friendship and creativity for Ossetians and Georgians.

Recommendation for the Ministry of Education and Science of Georgia.

The Ministry should:

- Study the issue of teaching the Ossetian language in the Ossetian settlements (except for those schools where this language is already taught);
- Support the publication of textbooks on the Ossetian language and literature in Georgia to promote learning the Ossetian language;
- facilitate the training and retraining of Ossetian language teachers.

Recommendation for the Ministry of Culture, Sports and Youth, Monuments Protection and local governments of Georgia:

These bodies should:

- Explore the peculiarities of the religious culture in the Ossetian community; ensure the assignment of the status of intangible cultural heritage to customs of celebrating folk-religious festivities and arranging holy niches in the villages inhabited by Ossetians in the Georgian-controlled territories;
- In the Georgian-controlled territories, promote the culture of celebrating Ossetian folk festivities in the Ossetian-speaking villages, with the participation of Georgians; and encourage the revival of the tradition of inviting Ossetians to folk festivals in neighboring Georgian settlements;
- Facilitate the research and popularization of the relationship between Georgians and Ossetians, their history, and similarities in arts and culture (including religious culture).

Ossetian Cultural, Religious, Sacral, and other Symbols Evoking Strong Emotional Memories

The vast majority of interviewed Ossetians and Georgians cannot speak without emotions about the memories of the past friendship, kinships, and shared celebrations, festivities, or religious holidays.

Hopefully, in the post-conflict period, the tradition of celebrating common festivities is still alive in some regions; however, not on a previous scale. The shared sanctums of Ossetians and Georgians have also survived.

In the village of Menkalisi, Tetrtskaro Municipality, 2-3 km away from the settlement, the ancestral sacred niche⁴⁴ belonging to the Piliievs and the Makievs is built in an oak forest. Interviewees stated that it was erected in the 1950s. Next to this niche, a Tbilisian lady brought up in Menkalisi surnamed Makieva, constructed a shrine with her funds a few years ago and enshrined the icon of the Archangel there.

Next to the niche, under the oak tree, there are a metal dining table and chairs, where the worshipers, their family members, and guests feasted after rituals.

Folk and religious ceremonies are still held at the Menkalisi niche. The individuals from this village residing in Georgia, Russia, or North Ossetia periodically come to Menkalisi to celebrate religious holidays.

We observe a similar picture in the Gujarati valley. The population of the valley used to gather in the village of Gvtismshobeli (the Mother of God) for celebration. Even the Communists could not break this tradition. Today, a few residents who grew up there come in the summers to visit

⁴⁴ See photos in the annex.

the 11th century's destroyed temple to continue a tradition. Eliaoba (the festival of Saint Elias) is customary in different parts of Georgia - in Meskheta, Imereti, and Kakheti. This holiday had a special meaning for the residents of the village of Didi Mitarbi and other Ossetian settlements. On the right side of the road leading from Bakuriani to Didi Mitarbi, there was the Ossetian shrine even during the Communist rule. Today, a small temple is built there. The day of Saint Elias, August 2, was traditionally marked by crowds with prayers, candles, and traditional feasts. This festival is so valuable for Ossetians that even nowadays, those Ossetians who emigrated from these areas to the Russian Federation still come here to celebrate it, although in small numbers.

Lomisi church, Vastrji shrine, and other holy niches stand in the village of Khviti, Kaspi municipality. On the following day after Easter, residents celebrate Benisoba⁴⁵, the festival of Mary, the Mother of God. Near Lomisi church and at all niches, where nature and climate allow, clans, villages, and families made refectories with tables and chairs - a space for gathering worshippers on a holy day. Sometimes these refectories are roofed, but in most cases, they sit in the open air under trees.

Vachila (Vacila), a lord of harvest, fertility, thunder, and weather, is particularly respected by Ossetians. It is linked with Saint Elias (the Prophet) and the festival of Eliaoba. In the village of Arsha, Stepantsminda Municipality, there are shrines of Vachila, Elias, and Zakaria. Both Georgian mountain dwellers (Khevians) and Ossetians revere Vachila Shrine.

Vachiloba is celebrated on July 20 at the holy niche erected on a high mountain. According to Professor Lavrenti

45 Tamila Koshoridze, Faculty of Humanities, Gori State University, History, and Archeology Center, N15 2018.

Janiashvili, this niche was brought by the Ossetians⁴⁶, who settled there in the 17th century with the help of a butler of the Aragvi Volley rulers Shiola Ghudushauri. The Salbiev family usually paid tribute to this shrine along with the Khulelidze family. The whole village took part in the feast, and every family paid for it. All local households hosted guests and continued the celebration for almost a week.⁴⁷ The holiday is still marked today, and although it is no longer crowded due to the reduced population, Ossetian pilgrims from Tbilisi and other regions of Georgia come to celebrate it. Rarely, but still, Ossetians come from Vladikavkaz, and other parts of Russia to honor Vachiloba.

Residents of Stepantsminda have a positive attitude to the participation of Ossetians in local folk rituals; however, at the same time, they are cautious due to declarations by the de facto Tskhinvali government in which they consider the Truso, Kobi, and Gudo valleys to be the territories of historical East Ossetia. They bring this issue to the fore from time to time that is not accepted by the Georgian side⁴⁸.

Vastrji, a patron of warriors, men, and roads, is similar to Saint George. Ossetians placed his shrine in many areas. In the village of Kobi, Stepantsminda Municipality, the shrine named after him is erected on a hill, near the ruins of an old castle. Ossetians and Georgians traditionally celebrated the feast of Atengenoba (Atnagta in Ossetian). This festival was usually honored by the mountain residents of East Georgia. Ossetians who had relocated to North Ossetia

46 Lavrenti Janiashvili, *Georgian-Ossetian Relations in Kazbegi District*, 2018.

47 Sofia Bitsadze, *Religious Celebrations in Khevi*.

48 Interview of Dimitri Medoev with the German newspaper *Neues Deutschland*: Sooner or later the Ossetian people will take back Truso, Kobi, and Gudo valley.

from the village of Kobi, Kazbegi District, periodically came to the festival and worshipped at the shrine.

The Truso valley is connected with the outside world by a 30 km hard road. The valley borders the Tskhinvali region to the west and the Russian Federation to the north.

Numerous Ossetian settlements have existed in Truso, and most of them lay in ruins now. We can see the remnants of houses and walls in villages. The Truso valley was rich in sacred places valued by the Ossetian religious culture and beliefs. Ossetian scientists and population reported that Ossetians revered sacral places of the Truso valley. In the territories of Kobi and Truso, there is also a shrine of Fiduan, a protector of children.

Numerous inscribed stone crosses dated by the end of the 19th and the beginning of the 20th centuries are found in the Truso valley. These crosses were erected in the name of dead people.

The gatherings of the population in the Oni and Java districts were traditional. These two cities were twin towns in the 1970s. The guests from the Oni region were habitually welcomed warmly by the then-local government, cultural workers, and the society of Java. In the second half of the celebration day, Georgian and Ossetian artists usually delivered a concert followed by a feast.

Mtavarangelozoba - the Archangel's Day - is a traditional holiday in the village of Ghari, Oni Municipality. This festival is called Sajvareoba and is celebrated on the eighth weekend following Easter. This celebration was popular and hundreds of pilgrims participated in it. The holiday, linked with the Archangel, starts at Archangel Church in the village of Ghari. Worshippers riding horses move to the headwaters of the Gharula River to reach a shrine in the mountains and thus repeat the Archangel's route, according to the legend.

On their way, they will pass several shrines. The procession ends with staying up all night. On the following day, pilgrims go back to the village for a celebration and feast with the participation of all villagers and guests. The Ossetian population usually took part in this ritual and welcomed believers with traditional Ossetian dishes and drinks.

It is no longer possible to carry out the ritual on a full scale because the jurisdiction of Georgia no longer extends to the last point of an overnight stay in the high mountains. Moreover, in 2011, ten participants of this ceremony were detained by the security forces of the de facto government of South Ossetia.⁴⁹

The Basilica of the Mother of God dated by the late Middle Ages stands in the cemetery of the villages of Areshperani and Khoshatiani, Lagodekhi Municipality. The legend says that Khoshat, the hero warrior with a monster, is buried here. The name of the village and the temple come from him. Paintings in the church's interior depict a hero riding a white horse and slaying a dragon with a spear, who is believed to be Khoshat.

Both Georgians and Ossetians revere this church. Even a fallen tree cannot be removed from the territory of the temple, and it must be used for the needs of the church.

Lomisoba celebration is marked not only in Georgia but also in North Ossetia. Ossetians traditionally had been heading to Saint George's Church of Lomisi to worship. This sacred place was valuable to them, and in many villages, there are holy niches named after Lomisi. Even today, Ossetians attend this celebration despite some risks.

In most of the settlements we visited, there are many niches,

⁴⁹ Commentary of the Ministry of Foreign Affairs of Georgia <https://civil.ge/ka/archives/149223>.

small shrines, and cemeteries revered and respected by locals. We have not found any information about tampering with these buildings. On the contrary, in many villages, the remaining or resettled population tries to take care of these structures, renew them, add new elements, and change the roofing. Many Ossetian graveyards are also well-preserved and it is still possible to find out the identity of persons buried there.

And finally, we should speak on family ties. Before the conflict, the number of Ossetians living in different regions of Georgia other than the Autonomous Republic of South Ossetia outnumbered the population of the autonomous republic. There were many Georgian-Ossetian mixed families in the country. Most of them did not flee their homes after the conflict of the 1990s. At that time, many ethnically mixed families lived in Georgian-Ossetian villages and along the artificial border. Due to said circumstances, Ossetians remaining in the Georgian-controlled territories, those relocated to Russia or left beyond the dividing line, maintained contacts and communication. Commuting and visiting each other has continued to some extent at weddings, funerals, birthdays, and other celebrations.

Our recommendations for local self-government bodies:

These bodies should:

- Develop proposals for the rehabilitation/restoration of historical, cultural, and religious buildings in the areas densely populated by Ossetians;
- Encourage various festivals and the celebration of holy days reflecting the Ossetian culture and identity;
- Encourage the organization of public and religious holidays shared by Georgians and Ossetians;
- Promote Georgian-Ossetian friendship and tolerance

during the said holidays;

- Encourage the actions of the Ossetians in the Georgian-controlled territories related to tolerance and mutual respect.

Our recommendations to the Office of the State Minister of Georgia for Reconciliation and Civil Equality and the Ministry of Culture, Sports and Youth of Georgia:

These agencies should:

- Develop programs for rehabilitation/restoration and maintenance of cultural and religious monuments, shrines, niches, cemeteries, and objects evoking strong emotions in the areas of Ossetians' resettlement;
- Develop proposals to support folk and religious celebrations shared by Georgians and Ossetians;
- Develop proposals to encourage the participation of Ossetians living outside Georgia in the said events.

Life and Work of Ossetian Public Figures in Georgia

Kosta Khetagurov was born in 1859 in the village of Nari, Alagiri region, North Ossetia. He was an outstanding scholar and educator and played a unique role in the life of the Ossetian people. He was a poet, writer, dramatist, artist, educator, publicist, public figure, and founder of the Ossetian literary language. In 1899, Khetagurov published *Ossetian Lira*, a famous collection of verses. His contribution to Ossetian literature and influence on its subsequent development was crucial.

He experienced the poverty and hardships of a large part of his people. Notwithstanding the harsh social circumstances, he did not stop his work and continued to create, write, publish and fight for a better life for the Ossetian people.

In 1891, he was exiled from the Tergi district for five years “for inciting the Ossetians living in Kavkavi, making unreasonable requests and illegal addresses”.

Kosta Khetagurov had a close relationship with the Georgian Diaspora of Kavkavi, including Mikheil Kipiani, the head of the land separation division of the Tergi district, who enjoyed a special love and respect there. At Kipiani’s funeral, Kosta Khetagurov delivered an outstanding farewell poem.

Kosta Khetagurov painted Saint Nino, the Enlightener of Georgia, and his painting technique impressed everyone. In 1887, the newspaper Iveria wrote about this artwork. Khetagurov also painted a portrait of Mikheil Kipiani. Unfortunately, it is believed that these works are lost.

Kosta Khetagurov’s archive contains texts in his handwriting where he expresses his indignation at the robbery of Georgian churches and monasteries by Russian exarchs and the removal of the national treasure of Georgia from the country.

Kosta Khetagurov had a close friendship with Dimitri Arakishvili, who wrote the first musical piece for his verse. Dimitri Arakishvili was born and grew up in Kavkavi and he knew the Ossetian culture well. He recorded and published Ossetian songs for the first time; thus he was the first to introduce Ossetian music to the society of the Russian Empire.⁵⁰

Kosta Khetagurov also had close links with Alexander Khakhanashvili, I. Imedashvili, Sonia Esenova-Tarkhnishvili, and other Georgians living in Kavkavi. Periodically he attended the meetings of Kavkavi’s Georgian Diaspora.⁵¹

50 Kosta Khetagurov, Shalva Gozalishvili, South Ossetian Publishing House, Stalinir, 1960.

51 Kosta Khetagurov, Shalva Gozalishvili, South Ossetian Publishing House, Stalinir, 1960.

“The wonderful idea of the friendship of the Georgian and Ossetian peoples and their struggle for freedom was also reflected in the works of Kosta Khetagurov. In his unfinished epic poem Khetag, he painted the heroic past of Ossetia, the self-sacrificing struggle for the freedom of homeland, along with the Georgian people, thus emphasizing the historical friendship of these two neighboring nations”.⁵²

In the newspaper Iveria, Aleksandre Khakhanashvili published the article titled Movement towards Education in Ossetia, where he expressed great joy over the publication of Kosta Khetagurov’s Iron Fandir in the Ossetian language.⁵³

Ioane Ialghuzisdze (Gabarati) was born in 1770 in the village of Zalda, the Java region. He received his education at the royal court of Erekle II and George XII. For a certain period, he studied at David Gareja Monastery. He was a calligrapher and copyist of manuscripts. In the first half of the 19th century, he led the cultural and educational life of the Ossetians. Based on the Georgian script, he compiled the Ossetian alphabet. The first Ossetian religious and secular literature, including the Ossetian children’s textbook Mother Tongue, the Ossetian language textbook, Kosta Khetagurov’s Ossetian Lira, and Shota Rustaveli’s the Knight in the Tiger’s Skin, were published through the alphabet compiled by him.⁵⁴ He taught the Ossetian language at Tbilisi Theological Seminary. He is the author of the poem titled Yalghuziani.

Ioane Ialghuzisdze was buried in Tbilisi.

Giorgi Chochishvili was a publicist, teacher, and public figure in the 1880s and 1890s. After graduating from Tbilisi

52 Kosta Khetagurov, Shalva Gozalishvili, South Ossetian Publishing House, Stalinir, 1960.

53 <https://dspace.nplg.gov.ge/handle/1234/74830> - A. Khakhanashvili, Iveria, June 29, 1899, N136.

54 Naira Bepiev, Georgian-Ossetian Relations, 2020.

Theological Seminary, he worked as a teacher in the village of Java. He periodically published articles in the Georgian press (Droeba, Mtskemi, and others). He was involved in the cultural, educational, and economic life of Ossetians. Giorgi Chochishvili was one of the first Ossetians to cover the issues of Ossetian culture, religion, history, ethnography, and social problems in the Georgian press. He tried to contribute to the settlement⁵⁵ of the case of landless Ossetians.⁵⁶ He was also one of the first scholars to draw attention to the collection and research of the Nart sagas.⁵⁷

Christefore (Pora) Jioshvili (Jioev) (1873-1935) was a religious and public figure born in the village of Morgo, the Java region. He graduated from Tbilisi Theological Seminary and Kyiv Theological Academy. He was engaged in religious, educational, and publishing activities. He opened a boarding school in Java, was a teacher at Tbilisi Gymnasium, priest at Sioni Temple. At the beginning of the 20th century, Jioshvili supported the establishment of Ossetian newspapers in Tbilisi (Nog Tsar (new life), and Psir (spike)), and in Saint Petersburg (Khuri Tin (the ray of the sun)). Under the Soviet government, he could no longer continue his clerical work and took a more active part in secular life. With his participation, the regional museum of South Ossetia was founded of which he was the first director. He made a significant contribution to the education, culture, and religion of Ossetians.

Makharbeg Tuganov (1881-1952) was an artist, ethnographer, and publicist born in North Ossetia. He

55 Droeba, 1884, N9, <https://dspace.nplg.gov.ge/handle/1234/173715>.

56 Z. Zherbenov, Soviet Ossetia, 1973, N192 - Giorgi Chochishvili (Chochiev), the Great Advocate of Ossetian Culture.

57 Z. Zherbenov, Soviet Ossetia, 1973, N192 - Giorgi Chochishvili (Chochiev), the Great Advocate of Ossetian Culture.

studied at Saint Petersburg's Academy of Art and in Munich, Germany. Ilya Repin was one of his teachers in Saint Petersburg. Tuganov had been working in Georgia since 1930. He was one of the founders of the Tskhinvali art school, art gallery, and art studio and served as the chief painter at the Tskhinvali theater, as the head of the Department of Folklore at the Scientific Research Institute of the Autonomous Republic of South Ossetia. He decorated many literary works, including the Nart Sagas, Ossetian Tales, Legend of Amirani, and the Knight in the Tiger's Skin.

Boris Galaev (1886-1976) was the first Ossetian professional composer and conductor born in North Ossetia. He got an education in Saint Petersburg. Galaev played an important role in the collection, research, and popularization of Ossetian folk songs and dances. He toured numerous villages and recorded hundreds of Ossetian melodies. In 1932, he came to Tskhinvali, Georgia, and worked here until the end of his life. He was the director and conductor of the Tskhinvali theater, the artistic director of the ensemble Simdi, and publisher of the collection of up to 700 Ossetian folk songs. He made a significant contribution to the cultural life of the Ossetian community in Georgia.

Vasili (Vaso) Abaev (1900-2001) was an outstanding scientist, linguist, philologist, orientalist, and folklorist born in the village of Kobi, the Kazbegi region. He studied at the Kobi village school and continued his education in Tbilisi. He taught at Kobi school for several years. Abaev also graduated from Saint Petersburg University and then returned to his homeland. He worked at the Institute of History and Archeology of the Georgian Academy of Sciences. Since 1930, Abaev served at the Institute of Linguistics of the Russian Academy of Sciences. He was the author of many studies and works dealing with the common

roots and similarities of Ossetian, Georgian, and in general, Caucasian folklore, Has carried out studies about Armazi Bilingual, the Knight in the Tiger's Skin, and other issues.

Giorgi Bestauti (1932-1978) was an Ossetian poet born in the village of Gogiantkari, the Gori district of Georgia. After finishing school in Tskhinvali, he enrolled at Tbilisi State University. Giorgi Bestauti translated the Knight in the Tiger's Skin and other Georgian literature into the Ossetian language. He is the author of the collections titled the Righteous Heart, the Joy of Life, and others. He was a close friend of Georgian writers of the 1970s, who translated many of his poetry into Georgian. According to the decision of the City Council of Tbilisi, in 2021 one of the streets of Tbilisi was named after Giorgi Bestauti.

Otar Jioev (1928-1999) was a philosopher born in Tbilisi. He studied at the faculties of philosophy at Tbilisi and Moscow Universities. From 1957 until the end of his life, he worked at the Institute of Philosophy of the Georgian Academy of Sciences and served as the head of the Department of Philosophy of Culture from 1970. At different times, he worked at Tskhinvali Pedagogical Institute and the Tskhinvali Scientific Research Institute. The President of Georgia awarded him the Order of Honor for his contribution to the development of philosophy and fruitful scientific, pedagogical, and public work.

Revaz Asaev (1923 -2007) was a poet born in Kutsakhta village, Akhmeta District, Georgia. He was the author of many verses, poems, and stories. Asaev translated the works of Georgian classical writers into the Ossetian language.

Felix Alborov (1935 -2005) was a composer and musician born in Tskhinvali. He graduated from Zakaria Paliashvili Central Music School (in 1956) and then Vano Sarajishvili

Tbilisi State Conservatory (in 1963). At various times, he was the artistic director of the South Ossetian ensemble Simdi, and the director of a music school. He also worked at South Ossetia's scientific research institute and was the artistic director of the state ensemble Alan of North Ossetia. He was the author of many musical works.

Napi Jusoiti (1925-2017) was a prominent Ossetian writer, poet, publicist, folklorist, dramatist, linguist, translator, doctor of philological sciences, and member of the Union of the Writers of Georgia. He was born in the village of Nogkau, the Java region. Since 1988, he was an honorary member of the Georgian Academy of Sciences. Napi Jusoiti is the author of many collections, poems, novels, and short stories. He translated many works of Georgian and foreign authors into Ossetian. He is also the author of about 400 scientific papers and 12 monographs. He had a close friendship with Georgian artists, writers, and poets. Napi Jusoiti tried his best for rebuilding Georgian-Ossetian relations and reaching a peaceful solution to the disputed questions - "Our peoples lived as neighbors in the past and were friends. It was possible in the past. And today and in the future, we should strive for a neighborly life - no one has ever won with enmity and evil."⁵⁸

Naira Bepiev is a doctor of philology, translator, teacher, and professor at Ivane Javakhishvili Tbilisi State University. She is also the head of the Scientific Research Center of Georgian-Ossetian Relations at the same university and the editor of the Ossetian-language Moambe (news program) at the Georgian Public Broadcaster. Naira Bepiev is the author of many studies and publications about the Ossetian language, culture, history, and folklore. With her initiative

⁵⁸ Z. Zherbenov, Soviet Ossetia, 1973, N192 - Giorgi Chochishvili (Chochiev), the Great Advocate of Ossetian Culture.

and efforts, since 2015, the Scientific-Research Center of Georgian-Ossetian Relations at Ivane Javakhishvili Tbilisi State University annually holds international conferences on Georgian-Ossetian relations. Scholars from various countries, including South Ossetia, participate in these conferences. She makes an invaluable contribution to the dialogue between the Georgian and Ossetian scientific circles. In parallel with scientific and public life, she advocates issues related to education, culture, media, human rights protection, healthcare, and others that are important for the Ossetian community. She was awarded the Order of Honor by the President of Georgia as a prominent member of Georgian and Ossetian society.

Recommendations to local self-government bodies

These bodies should:

- Study the activities of famous Ossetian figures living in respective municipalities and design a plan for the popularization of their merits;
- Provide support to the digitization of materials depicting Ossetian history, culture, and Georgian-Ossetian relations kept at the National Archives of Georgia, the National Center of Manuscripts, the National Library, and other archives and scientific institutions, to allow interested people to learn the above topics in original documents;
- Facilitate the study and popularization of materials concerning the Georgian-Ossetian relationship, including the life and merits of Kosta Khetagurov, within the Georgian and Ossetian society;
- Ensure rehabilitation of the house of Vasili Abaev in the village of Kobi to open a house museum of the prominent scientist and the Ossetian-Georgian friendship; design a

plan for publicizing Vasili Abaev's achievements and his outstanding contribution to scientific and public life;

- Ensure that one of the streets in Tbilisi or Kazbegi Municipality is named after Vasili Abaev and his monument or memorial plaque is made;
- Support the translation of Vasili Abaev's scientific works into Georgian and their publications;
- Support the creation of internet resources (preferably with translation) to upload copies of all historical materials on the Georgian-Ossetian relationship.

Issues regarding the property and restitution of Ossetians

As it has been already mentioned, Ossetians had been fleeing the territory of Georgia as a result of the armed conflict in 1990s. The process of movement affected almost every region, which were densely populated by Ossetians. We will outline three significant reasons causing the movement of Ossetians from the territory of Georgia:

1. Violations against Ossetians mainly committed by the informal armed formations (for example, events took place in Gujareti Gorge, in Didi Mitarbi, in Patara Mitarbi, etc.).
2. Lost trust between Georgians and Ossetians, deteriorating relations and, consequently, complicated psychological context (In Shida Kartli region, Pankisi Gorge, etc.).
3. Socio-economic issues triggered by the economic crisis, lack of access to the infrastructure and decent living conditions, these challenges were especially hard to face in the mountainous regions (Racha, Dzama Gorge, Stepantsminda Municipality, etc).

These reasons, individually or together, caused a sharp

decrease of Ossetian population living in the Georgian-Controlled territory.⁵⁹

Consequently, Ossetians suffered significant loss of the property. Several categories of victims could be identified in this regard.

- 1) Ossetians, who lost their real estate, houses, farm buildings, goods, household items as a result of the violence.
- 2) Ossetians, who had to sell their real estate with the lowest price.
- 3) Ossetians, who left Georgia, although they remained certain amount of property here and return occasionally to check on them.

Restoration of the violated rights of these people is an obligation of Georgia. This responsibility derives not only from the national legislation, but from international obligations as well.⁶⁰

Considering the fact that part of Ossetians express their willing to legally protect their property rights and return to Georgia, fulfilling above mentioned terms and responsibilities does not have only moral and legal significance, but it might have an important role in improving bilateral relations. This trend might reinforce in the nearest future due to the several reasons.

59 As it has been already mentioned, 99 000 Ossetians lived outside South Ossetian Autonomous District according to the 1989 Census, the number has dramatically changed in the following years and according to the 2014 General Population Census in Georgia, only 14400 Ossetians left in the territory of Georgia.

60 Please refer to the Clause 18 of the Constitution of Georgia, to the United Nations General Assembly resolution A/RES/60/147 issued in 2006, to the preconditions and obligations of Georgia to integrate to the European Union, etc.

First of all, it should be mentioned, that Georgian-Controlled territory has become very attractive during the past few years, since its socio-economic development and level of progress are much higher than the same indicators of Tskhinvali region or Vladikavkaz, where Ossetians settled after they left the territory of Georgia.

Significant reforms were implemented in Georgia after the 1990s conflict. Reforms aimed to strengthen public institutions and develop economy, healthcare, social services and infrastructure.

Areas, where Ossetians had been living before, experienced economic development as well, in particular, tourism and other related sectors flourished and progressed smoothly. Therefore, the price of the real estate has gone up significantly and caused development of these places in general. These events took place in Bakuriani, Didi Mitarbi, Kobi, Gudauri and Stepantsminda. Kakheti has also experienced important infrastructure and economic development.

People have also witnessed that places that did not have any kind of infrastructure in past, transformed. For example, in Dzama Gorge infrastructure has been arranged and it is about to become one of the tourist attractions. Road rehabilitation is planned in Gujareti Gorge and most probably, it will become part of the multi-million project to be implemented in Bakuriani-Mitarbi. Truso Gorge has also become attractive place for the tourists, its marvelous nature fascinates a lot of people in summer. Above mentioned factors play an important role to attract Ossetians back, needless to say that protection of their property rights should happen in parallel.

During the interviews and meetings, some Ossetians stated

that they owned dwellings in Tbilisi and other big cities as well and that so called “flat orders” were issued on their behalf. This issue is quite painful and important for lots of people. In order to resolve the conflict, it is essential to start working on the mentioned subject and support to find the salvation of the above matter.

The first step to address this issue was made in 2006, when the Government of Georgia issued the law on property restitution and compensation on the territory of Georgia for the victims of conflict in the former South Ossetia District.

The purpose of the Law is restitution of property, provision of adequate (substitute) immovable property or compensation of property damage to natural persons who suffered damage on the territory of Georgia as a result of the Conflict in the Former South Ossetia Autonomous District.

The mentioned Law recognizes the right of all internally displaced people and other individuals to return to their original residence.

This Law also recognizes provision of the guarantees to return immovable property or other real estate to the legal owner, who lost it in the armed conflict on the territory of Georgia meaning that these people have the right to receive an immovable property, they will also be entitled to receive adequate (substitute) residence of the same value if their residence and other immovable property is demolished, or if this is not possible to receive adequate (substitute) residence of the same value, they are entitled to get compensation of the property damage.

According to the Law, the Government of Georgia acknowledges the consequences of the 1989-1992 Armed Conflict in the Former South Ossetia Autonomous District, which resulted in gross violation of rights and freedoms of a

significant part of the population Georgia and forced them to leave their own houses and takes over the responsibility to rehabilitate the rights of the victims of the conflict in 1989-1992 and afterwards and to bring them in conformity with the standards recognized by the international law.

For the purpose of implementing the goals envisaged by the mentioned Law, a Commission on Restitution and Compensation should be established for the period of 3 years. According to the Law, the Commission consists of 9 members and is composed by the representatives of the Georgian and Ossetian sides of the conflict, and international organization(s), on a parity basis.

Internally displaced people and/or other people, who suffered property damage as a result of the conflict on the territory of Georgia, may apply to the Commission, with no regard to their citizenship and residence.

However, as of today, this commission is not operating. Even if the commission functioned, the applicants would face set of challenges and obstacles related to the property ownership, evidence documentation collection, need for relevant reference or legal aid, need to be the residence of Georgia to own the agricultural land, etc.⁶¹

Our recommendations to the local self-government regarding the discussed challenges are as follows:

- Create common database locally in collaboration with the Ministry of Justice, which will collect information regarding the property status of the Ossetians;
- Take measures to protect abandoned properties from further damage;

61 For the further information, please refer to the Human Right Center's report: "legal analysis of the process of property restitution and citizenship restoration to ethnic Ossetians affected from the conflict"

- Assist the victims of the conflict to collect supporting documentation and offer them legal assistance or other relevant proceedings during the restitution.

Our recommendations to the Government of Georgia are as follows:

- Set up the Commission foreseen under the Law and ensure its operation;
- Establish assistance program in order to support affected Ossetians to gather respective documentation and protect their rights during the restitution;
- Consider the significance of this process and amend the law if necessary in order to make restitution-related procedures as simple as possible.

Recommendations for the Government of Georgia

The Government of Georgia should:

At the meeting of working groups of the Geneva International Discussions and the Incident Prevention and Response Mechanism:

- Provide information about the present study;
- Spread information about proposed initiatives.

The Government of Georgia should recommend the participants of the said meetings to:

- Promote the revival of the tradition of shared celebration of various folk and religious holidays by Georgians and Ossetians;
- Encourage the participation of Ossetians in joint festivities if they wish to do so;
- Facilitate joint religious ceremonies and folk celebrations in areas where the jurisdiction of the Georgian government no longer extends;
- Help Ossetians to visit their former residences, ancestral

cemeteries, shrines, cultural monuments, and other places evoking strong emotions;

- Encourage Ossetians to visit family members, relatives and friends left on the other side of the dividing line;
- Facilitate Ossetian scholars, cultural workers, historians, ethnographers, and others to get familiar with materials kept at archives, libraries, or various scientific institutions in Tbilisi, Gori, and other cities;
- Support interested persons to work on the spot to research the history and culture of the Ossetian nation;
- Encourage participation in the events organized by the Scientific-Research Center of Georgian-Ossetian Relations;
- Assign competent persons for constant contact and coordination.

Table of contents

Introduction	113
Ossetian Settlements in the Georgian-Controlled Territories	114
Brief Overview of Georgian-Ossetian Relations	119
Ossetian language, alphabet, religion, and Georgian-Ossetian Cultural Identity	127
Ossetian Cultural, Religious, Sacral, and other Symbols Evoking Strong Emotional Memories	138
Life and Work of Ossetian Public Figures in Georgia	144
Issues regarding the property and restitution of Ossetians	152

